

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

280

NİSAN

2017

Türkiye'de İlk
Referandum-1961
Mehmet Ö. Alkan

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Ortadoğu'da Anayasal Düşüncenin Gelişimi

Erdal Kaynar, Osmanlı
İmparatorluğu'nda
yaşanan Meşrutiyet
deneyiminin
Ortadoğu'ya bıraktığı
çelişkili mirası mercek
altına alıyor...
sayfa 26

Bursa'da
Ölüm

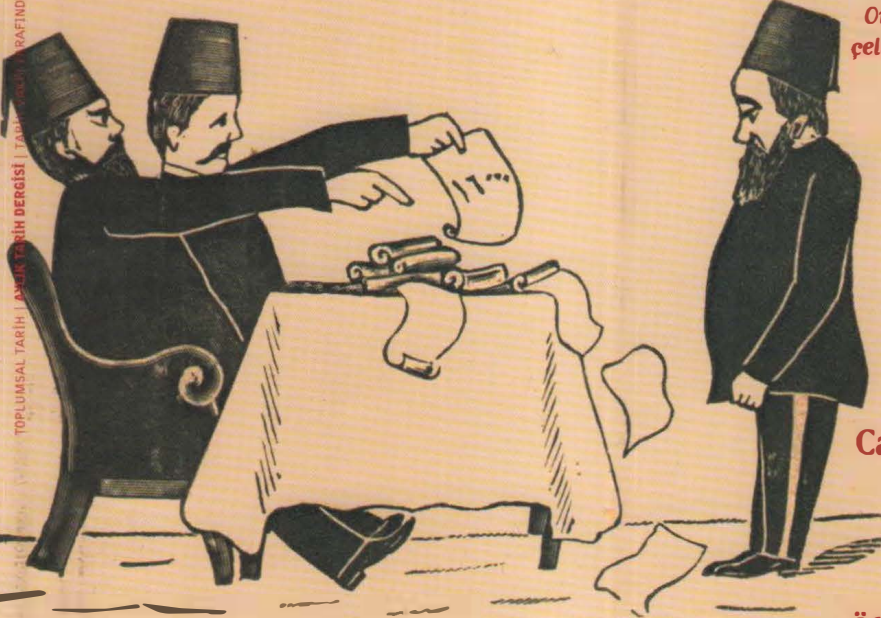
Nedim Gürsel

"İklim-i
Cazibedarımız"
Akdeniz
Arda Ekşigil

Öldürülmesinin
1800. Yılında
Roma İmparatoru
Caracalla

Mustafa H. Sayar

TOPLUMSAL TARİH | AKADEMİK TARİH DERGİSİ | TAAHHÜTLERİNDEN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

II. MEŞRUTİYET'TEN SERBEST FIRKA'YA FETHİ OKYAR'IN YAŞAMINDAN KARELER

BÜYÜK GÜNLERİN ADAMI

FETHİ OKYAR'IN
HAYATINDAN KARELER

Hazırlayanlar: Ali Fethi Okyar - Kansu Şarman

TÜRKİYE \$ BANKASI
Kültür Yayınları

Fethi Okyar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden 1943'teki vefatına dek askerlik ve siyaset dünyasındaki pek çok önemli olayın aktörü ve tanığı: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk üyelerinden, II. Meşrutiyet Beyannamesi'nin yazarı, Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanlara karşı yerel milisleri örgütleyenlerden, Balkan Savaşı'nın ve Büyük Harp'in önemli isimlerinden, Malta sürgünlerinden, Milli Mücadele'nin kilit taşlarından ve ilk BMM vekiller heyeti başkanı, Serbest Fırka'nın kurucusu, Montrö Antlaşması'nın mimarlarından... Silah arkadaşı ve yakın dostu Mustafa Kemal Atatürk'ün tanıımıyla "Büyük Günlerin Adamı"nın dopdolu yaşamını, aile arşivinden derlenen ve çoğu ilk kez yayımlanan fotoğraflarla izlemek için...

Büyük Günlerin Adamı
Haz. Ali Fethi Okyar, Kansu Şarman
168 sayfa, 26 TL

ARKAİK ÇAĞ'DAN BİZANS DÖNEMİ'NE

AKMED

KOÇ ÜNİVERSİTESİ
Suna & İnan Kırac
Akdeniz Medeniyetleri
Araştırma Merkezi

Para Tarihi ve Numismatik Yaz Okulu

AKMED YAZ PROGRAMLARI,
SİZLERE UFUK AÇICI BİR
EĞİTİM DENEYİMİ KAZANDIRIYOR.

PROGRAM TARİHLERİ
03-14 Temmuz 2017

SON BAŞVURU TARİHİ
20 Nisan 2017

PROGRAM WEBSİTESİ
akmed.ku.edu.tr/numismatik-programi

EĞİTMENLER

Prof. Dr. Oğuz TEKİN
Koç Üniversitesi, İstanbul

Dr. Peter van ALFEN
American Numismatic Society, New York

MERHABA,

Nisan ayında yarı umut yarı kaygı içinde referandumla odaklandığımız aşkâr. Hangi sonuç karşısında nasıl bir yaşam formülü üreteceğimizi konuşuyoruz ikili üçlü sohbetlerde. *Toptumsal Tarih* de bu sorulara hafızamızı tazeleme çabasıyla cevap arıyor.

Erdal Kaynar, Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasa fikrinin nasıl geliştiğini, Meşrutiyet deneyiminin hangi aşamalardan geçip Ortadoğu'ya nasıl bir miras bıraktığını anlatıyor. Yazara göre, İhtihat ve Terakki örneği "Ortadoğu'daki anayasacılık tarihi açısından büyük önemi olan, modern fakat diktatörlük temelinde işleyen bir siyasi rejim için model oluşturmaya devam etti."

Mehmet Ö. Alkan, Türkiye'de "hayır"lar ile "evet"lerin gündeme damgasını vurduğu referandum deneyimlerinin ilkine, 1961 referandumuna götürürü okuru ve o dönemde devreye giren propaganda araçlarının bir resmegeçidini sunuyor. Murat Turan da parti-devlet bütünleşmesini tek parti döneminden, 1936 tarihli III. Türk Dil Kurultayı örneğinden hareketle inceliyor.

Mustafa H. Sayar, Roma İmparatoru Caracalla'nın kimliğinde, taht ihtirası yolunda katliamlardan geri durmayan bir hükümdarı saygılarımıza taşıyor. Onun bu ihtirasından nasibini alan biri de öz kardeşidir; öyle ki, annesine bu oğulun yasını tutma yasağı dahi getirir hükümdar. Kardeş katli deyince, zaman ve coğrafya değiştirip Osmanlı İmparatorluğu'na geliyoruz. Nedim Gürsel, Bursa sokaklarında dolaşırken ziyaret ettiği türbelerin duvarları arasında padişahların, şehzadelerin ölüm hikâyelerini kaleme alıyor.

Arda Odabaşı ve Arda Ekşigil, canlı konularla dergimize katkıda bulunuyor. Arda Ekşigil'in makalesinde Akdeniz havası soluyoruz; Yahya Kemal'den, Yakup Kadri'den, Halıkarnas Balıkcı'sı'ndan, Azra Erhat'tan Akdeniz'i dinliyoruz. Arda Odabaşı da sinema tarihinde gezintiyi çıkarıyor okuru; Osmanlı/Türk sinemasında ilk kurmaca filmlere dair yanlış ve eksik bilgilerin karşısına birincil kaynaklardan doğrularını getiriyor.

İki de kitabiyat yazımız var. Namık Sinan Turan, Cemil Oktay'ın *Siyasi Kültür Okumaları*'nı inceliyor, Candan Badem de Mehmet Bilgin'in *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kaşkasya Misyonu ve Operasyonları* adlı kitabını eleştirel bir gözle değerlendiriyor.

Bu sayfaları hazırlarken, Tarih Vakfı mütevellisi Atilla Aksoy'u kaybettiğimizi öğrendik. Eşi Suay Aksoy'a ve tüm sevenlerine baş sağlığı diliyorum; toprağı bol olsun...

Mayıs ayında görüşmek üzere...

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER 19 ARALIK 1925 MUSUL MESELESİ

Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Hazırlayan: Emel Seyhan

12 GÖZDEN KAÇANLAR MYRELAION ROTUNDA'SI

Kerim Altuğ

18 YUSUF FRANKO'NUN İNSANLARI: BİR OSMANLI BÜROKRATININ KARİKATÜRLERİ

Shirine Hamadeh

26 OSMANLI İMPARATORLU- ĞU'NDA VE ORTADOĞU'DA ANAYASAL DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

Erdal Kaynar

36 CEMİL OKTAY'IN KALEMİNDEN SİYASİ KÜLTÜR OKUMALARI

Namık Sinan Turan

40 TÜRKİYE'DE İLK REFERANDUM-1961 "EVET KAMPANYASI" İÇİN KURULAN PROPAGANDA OFİSLERİ VE YAYINLADIKLARI BROŞÜRLER

Mehmet Ö. Alkan

52 TEŞKİLAT-I MAHSUSA ÜZERİNE YENİ BİLGİLER VE SORULMAYAN SORULAR

Candan Badem

56 CHP TEŞKİLATININ III. TÜRK DİL KURULTAYI'NA KATILIMI VE DEVLETİN MÜDAHALELERİ (1936)

Murat Turan

66 OSMANLI/TÜRK SİNEMASINDA İLK KURMACA FİLMER VE İLK SİNEMA ELEŞTİRİLERİ (I)

İ. Arda Odabaşı

74 "İKLİM-İ CAZİBEDARIMIZ" AKDENİZ

Arda Ekşigil

84 ÖLDÜRÜLMESİNİN 1800. YILINDA ROMA İMPARATORU CARACALLA

Mustafa H. Sayar

92 BURSA'DA ÖLÜM

Nedim Gürsel

Kapak
Atatürk Kitaplığı
koleksiyonu.

36 CEMİL OKTAY'IN KALEMİNDEN SİYASİ KÜLTÜR OKUMALARI

Namık Sinan Turan, *Siyasi Kültür Okumaları*'ndan yola çıkıyor ve Cemil Oktay'ın bir siyaset bilimci olarak tarihsel malzemeyi kullandığını, metin analizi üzerinden yaptığı zihniyet okumalarını değerlendiriyor.

52 TEŞKİLAT-I MAHSUSA ÜZERİNE YENİ BİLGİLER VE SORULMAYAN SORULAR

Candan Badem, Mehmet Bilgin'in *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kaşkasya Misyonu ve Operasyonları* adlı kitabını eleştirel bir gözle değerlendiriyor.

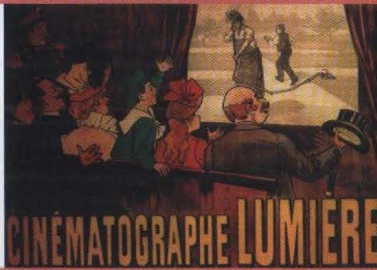

56 CHP TEŞKİLATININ ÜÇÜNCÜ TÜRK DİL KURULTAYI'NA KATILIMI VE DEVLETİN MÜDAHALELERİ (1936)

Murat Turan, tek parti yönetiminde Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatının devlet bürokrasisi tarafından sürekli olarak denetim altında tutulduğu "parti-devlet bütünleşmesi"ni ve Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nı inceliyor.

66 OSMANLI/TÜRK SİNEMASINDA İLK KURMACA FİLMLER VE İLK SİNEMA ELEŞTİRİLERİ

Arda Oda başı, Türk sinemasının ilk kurmaca filmlerinin yapımı ve seyirciyle buluşmasına dair süreci aydınlatıyor ve bu alanda tekrar eden hatalı bilgileri düzeltiyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 280, Nisan 2017

TARİH VAKFI
ADINA SARİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen
Solak No: 10
Eminönü 34131 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan,
Adil Bakıraya, Murat Belge,
Fatmağül Berkay,
Bülent Bilmez, Aydan Çelik,
Doğan Çetinkaya,
Esra Dırançoğlu,
Selçuk Dursun, Edhem Eldem,
Ahmet Ersoy, Fırat Güllü,
Nurşen Gürboğa,
Murat Güvenç,
Mehmet Hacısalıhoğlu,
Mustafa H. Sayar,
İrvin Cemil Schick,
Canay Şahin, Özgür Tekin,
Taner Timur, Meltem Toksöz,

Zafer Toprak, Mete Tunçay,
Ömer Turan, Nuran Yıldırım
S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

DERGİ VE KAPAK
TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/
UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık
ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite
İş Merkezi A5 Blok 4. Kat
No: 407 İkitelli OSB -
Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Mart 2017

DAĞITIM
Dünya Süper Veb, Ofset A.Ş.
100. Yıl Mah. İlüseyin
Karaaslan Cad. 34204
Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)
YAYINCI SERTİFİKA
NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA
NUMARASI
32211

BİR YILLIK
ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL
ABD 170 \$
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL
© Toplumsal Tarih Yazı
İşleri'nden ve ilgili yazardan
izin alınmaksızın alıntı
yapılamaz. İzin çerçevesinde
yapılacak alıntılarda
Toplumsal Tarih'in ilgili
saygıları ve yazar ismini
belirmek zorunludur

19 ARALIK 1925

MUSUL MESELESİ

Avec ce numéro, LA PETITE ILLUSTRATION contient
LA NOUVELLE A MOSCOW, pièce en trois actes, par M. Henry Kluge.

L'ILLUSTRATION

RENÉ BASCHET, directeur.

SAMEDI 19 DÉCEMBRE 1925

33 Année. — N° 4926.

Gaston SORBETS, rédacteur en chef.

M. Henry de Jouvenel débarquant sur le quai de Beyrouth.

Le haut commissaire décore de la Croix de guerre l'héroïne de Rachaya, blessée au bras par une balle druze.

A BEYROUTH, LE 2 DÉCEMBRE : L'ARRIVÉE DE M. DE JOUVENEL, NOUVEAU HAUT COMMISSAIRE DE FRANCE EN SYRIE

Photographies Émile Arab. — L'air, les artistes et les artistes photographes, figures 445 et suivantes.

Beyrouth
2 Aralık günü:
Fransa'nın yeni
Suriye Yüksek
Komiseri Bay
de Jouvenel'in
gelişi.

Bay Henry
de Jouvenel,
Beyrut rıhtımına
çıkarken.

Yüksek
Komiser, Dürzi
kurşunuyla
kolundan
yaralanan
Raşaya
kahramanına
harp madalyası
takarken.

Fotografılar
Émile Arab.

Dergimizin Eylül 2011 sayısında *L'Illustration* dergisinin 19 Aralık 1925 tarihli ve 4320 numaralı sayısından "Türkiye'de modernleşme" başlıklı bir makaleyi aktarmıştık. Hatırlanacağı üzere *L'Illustration*'un kapağında Suriye Fransız Yüksek Komiseri Henry de Jouvenel'in (1876-1935) Beyrut'a gelişi resmedilmekteydi. Gazeteci ve siyasetçi de Jouvenel, *Le Journal* ve *Le Matin*'de görev almış, 1912'de meşhur yazar Colette (1873-1954) ile evlenmiş, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra de politikaya atılmıştı. 1921'den 1933'e kadar Corrèze senatörü olmuş, Mart 1924'te Maarif ve Güzel Sanatlar bakanlığına getirildikten sonra 10 Kasım 1925 ile 23 Haziran 1926 tarihleri arasında Suriye ve Lübnan yüksek komiserliği görevini üstlenmişti.

Derginin iç sayfalarında ise o dönemde güdeme gelen Musul

meselesiyle ilgili kısa bir yazı yer almaktaydı. Musul'un Türkiye'ye geri verilmesi veya aksine İngiltere hükûmeti'ndeki Irak'a katılması konusunun Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra gündeme gelmesi ve Türkiye ile İngiltere arasında büyük bir gerginlik yaratmasının dile getirildiği bu kısa yazıya eşlik etmek üzere Türkiye'nin Paris büyükelçiliğinde çekilmiş bir resim verilmekteydi. Resimde ortada Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Bey (Aras) (1883-1972), onun sağında ve solunda ise Paris büyükelçisi Ali Fethi Bey (Okyar) (1880-1943) ile Ahmet Ferit Bey (Tek) (1878-1971) yer almaktaydı.

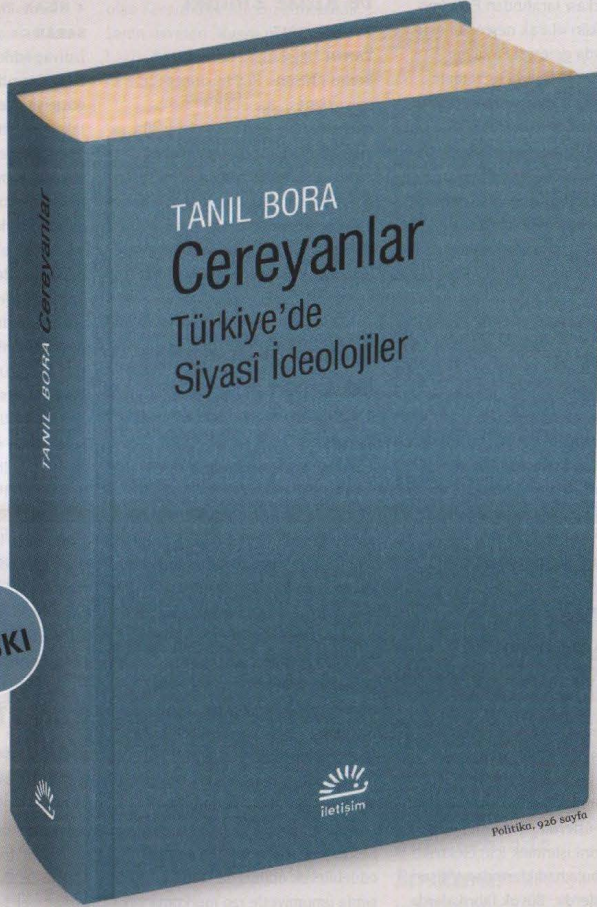
Musul meselesini ve bu krizin nasıl çözüldüğünü burada anlatmak maksadı aşacaktır. Bu nedenle sadece küçük bir ayrıntıya dikkat çekmekle yetineceğiz. O da, meselenin asıl öneminin petrole dayandığı ve dolayısıyla iktisadi

olduğunu belirten derginin, genel tavrı olarak Türkiye'nin iddialarını anlayışla karşıladığı, İngiltere'ye karşı ise epey ihtiyatlı bir tavrı sergilediğidir.

Konuyla doğrudan bağlantısı olmasa da aynı dergide yer alan tam sayfa bir haritayı vermenin ilginç olacağını düşündük. Söz konusu harita, "komünist tehlike"yi ve daha somut olarak Rus Komünterni'nin Batı dünyasına karşı propaganda faaliyetlerini gösteren bir belge olarak düşünülmüştü. Bu haritayı ilginç kılan, komünist faaliyet merkezlerinin ve etki alanlarının dışında, o dönemde Asya ve Afrika'da dikkat çeken milliyetçi ve İslamcı ağları da kapsıyor olmasıdır. Buna ilaveten haritanın köşesine ilüstrilmiş küçük bir haritada o dönemde İngiliz, Fransız ve Alman hava bağlantılarının verilmiş olması ilginç bir ek bilgidir.

3 Aralık günü Paris'teki Türk sefaretinde: Ankara'nın Dışişleri Bakanı Rüşdü Bey (ortada), Paris Büyükelçisi Fethi Bey (solda) ve Londra Büyükelçisi Ferit Bey ile görüşürken.

Türkiye'nin düşünsel malzemesini anlamak

Cereyanlar, Türkiye'de siyasi ideolojilerin özelliklerini; birbirlerini etkileme ve birbirlerinden etkilenme süreçlerini; cereyanlar içindeki figürlerin ideolojik seyahatlerini; muarız bellediklerine dair kurguladıkları dili; ideolojileri popülerleştirme tekniklerini ve siyasi ideolojilerin gündelik hayatta nasıl karşımıza çıktıklarını ustalıkla işlenmiş bir biçimde gözler önüne seriyor.

Rusya Amele Fırkası'nın Kararı

1 NİSAN 1917

SABAH

Berlin 31 Mart— Rusya'da Radikal Amele Fırkası tarafından Fırka'nın naşir-i efkârı olarak neşredilmekte olan Pravda gazetesi Fırka'nın mukarreratı hakkında en mühim sütuna şu malumatı derc etmiştir: "Fırka, milletlerin icbar edildiği muharebe-i cinaiyeye nihayet verilmesi için bilcümle düvel-i muharebe amele heyetleri, erbab-ı ihtilali, demokrasisi ile derhal münasebatta bulunmaya karar vermiştir."

Rusya'da Kadınlar

1 NİSAN 1917

SABAH

Amsterdam 30 Mart— Petersburg'dan Reuter Ajansı'na bildiriliyor: Rusya hükümeti bilcümle hükümet memuriyetlerine ve hatta nezaretlere bile kadın kabul etmeyi kararlaştırmıştır.

Atina'da Grev, Bir Bu Eksikti

2 NİSAN 1917

İKİDAM

Amsterdam 28— Atina'da elektrik fabrikası amelesi bu sabah grev ilan etmiştir. Tramvaylar ve Pire elektrik şimendiferi seferlerini tatil etmişlerdir. Gazeteler dahi makinelerini işletmek için elektrik cereyanı bulamadıklarından intişar edememişlerdir. Büyük fabrikalarda grevciler makinelerde tahribat ıka etmişlerdir. Gaz fabrikası dahi kömür fıkdanından kapalı bulunduğu için bu gece Atina kâmilan karanlıkta kalacaktır.

Rus Sosyalistleri ve İstanbul Meselesi

3 NİSAN 1917

TANİN

Berlin— Petersburg'dan Daily Telegraph gazetesine iş'ar olunuyor: Mutedil Sosyalistler Fırkası'nın naşir-i efkârı olan gazetede

İstanbul'un Rusya'ya ilhakı fikri aleyhinde şiddetli mütalaa beyan edilmektedir.

Rusya'da Hanedan ve Kilise Emlaki

3 NİSAN 1917

TANİN

Berlin 1 Nisan— Rus hükümet-i muvakkatesi, hanedan-ı hükümdariye, kilise vesair bu gibi müesseselere ait bütün emlakın, cihet-i aidiyetleri hakkında Meclis-i Müessesan tarafından bir karar ittihaiz edilinceye kadar emlak-ı milliyeden addolunup varidatının hükümet hazinesine itasına karar vermiştir.

Alman Ordusunda Kadınlar

3 NİSAN 1917

SABAH

Alman ordusunda şimdiye kadar yalnız yazıcılık ve hizmetçilik gibi işlerde kadınlar istihdam edilirken Alman resmi ceride-i askeriyenin ilanına göre bundan sonra doğrudan doğruya malumat-ı askeriyeye lüzum göstermeyen küçük, büyük her türlü memuriyetlerde kadınların istihdamına karar verilmiştir. Bu kadınlar hep kontratla ordu hizmetine alınacaklardır. Yeni memurlar iki sınıfa ayrılacaklardır. Birinci sınıf tahsil-i âli gören ve müstakil düşünmek ve karar vermek ıktidarını haiz olan kadınlardır. İkinci sınıf emir altında muamelat-ı hesabiye ve tahririyede istihdam edilebilecek olanlardır. Birinci sınıfa umumiyetle 120 marktan 170 marka kadar ibtidai bir maaş ve fazla kabiliyetli olanlara şahsa göre tahsisat, ikinci sınıfa 100 marktan 140 marka kadar maaş verilecektir. Hizmetleri dolayısıyla aileleri yanından ayrılarak ayrı bir ikametgâh tedarik etmeleri icap edenler maaşlarının yüzde yirmi beşi nisbetinde tahsisat alacaklardır. Alman kanunları hükümetçe memur istihdam eden herkesin memurları hesabına işsizlik, kaza, ihtiyarlık, sakatlık ve hastalığa karşı tediyec mecburiyetinde bulundukları sigorta ücreti yeni memurlar için Alman

ordusunun tahsisatından tediyec olunacaktır.

İzdivaç Sıhhat Şahadetnamesi

4 NİSAN 1917

SABAH

İzdivaç edeceklerin akd-i nikâhtan evvel bir sıhhat şahadetnamesi göstermekle mükellef tutulması takarrü ettiğini yazmıştık. Sıhhat-i umumiye ile büyük bir münasebet ve alakası bulunan bu mesele hakkında dün bazı tahkikat icra eyledik. Aldığımız malumata nazaran hükümet bu yoldaki mükellefiyeti bir kanun ile vaz' etmemiştir. Yalnız bazı mahallerde frengili kimselerin, yüzlerinde frengi alameti bulunduğu halde nikâhları akdedildiğinden bu suretle bütün bir ailenin frengi ile malul olmasına meydan vermemek için bu sıhhat şahadetnamesi aranmasını münasip görmüştür. Bu karar bilhassa frenginin icra-yı hüküm ettiği mahallerde tatbik edilecektir. Hükümetin bu kararı her tarafa hüsn-i telakkiye mazhar olmuştur. İzmir Rum Metropolit, daire-i ruhaniyesi dahilinde sakin olan Rumlara hitaben bir tamim neşretmiştir. [...]

Rusya İhtilali Hakkında

5 NİSAN 1917

TANİN

Sardrazam Paşa Hazretleri'nin semruharrimiz beyanatı: "Rusya ile Devlet-i Osmaniye birkaç asırdan beri birbirleriyle hasm-ı can bir vaziyette ahz-ı mevki etmişlerdir. Şu iki hükümet arasındaki husumetin yegâne sebebi ise Rusların bize karşı besledikleri amal-i istilacuyanedir. Hakk-ı beka bir milletin en muazzez ve aslı bir hakkı olduğu cihetle bizi mahvetmeye azm eylemiş olan müstebit Rus hükümetine karşı bir hiss-i husumet beslemek bizim için en tabii ve en mukaddes borç idi. Binaenaleyh Rusya'da büyük bir inkılap vücuda gelip de Çarlığın devrilmesi bittabi en ziyade Türkiye'de nazar-ı dikkat

ve memnuniyetle telakki edilecek bir hadise teşkil eder. Hayatımıza kast etmiş olan Çarlıkta Devlet-i Osmaniye arasında hiçbir vehile münasebat-ı hasene ve hacime tesisi tasavvur edilemez idi. Fakat hür ve asri bir devlet teşkil etmek üzere mukadderatını eline alan Rus milleti ile iyi bir komşu halinde yaşamamak için bizce hiçbir sebep mevcut değildir. İşte bu nokta-i nazardan Rus ihtilali'ni teveccüh ile gördük. Eğer Rus milleti Çarlığın hırs-ı fütuhatını terk edecek olursa Şark için yeni bir devre-i inkişaf ve terakki açılmış olacaktır. Genç Türkiye de bir zade-i inkılaptır. Şu bedbaht Şark'ın muhtaç olduğu sükün ve islahatı icra ve tatbik için hahişkerdir. Şimdiye kadar islahat-ı dahiliyemizi icraya en birinci mania teşkil eden müdahalatıyla bizi işgal eyleyen Rus Çarlığı yerine aynı ulvi ve insani mefkûrelere hahişker komşuya malik olmak bizim için mucib-i memnuniyettir. Maatteessüf diyeceğim Rusya'da fıkır-ı inkılap ve ihtilalin eski amal-ı tecavüzkaraneyle tamamıyla galebe edememiş olduğunu görüyoruz. Şerefli bir sulhtan bahseden Mösyö Milyukov Türkiye meselesinin Rusya lehine halledilmesi lüzumunu ileri sürüyor. Rus hürriyet perveranının bu eski tecavüz ve husumet düsturlarına iştirak edip emeyceklerini bilmeyiz. Şayet Rus milleti de Çarlığın bu miras-ı meşumunu kendilerine düstur-ı hareket olmak üzere kabul edecek olur ise sulhtan bahsetmek abes olur. Hiçbir kimseye karşı hiçbir fıkır-ı tecavüz beslemedik. Milletimiz istiklali namına iki buçuk senedir bütün kuvvet ve fedakârlığıyla kanını döküyor. Binaenaleyh Türkiye meselesi yalnız Osmanlılar lehine hallolunabilir."

Sosyalistler Mütareke Talep Ediyorlar

5 NİSAN 1917

TANIN

Berlin 3— Zürih'ten iş'ar olunuyor: İsviçre'de mütemekkin Rus tebaası cemaati reisi Lenin verdiği beyanatta "Rus sosyalistleri

derhal bir mütareke akdini talep etmektedirler" demiştir. Lenin bir taraftan millete hürriyet vaad etmekte ve diğer taraftan düşman memleketlerinden arazi zapt ve ilhak fikirlerini kabul eylemekte olan Kerenski'ye hücum etmektedir. Lenin ilaveten "Rusya ikinci ve hakiki bir ihtilal arifesindedir" demiştir.

Amerika Harbe Giriyor

8 NİSAN 1917

SABAH

**Meclis-i Mebusan Harp Teklifini
Kabul Etti**

Amsterdam 6 Nisan— Londra'dan bildirildiğine göre Reuter Ajansı Washington'dan şu malumatı almıştır: Meclis-i Mebusan harp hakkındaki teklifi kabul eylemiştir. Meclis-i Mebusan'da harp teklifinin müzakeresini Hariciye Encümeni reisi açmıştır. Mumaileyh demiştir ki: Biz insaniyet için harp eden İtilaf devletlerinin yanında azimkârane bir surette ahz-ı mevki etmeliyiz. [...]

Yarım Milyon Asker

8 NİSAN 1917

SABAH

Berlin 7 Nisan— İngiltere Erkân-ı Habiye-i Umumiye Reisi General William Robertson İngiliz ordusunun bu günden gelecek temmuza kadar olan müddet için yarım milyon efrad-ı cedideye muhtaç olduğunu beyan eylemiştir.

Kaded Fırkası'nın Kararı

12 NİSAN 1917

SABAH

Kopenhag 10 Nisan— Petersburg Telgraf Ajansı'ndan: Kadet Fırkası'nın akdettiği kongrede hükümet-i muvakkatenin siyaset-i hariciyesi hakkında cereyan eden müzakeratı müteakip kongre hükümetin, mütteliklerine sadakat esasına müstenit siyaset-i hariciyesine beyan-ı itimat eylemiştir. İttihaz edilen karar şu suretle nihayet bulmuştur: "Kongre bütün Rusya'yı hükümetin etrafında toplanmaya ve ihraz-ı

zafer edinceye, akvamın hürriyetini ve demokrasinin istibdat ve irtıcaa galebesini temin eden devamlı bir sulh istihlal edilinceye kadar harbe devam imkanını temin eylemeye devam eder."

Tifüsle Mücadele

12 NİSAN 1917

TANIN

Dün karilerimizden biri tarafından gönderilen tifüsle mücadele hakkındaki fıkra da hamamlara etüv konulması arzusu dermeyen olunmakta idi. Şehremneti'nde icra eylediğimiz tahkikat neticesinde Emanet tarafından fukara ahalinin yıkanması ve bitlerin temizlenmesi için açılan hamamlara etüv konulmuş olduğunu anladık. Emanet diğer taraftan birtakım çamaşırhaneler de açmış ve buralarda ahalinin meccanen çamaşırlarını yıkamasını temin etmiştir. [...]

Rus Köylüleri

13 NİSAN 1917

TANIN

Tan gazetesine göre azası takriben on milyona balığ olan Rus Köylüleri Cemiyeti hükümet-i muvakkateye beyan-ı itimat ile beraber Rusya'nın cumhuri bir idare altında bulunması ve bütün malikânelerle manastırlara ait arazinin zapt edilmesi lazım geldiğini ilan etmişlerdir.

Sulh Lehinde Bir Karar

18 NİSAN 1917

SABAH

Berlin 15 Nisan— Stockholm'den bildiriliyor: Rus Erbab-ı Ticaret ve Sanayi Kongresi başlıca sulh meselesi ile meşgul olmuştur. Ekersiyet yakında sulh müzakeresine girilmesini, sulhun Rusya'da iktisadi hayatın inkişafı için elzem olduğunu beyan eylemiştir. Kadet Fırkası tarafından dermeyen edilen harp gayeleri kemal-i şiddetle reddedilmiştir. İstanbul ve Çanakkale'nin ele geçirilmesi hayal-i muhal ve Rusya'ya tamamıyla lüzumsuz

bir hareket olmak üzere telakki edilmiştir. İctimada böyle bir hâlin yeni bir muharebeye sebebiyet vereceği ve Rusya'nın ilhak tasavvurlarından sarf-i nazar etmesi lazım geldiği taht-ı karara alınmıştır. Tüccar ve sanayi grubunun bu kararı Rus hükümet-i muvakkatesi için yeni bir zaaf eseri teşkil etmektedir.

Müstacilen Sulh Akdi Talebi

18 NİSAN 1917

SABAH

Viyan 16 Nisan— Stockholm'den iş'ar ediliyor: Ahiren varid olan haberlere nazaran Rus radikal sosyalistleri müstacilen sulh akdi için bütün muhasım devletler beyninde serbestçe teati-i efkâra mübaşeret edilmesi maksadıyla hükümet-i muvakkateye bir takrir vermişlerdir.

Amele ve Askerler ile Meclis-i Müesses

20 NİSAN 1917

TANİN

Kopenhag 18— Petersburg Telgraf Ajansı tebliğ ediyor: Bütün Rusya Amele Meclisleri ve Askeri Murahhasları Kongresi, kısa bir müzakereden sonra Meclis-i Müessesan hakkındaki raporı kabul etmiştir. Raporun nikat-i esasıyesî şunlardır: Meclis-i Müessesan mümkün olduğu kadar yakın bir zamanda Petersburg'da içtimaa davet edilmeli ve rey-i amn usulü üzere intihabat icra olunmalıdır. Kadınlar dahi, erkekler gibi aynı hakk-ı intihaba haiz olacaklardır. Kadın ve erkek müntheblerin sini yirmide balığ olmalıdır. Amele ve Asker Komitesi delegeleri Meclis-i Müessesan intihabatını murakabe edeceklerdir. Meclis-i Müessesan Rusya'nın siyasi usul-i idaresini ve kavanin-i esasıyesini tayin edecek ve bundan başka evvela zürra meselesini tetkik, amele ve milliyetler kanunlarını ve mahalli muhtariyet idareleri tektik ve tesbit ve beynelmilel bir mahiyeti haiz olan kaffe-i mesail ile işğal edecekler.

Lenin'in İtirazatı

20 NİSAN 1917

TANİN

Kopenhag 18— Bugünkü tarih ile Petersburg'dan iş'ar olunduğuna göre şehri- carinin on altıncı günü Petersburg'a avdet etmiş olan Rusya muhacirin-i siyasiyesinden Lenin Rus Sosyal Demokrat Teşkilatı murahhaslarının akdettikleri içtimada hazır bulunmuş ve teşkilat-ı hazır aleyhinde idare-i kelim ile mevcut bulunan münfesi Sosyal Demokrat Teşkilatı'nın lağv ve yerine komünist bir sosyalizm teşkilatının ikamesi lüzumunu göstermiştir. Birçok hatıptler Lenin'in fikri aleyhinde idare-i kelim etmişlerdir. Uzun bir mübaheseden sonra, bütün Sosyal Demokrat Teşkilatı'nın tevhid ile kongre akdine ekseriyetle karar verilmiştir.

Lenin'in Mesleği

Berlin 17— Stockholm'den: Rus sosyalist reisi Lenin İsveç toprağını terk etmezden evvel İngiltere'ye şiddetli bir lisan kullandığı halde Almanya hakkında mücamelekarâne sözler söylemiştir. Milyukov ve Guçkov hükümetinin Fransız ve İngiliz bankalarına satılmış bir hükümet olduğunu ve iki hükümetin emperyalizm maksatlarına matuf olan melhemeye devamı müsaade ve muavenetten başka bir şey yapmadığını söylemiş ve "Guçkov ile Milyukov bu gasp ve yağma muharebesinin devamına müsaittirler. Çünkü bu gasıplar beynelmilel itilafına sadık kalmak istiyorlar" demiştir. Lenin amele komitesinin bütün muharipleri derhal bir mütareke akdini teklif eylesini talep etmiştir.

Amerika ile Kat'-ı Münasebet

21 NİSAN 1917

SABAH

Amerika hükümetinin Almanya devletine ilan-ı harp etmesi üzerine Devlet-i Aliyye-i Osmaniye bugünden itibaren müttefiki Avusturya ve Macaristan hükümeti misillü kat'-ı münasebet eylediğini Dersaadet Amerika Sefareti'ne tebliğ etmiştir.

Alman ve Avusturya Sosyalist Fırkalarının Kararı

23 NİSAN 1917

SABAH

Viyan 21 Nisan— Arbeiter Zeitung, Nisan'ın 19. günü Alman Sosyalist Fırkası Heyet-i İdaresi'nin Berlin'de ittihaz edilen bir kararını neşretmektedir. Bu kararda Petersburg'da Amele ve Asker Murahhasları Meclisi'nin ittihaz eylediği sulhpervane karara Alman Sosyalist Fırkası'nın da iştirak ettiği bildirilmektedir. Arbeiter Zeitung ba'dehu diyor ki: "Avusturya-Macar Sosyalist Demokrasisi namına olarak Adler bu karara bilakayd-ı şart iştirak edeceklerini ve ilhak ve tazminat olmaksızın, bütün milletlerin serbestçe inkışafı esasına müstenid bir sulh akdi için teşrik-i mesaiye amade olduklarını beyan eylemiştir. **Alman Sosyal Demokratlarının Kararı** Berlin 21 Nisan— Alman Sosyal Demokrat Fırkası evvelki günü içtimada teşkilat-ı siyasiye ve sulh meselesi hakkında ittihaz edilen kararları neşrederek Alman Sosyal Demokratlarının düşman imha ve fütuhât emellerinden sarf-i nazar edinceye kadar memleketi müdafaa edeceklerini beyan etmektedirler.

Hayırlı Bir Haber

23 NİSAN 1917

SABAH

Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, anasız babasız kalmış çocukların tahsillerini kolaylaştırmak için kitap, elbise, kâğıt, kalem vesaire tedarikini temin etmek üzere erbab-ı hayır ve servete müracaatla muavenetlerini talep eylemeye karar vermiştir. Cemiyet birçok tüccara ve fabrika sahiplerine birer teskere yazarak bu hususta ibzal-ı muavenet eylemelerini rica eylemiştir. Bu teşebbüsün ne kadar hayırlı ve insaniyet perverane olduğu aşîkârdır. Binaenaleyh kendilerine bu yolda müracaat vuku bulan ve bulmayan zenginlerimizin muavenetten geri durmamaları bilhassa şayan-ı temennidir.

Gazze

Muzafferiyeti

23 NİSAN 1917

SABAH

Berlin 21 Nisan— Kıtata-ı Osmaniye'nin Gazze civarında ihraz ettikleri muzafferiyet bütün Almanya'da fevkalade bad-i sürur ve hayrani olmuştur. Bütün gazeteler kahraman Türkiye'nin bu yüksek kudret ve kuvvetine yeni bir delil teşkil eden bu muzafferiyete airt tafsilat neşretmektedirler.

Türklerin

Sadakatı

23 NİSAN 1917

SABAH

Berlin 21 Nisan— Lokal Anzeiger gazetesi, kahraman müttefik Türklerin, Amerika ile kat-ı münasebat etmek suretiyle ittifaka olan sadakatlerini yeniden ibraz ettiklerini bir memnuniyet-i fevkalade ile haber vermektedir.

Rus Hükümet-i Muvakkatesi'nin Mevkii

24 NİSAN 1917

TANIN

Berlin 16— Stockholm'den varit olan haberler Rus hükümet-i muvakkatesinin mevkii nakabil-i muhafaza göstermektedir. Sol cenah muhritleri kabinenin cebren iskat edilmesini talep ediyorlar. Bunların reisi Lenin tarafından neşredilen bir beyanname Milyukov ila Guçkov'un, İngiliz-Fransız emperyalistleri heyet-i fesadiyesi tarafından istila muharebesine devam edilmesi için satın alınmış oldukları beyan ediliyor ve deniliyor ki: "Bu surette, İstanbul Guçkov'a verilmek, Suriye'yi Fransız ve Irak'ı da İngiliz sermayedarlarına teslim etmek üzere yeniden milyonlarca Rus çiftçisinin kanı dökülmek isteniliyor. İngilizler Almanlara, Alman sanayinin İngiliz sanayine mütefevvik bulunmasından dolayı hücum ediyorlar. Harb-i hazır dahi Alman sanayinin zanolunduğundan pek çok ziyade faik olduğunu ispat etmiştir." Mutedil sosyalistler dahi

hükümet-i muvakkatenin sukutunu talep ediyor. Bunlar tarafından itihaz ve kabul olunan takrirde deniliyor ki: "Eğer hükümet-i muvakkate ilhak-ı mülk gayesinden sarf-i nazar etmek esasına binaen müzakerat-ı sulhiyeye girişmekten imtina edecek olur ise kendisi de Çar ve vükela gibi tevkif edilecektir."

Brezilya'da İsyân

26 NİSAN 1917

TANIN

Cenub-ı şarki Brezilya'da zuhur eden isyan bais-i endişe bir surette tevessü ediyor. Brezilya'da amele cemiyetleri harp zuhurunda amelenin harp etmeyeceğini hükümete bildirmişler ve hükümetin başka devletler ile muhasamata girişecek yerde işsiz ameleye iş bulması daha hayırlı olacağını anlatmışlardır. Brezilya'nın cenub-ı şarki vilayetinden birçok mülteci gelmiştir. Vilayet-i mezkûrede hükümete sadık bulunanlar ile usat arasında şiddetli muharebeler vuku bulmuştur.

Tifüsün Serumla Tedavisi

27 NİSAN 1917

SABAH

Meclis-i Tibbiye-i Şahane'nin son içtiması, şehrimizde hüküm süren tifus-lekeli hummanın tarz-ı tedavisine tahsis edilmiş, bu babda müzakerat cereyan etmiştir. Şehrimizin en maruf etibbasından Taksim Hastahanesi Sertabibi Doktor Selanıklı Rifat Bey bu münasebetle bir konferans vererek lekeli hummanın tedavisi için tatbik ettiği yeni usul hakkında izah ita etmiştir. Osmanischer Lloyd refikimizin verdiği malumata göre Rifat Bey'in bahsettiği yeni tarz tedavi lipoid maddesinden mürekkep bir serum istimalinden ibaret bulunmaktadır. Bu serum Rifat Bey tarafından birçok hasta üzerinde tecrübe edilmiştir. Şimdiye kadar bu yolda tedavi edilen hastalarda fiyat miktarı yüzde on ile on beş arasında tehalüf etmiştir

ki hastalığın derece-i vahametine nazaran elde edilen şu netice pek memnuniyet vericidir. Rifat Bey tecrübeye devam ettiğini ve yakında meclise daha emniyet-bağış bir istatistik takdim etmeyi ümit eylediğini söylemiştir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi İdare-i Umumiyesi'nden

27 NİSAN 1917

İKDAM

Makine ile fanila örmekte derece-i vukufu olanlara rüşuh ve melekelerine göre yirmi otuz kuruş kadar yevmiye verileceğinden ona göre talip olan İslam kadınlarının Çapa ve Fatih şubeleriyle Cemiyet'in taht-ı himayesinde Taksim'de Talimathane arkasında kain fanila ve çorap dâru's-sana'asında çalıştırılmak üzere hemen Divanyolu'nda bulunan Müdafaa-i Milliye Merkez-i Umumiyesi dahilinde Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi İdare-i Umumiyesi'ne müracaatları ilan olunur.

Viyana Modası

28 NİSAN 1917

SABAH

Viyana Sanayi-i Nefise Cemiyeti, Hilal-i Ahmer menfaatine birkaç konser vermek ve İstanbul'da Viyana modasını teşhir etmek üzere Viyana'dan şehrimize bir heyet göndermiştir. Bu heyetin refakatinde 15 Viyanalı kız ve 150 kat elbise vardır. Viyana orkestrası da heyete refakat etmektedir. Orkestra Pera Palas'ta bugün saat üç buçuktan altıya kadar erkeklerle, pazartesi günü ikiden beşe kadar kadınlara ve salı günü üç buçuktan altıya kadar erkeklerle bir konser verecek ve mankenler 150 kat elbise ile görüneceklerdir. Bu akşam Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda orkestra tarafından büyük bir konser verilecektir. Pera Palas'taki konserlere duhul 25 kuruştur. Tepebaşı'nda localar 300 ve 200, koltuklar 100, ikinci mekvi 25, galeri 10 kuruştur.

MYRELAION ROTUNDA'SI

Bu ay Laleli'de kendisini çevreleyen büyük yapılar tarafından ezilmiş olan Bodrum (Mesihpaşa) Camii veya bir zamanların Myrelaion Manastır Kilisesi'nin hemen yanı başında ama yeraltında bulunan bir yapıdan bahsedeceğiz. Aslında Roma'daki Pantheon'un benzeri olan bu yapı pek çok değişiklik geçirmiş ve kentin gündelik yaşantısında fark edilmesi zor değerlerimizden birine dönüşmüştür. Yapıyı "Gözden Kaçanlar" için yazan arkeolog Dr. Kerim Altuğ'a teşekkür ederiz.

istanbul@arkeologlardernegisi.org

Resim 1
Yapının
restorasyon
öncesi
görünümü.

Wolfgang Müller-
Wiener, Bildlexikon
zur Topographie
Istanbul (Tübingen,
1977)

KERİM ALTUĞ

Istanbul'un Laleli semtindeki Sait Efendi Sokak'ta, Orta Bizans dönemine tarihlenen kapalı Yunan haçı planlı Myrelaion Manastır Kilisesi'nin (günümüzde Bodrum Camii) yanı başında, Bizans İstanbul'unun günümü-

ze ulaşmış en erken yapılarından birisi yer almaktadır. Etrafını kuşatan günümüz yapılaşması nedeniyle pek de fark edilmeyen yapı, ilk kez 19. yüzyılda Forchheimer ve Strzygowski, daha sonra Wulzinger tarafından incelenmiş ve 1930 yılında Rice, 1965 ve 1966 yıllarında İstanbul Arkeoloji

Müzeleri ile Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından Naumann'ın başkanlığında kazı çalışmaları yürütülmüştür (Resim 1 ve 2).

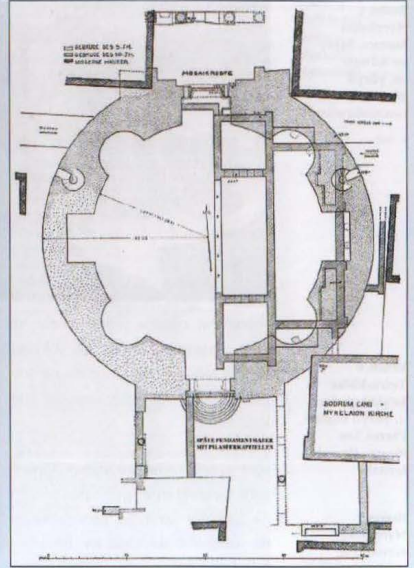
Sonradan sarnıca dönüştürülmüş olan yapının ilk evresi, 5. yüzyılda inşa edilmiş, ancak yapılaşma amacı

bilinmeyen bir *rotunda*'dır.' 10. yüzyılda I. Romanos Lekapenos (920-944) burada bir saray ve Myrelaion Manastırını yaptırdığında, olasılıkla kubbesi daha önceden yıkılmış olan dairesel planlı yapı, üzerine inşa edilecek yeni yapılara teras vazifesi görecektir. Bu haliyle Roma'daki Pantheon yapısıyla biçim ve ebat olarak büyük benzerlik göstermektedir (Resim 3).

10. yüzyıla gelindiğinde harap olduğu düşünülen yapının içerisine başka yıkılmış binalardan getirilen yetmiş dört adet devşirme sütun yerleştirilmiş ve üzerleri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Doğu tarafta ise sarayın altına gelen kesimde, sarayın ağırlığını karşılayabilecek bir alt yapı sağlamak için bu bölümler de yelken tonozlarla örtülmüştür. Duvarları da su geçirmez hidrolik bir sıva ile kaplanmış ve bir sarnıç haline getirilmiştir. Böylece hem bir sarnıç, hem de üstüne gelecek olan saray için bir platform elde edilmiştir. Başka yapılar getirilmiş olan devşirme sütun başlıkları kullanıldıkları yere ve taşıyacakları yükü göre farklı olarak yerleştirilmiştir. Buna göre çapraz

Resim 2
Rotunda'nın sarnıca dönüştürüldüğü evrede örülerek kapatılmış olan güney girişi (solda).

Rudolf Naumann, "Der Antike Rundbau beim Myrelaion und der Palast Romanos I. Lekapenos", *Istanbul* Mitteilungen 16, (1966): 199-201.

Resim 3
Myrelaion rotunda'sı planı (sağda).

Philipp Niewöhner, "Der frühbyzantinische Rundbau beim Myrelaion in Konstantinopel Kapelle, Mosaiken und Ziegelstempel", *Istanbul* Mitteilungen 60 (2010): 411-459.

Resim 4
Giovanni Andrea Vavassore'nin 1520 tarihli İstanbul panoramasında "Coliseo de Spiriti" olarak belirlenen Myrelaion rotunda'sı.

Resim 5
Myrelaion
Sarnıcı, Saray
ve Kilisesi,
10. yüzyıl
görünümü
canlandırması.

A. Illeberti.

Resim 6
Tetrarklar
heykel grubu,
4. yüzyıl başları,
Piazza San
Marco, Venedik
(altta).

Resim 7
Myrelaion
rotunda'sı,
5. yüzyıla
tarihlenen
beden duvarı
üzerindeki
müdahaleler
(sağda üstte).

Resim 8
Rotunda'ya ait
konsol parçası,
5. yüzyıl (sağda
altta).

Fotoğraflar:
Kerim Altuğ

tonozların olduğu yerde lyonik ve sade impost başlıklar görülürken, yelken tonozlu doğu kısmında ise trapez biçimli forma sahip başlıklar kullanılmıştır.

1520 yılında Giovanni Andrea Vassore tarafından ahşap baskı tekniği ile yapılmış İstanbul panoramasında, üzerinde iki katlı bir bina görülen ve "Coliseo de Spiriti" olarak adlandırılmış yarım daire formundaki yapının Myrelaion rotunda'sını yansıttır olabileceği düşünülür. 16. yüzyılda büyük ölçüde ayakta olduğu düşünülen saraya ait veri elde etmek amacıyla dairesel planlı yapının üzerinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan kalıntılardan Romanos Lekapenos'un sarayının planı elde edilebilmiştir.

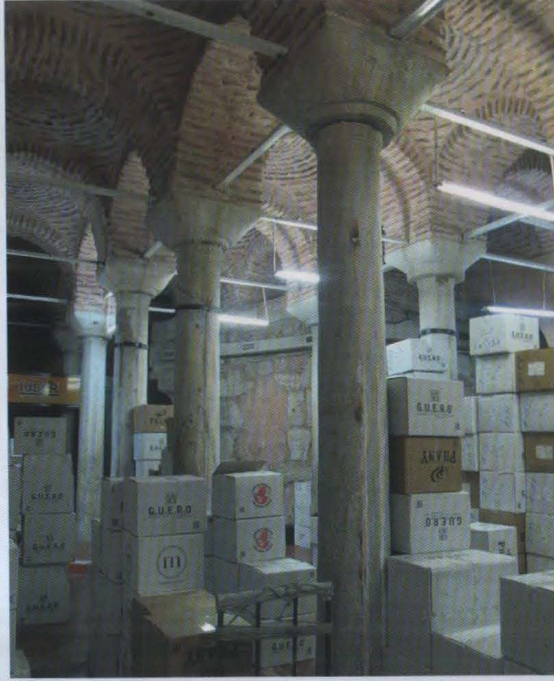
Buna göre rotunda'nın doğu yarısı üzerinde saray yapısı, batı yarısı

üzerinde de sarayın önünde açık bir teras şeklinde uzanan avlu yer almaktaydı. İki ya da üç katlı saray binasına, ortadaki dikdörtgen planlı 8 x 22 metre ölçülerinde, ana binanın zemininde bulunan, beş sütuna oturan altı kemerli bir revaktan giriliyordu. Revak bölümünün her iki yanında (kuzey ve güneyinde), ayrıca kare planlı çeşitli mekânlar yer almaktaydı (Resim 4 ve 5).

Ne yazık ki, sarayın restitüsyonuna imkân sağlayan bu kalıntılar 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ta-

mamen ortadan kalkmıştır. Yine Namann tarafından yürütülen kazılar sonucunda, alanda çok sayıda mimari plastik fragmanı ve figürlü taban mozaik kalıntısı ele geçmiştir. Ama kuşkusuz, bu kazının en unutulmaz ve heyecan verici buluntusu küçük, porfir taşından yapılmış bir heykel parçasıydı. Venedik'te San Marco Kilisesi'nin dış cephesinde bir köşeye yerleştirilmiş olan "Tetrarklar" (Dört İmparator) heykel grubunda bir imparatorun ayağının sandalet kısmı eksikti ve farklı bir malzemeyle tamamlanmıştı (Resim 6). Uzun yıllar bu grubun Roma'dan buraya getirilmiş olabileceği de düşünülmüştü. Ama söz konusu kazılarda bu grubun eksik sandaletine ait önemli bir parça ele geçmiştir. Buradan da Venedik'teki birçok başka taş eser gibi Tetrark grubunun da aslında 13. yüzyılda IV. Haçlı Seferi sonrasında "Latin İşgali" olarak adlandırılan dönemde Konstantinopolis'ten yağmalanarak Venedik'e götürülmüş olduğu kesinlik kazanmıştır. Bu parça bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde

Resim 9
Myrelaion
Sarnıcı,
günümüz
görünümü.

Fotoğraflar:
Kerim Altuğ

Resim 10
Myrelaion
Sarnıcı,
taşıyıcılar
arasına
yerleştirilmiş
bölmeler ile
algılanabilirliğin
yitirilmesi.

Resim 11
Myrelaion
Sarnıcı, genel
görünüm.

Fotoğraflar:
Kerim Altuğ.

Resim 12.
Sarnıcın üst
kotundan
Myrelaion
Kilisesi'nin
(Bodrum Camii)
görünümü.

Çağlar Boyu İstanbul seksiyonunda
görülebilir.

1992 yılına kadar içi atık ve molozla
dolu olan yapının aynı yıl restore
edilmesi amacıyla çalışmalar yürü-
tülmuş, içi temizlenerek özgün tuğla
zemin kaplaması ortaya çıkartılmış,
yine bu çalışma kapsamında bazı
hasarlı sütun ve başlıklar yenilen-
miş, çökmüş tonozlar tamamlanmış-
tır. Yapı günümüzde bir çarşı olarak
hizmet vermektedir. Bu kapsamda
sütun aralıkları bölünmek suretiyle
mağazalar oluşturulmuş, bu nedenle
yapının algılanması güçleşmiştir. Ku-
zey tarafında merdivenli giriş düzen-
lemesi yapılmış olan yapının zemini
modern seramik döşelidir (Resim 7,
8, 9, 10, 11, 12).

DİPNOTLAR

1 Dairesel plan şeması sergileyen ve genellikle
kubbeye örtülen yapı tipi.

SON SÖZ

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

Günümüzde bu yapının anıtsal kim-
liğiyle algılanması oldukça güçtür.
Myrelaion Manastır Kilisesi/Bodrum

Camii çevresindeki niteliksiz ve yüksek
yapıların arasında kaybolurken, ro-
tunda sarnıcının üstü caminin yanında
tanınmaz bir düzlük görünümündedir.
Şüphesiz, iyi planlanmış koruma amaç-
lı müdahalelerle Myrelaion rotunda'sı

ve benzer durumdaki birçok yapının
gerçek değeri kolayca fark edilebilir.
Ancak, bunun için öncelikle kent tari-
hinin tüm dönemleriyle barışık ve ko-
ruma amacını kâr kaygısının önünde
tutabilen bir politika ihtiyacımız var.

Batı Karadeniz

İlkbahar Renkleri

6-7 Mayıs

Gökçeada

Keşif Gezisi

6-7 Mayıs

Ayvalık Cunda Adası

12-14 Mayıs

Kırşehir Hacıbektas

13-14 Mayıs

Kutsal Latmos Dağı

Keşif Gezisi

13-14 Mayıs

Kapadokya

Cappadox Deneyimi

18-21 Mayıs

Antakya-Gaziantep Şanlıurfa

3 Yeni Müze

18-21 Mayıs

Adım Adım
Anadolu

✉ yurtici@festtravel.com

☎ 0850 622 33 78

🌐 www.festtravel.com

📱 [f](https://www.facebook.com/festtravel) [i](https://www.instagram.com/festtravel) [t](https://twitter.com/festtravel) [y](https://www.youtube.com/festtravel) /festtravel

YUSUF FRANKO'NUN İNSANLARI: BİR OSMANLI BÜROKRATININ KARİKATÜRLERİ

Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, 1 Haziran 2017'ye kadar devam edecek olan "Yusuş Franko'nun İnsanları: Bir Osmanlı Bürokratinin Karikatürleri" başlıklı sergiye ev sahipliği yapıyor.

Fransız
Sefareti'nin
başdragmanı
Edgar
Perruchot de
Longeville,
1884.

SHIRINE HAMADEH

"Keyifli", bu sergi ve ona konu olan malzemeyi tanımlamak için gayet uygun bir kelime. "Yusuş Franko'nun İnsanları: Bir Osmanlı Bürokratinin Karikatürleri", Bahattin Öztuncay'ın küratörlüğü, Yeşim Demir'in tasarımları ve K. Mehmet Kentel'in metinleriyle, tek bir elyazmasında toplanmış çizimciler merkezine alıyor. "Yousseuf" tarafından imzalanmış ve Types et Charges (Karakterler ve Karikatürler) ismi verilmiş bu deri kaplı albüm de şu an Ömer M. Koç Koleksiyonu'nda ve Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nde sergileniyor. Çizimlerin sahibi, Hariciye

Nezareti'nde kâtiplik yapmış olan Yusuf Franko Kusa (1856-1933). Bu çizimleri yaptığı sırada (1884-1896) genç bir adam olan Yusuf, mesleki ve ailevi bağlantıları sayesinde İstanbul'un zengin ve meşhurlarının dünyasını çekim alanındaydı. Kendisi de üst düzey memurlarla dolu ve kültür faaliyetlerine hamilik yapan bir aileye mensuptu. Aslen Ehdin Köyü'nden (günümüz Lübnan'ının kuzeyinde) olan bu Rum Katolik (Melkit) aile, 1700'lerin sonunda Halep'e ve arkasından İstanbul'a göçmüştü. Yusuf'un babası Nasrî Franko Paşa (1814-1873) Osmanlı bürokrasisinin basamaklarını hızla tırmanmış ve 1868'den görev başında öldüğü 1873 yılına kadar Cebel-i Lübnan

mutasarrıflığında bulunmuştu. Yusuf da ilköğrenliğini burada geçirmiş, 18 yaşında ise başkente dönüp Hariciye'ye girmişti. Babası ve eniştesi, meşhur Naum Tiyatrosu'nun sahibi Michel Naum'un yeğeni olan Naum Paşa Duhanî (1851-1911) gibi, o da nihayetinde Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı olacaktı (1907-1912). Yusuf'un sergide bir arada görülebilen çizimlerinin teatral bir niteliği var; sanki bu kaygısız, neredeyse kendisiyle alay eden parodi, ziyaretçileri Yusuf'un parçası olduğu dünyaya tanıstırmayı amaçlıyor: Pera'nın yüksek sosyetesini; üst düzey Osmanlı memurları ve diplomatları, Levanten tüccar ve bankerler, prensler, kontlar, baron ve baronesler, büyükelçiler ve maslahatgüzarlar, Sarah

Bernhardt gibi şöhretler, babası Amadco kadar meşhur olmayan amatör ressam Roberto Preziosi ya da daha çok bilinen Jean Brindeş gibi sanatçıların oluştuğu, eninde sonunda dar bir çevrenin insanları. Yusuf onları tanıma, gözlemleme, irdeleme, haklarındaki dedikoduları toplama ve hayatlarını dilediği gibi resmetme şansına sahipti. Sergi, Yusuf'un eserini ürettiği yüzyıl sonu Beyoğlu'sunun bu büyüleyici dünyasını, açıklayıcı metinler ve çizilen karakterlerin Yusuf'la ve birbirleriyle olan ilişkilerini Pera coğrafyasında gösteren haritalar aracılığıyla çok güzel vurguluyor. Ancak serginin temelinde, sanatçının zekâsını, oyunbazlığını, keskin gözlem gücünü, detaylara olan dikkatini ve muhakkak ki hoşlandıklarını ve hoşlanmadıklarını hanka biçimde yansıtan çizimler var. Bu çizimler farklı maksatlarla yapılmış; bazıları sevecen biçimde oyuncu, bazıları ise acımasız. Kafaları büyütmek ve vücutları küçülmek gibi kankatür stratejilerini kullanmasına rağmen, Yusuf'un en hanka portrelerinden bazıları, örneğin Fransız Sefareti'nin başdragmanı Edgar Perruchot de Longeville'i, Osmanlı'nın Madrid Elçiliği'nin sekreteri Aleksandr Karatedori Efendi'yi ya da kardeşlerini çizdiği eserler nesnelerini sempatik, saygın, hatta pohpohlamaya varan şekillerde gösteriyor. Bir Rus diplomatının eşi Bayan Gritzenko'nun, kendisinin resmedildiği kankatüre bıraktığı "Très apprécié par l'original. Emilie" ("Hakkımda tarafından çok takdir edildi, Emilie") sözlerine baksak,

Osmanlı donanmasının eski tercümanı Paul Yelkenci, 1885.

Preziosi'nin yeşil bir eteğin ucunun peşinden koştuğu kompozisyonlarda olduğu gibi, çok ufak dokunuşlarla mesajını aktarabiliyor.

Yüz ifadeleri öylesine bir kesinlikle yakalanmış ki bazı karakterler—örneğin Osmanlı donanmasının eski tercümanı Paul Yelkenci ya da Edgar Perruchot de Longeville—gerçekten hayat buluyor. Yusuf Bey çizim yeteneğini ne zaman ve nasıl besleyebilmişti? Karikatüre

olan duyarlılığını uyandıran neydi? Portrelerinin ima ettiği gibi hem kabataslaklardan hem de canlı modellerden mi çalışmış? Hepsini sanatına aracı ettiği suluboya, kurşunkalem ve dolmakalem becerilerini nasıl geliştirmişti? Bu soruların cevapları hakkında sadece tahminlerde bulunabiliriz. Yusuf'un sosyal çevresi ressamları da içeriyordu, çoğunlukla suluboya çalışan oryantalist Jean Brindesti ve Yusuf'la

karikatür oyunlarına giren amatör ressam ve karikatürist Préziosi gibi. Yusuf'un işleriyle dönemin Fransız satirik gazete ve dergilerinde yayınlanan belli tarz illüstrasyonlar arasında benzerlik kurmak da çok zor değil. *Les hommes d'aujourd'hui*'de (kurucusu André Gill'di), ondan önceki nesildeki Bernard Roubaud ve Honoré Daumier gibi sanatçıların erken 19. yüzyıl sureli yayınları *La Caricature* ve *Le Charivari*'de basılan çizimleri de kolayca akla

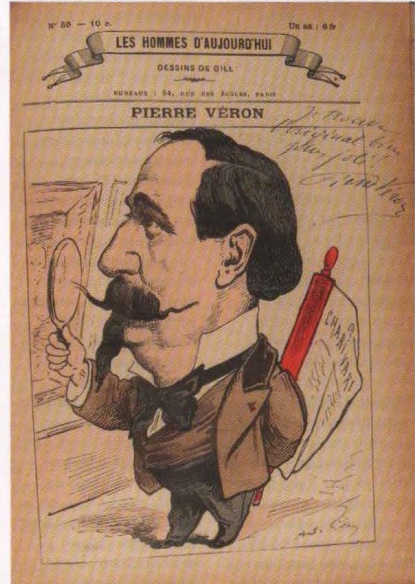
gelebilir; Jean Ignace Isidore Gérard (mahlası ismiyle Jean-Jacques Grandville) tarafından popülerleştirilen zoomorfik çizimler de. Bu örnekler Yusuf'un dünyasında dolaşıyor olmalıydı, onun bunlara maruz kalmış olması çok muhtemeldir.

Yine de Yusuf'a dair, onun çizdiği insanların bir kısmı hakkında bildiklerimizde göre çok daha az şey bilmeye devam ediyoruz. Cebeli Lübnan mutasarrıflığı bile pek kayıt bırakmadan geçmişi gözüküyor, zira modern Lübnan tarihi yıllıkları bile "Youssef Paşa"yı asıl olarak "Nasrîl Franko" Paşa'nın oğlu olarak hatırlar. Bu karikatürlerin yaratıcısının bir zamanların mumtaz bir mutasarrıfı olduğunu düşünmek ise gerçekten çok eğlenceli. Kim bilir belki de birçok resmi toplantıya, kucakında gizlice açmış olduğu bir defter üzerinde, yaramazca çizimler yaparak başkanlık etmişli.

SHIRINE HAMADEH
RICE ÜNİVERSİTESİ

Yusuf Franko'nun Roberto Preziosi tarafından yapılmış bir kukla sanatçısı olarak portresi, 1884 (solda).

Le Charivari gazetesinin yayın yönetmeni ve direktörü Pierre Véron, kendisine ithaf edilen "Les hommes d'aujourd'hui" sayısının kapakında, 1880'ler (sağda).

BİZANS ANITLARI FOTOĞRAF ARŞİVİ

Koç Üniversitesi Geç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi (GABAM) tarafından açılan Bizans Anıtları Fotoğraf Arşivi, İstanbul'un anıtsal yapılarını belgeliyor.

**İmrahor
İlyas Bey Camii
(Stoudios
Manastırı).**

Fotoğraf:
Görkem Kızılkayak

Koç Üniversitesi Stavros Niarchos Vakfı Geç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi'nin (GABAM) 2015 yılında kuruluşu ile birlikte başlattığı ilk projelerden biri olan Bizans Anıtları Fotoğraf Arşivi 1173 adet fotoğrafla İstanbul'un Bizans mirasına odaklı çalışmalar yürüten akademisyen, araştırmacı, öğrenci ve tüm ilgililerin kullanımına açıldı. Çekildiği Tarihî Yarımada'daki anıtların oluşturduğu arşivde Ayasofya ve Kariye Müzesi gibi kentlinin kimliğine damga vurmuş anıtsal yapılarla birlikte, Hırami Ahmed Paşa Camii veya Gotlar Sütunu gibi pek göz önünde olmayan veya İstanbul'un Bizans kimliği ile bağli yeterince bilinmeyen anıtların da fotoğrafları yer alıyor. Fotoğraflarda anıtların görülebilen tüm iç ve dış cepheleri ile duvar resminden mozağe, yazıttan sütun başlığına kadar geniş bir yelpazedeki detaylar görülebiliyor.

Arşivdeki fotoğrafların

büyük çoğunluğu 2015 ve 2016 yıllarında, profesyonel fotoğrafçılar tarafından anıtlar çeşitli defalar ziyaret edilerek çekildi. Böylece anıtların en uygun hava, ışık ve çevresel şartlarda fotoğraflanması sağlandı. İmkân olduğu durumda anıtların mevcut kentsel doku içindeki konumu hakkında fikir vermesi için drone kullanılarak

hava fotoğrafları çekildi. Bu açıdan değerlendirdiğinde bu anıtlara ait fotoğrafların bir bölümünün tekrar çekilmesi, yapılarıdaki ve yakın çevrelerindeki değişimler veya geçirdiği restorasyonlar nedeniyle, mümkün olamayacak. Bizans Anıtları Fotoğraf Arşivi belirlenmiş kullanım şartları kapsamında her türlü

akademik çalışmaya açık olacak. GABAM web sitesinden (www.gabam.ku.edu.tr) ve Koç Üniversitesi Suna Kiraç Kütüphanesi'nin dijital koleksiyonlar bölümünden (<http://digitalcollections.library.ku.edu.tr/cdm/search/collection/BYGA>) ulaşılabilecek arşiv yeni fotoğrafların eklenmesi ile geliştirilmeye devam edecek.

**Fethiye Camii
(Pammakaristos
Kilisesi).**

Fotoğraf:
Tahsin Aydoğmuş

KÜLTÜR BİLİNCİNİ GELİŞTİRME VAKFI'NDA KONFERANS: AD, ÜN, ESER BIRAKAN HANEDAN KADINLARI

Kültür Bilincini Geliştirme Vakfı'nın Pazartesi Konferansları dizisinin 20 Mart günkü konukları tarihçi Needet Sakaoğlu ve sanat tarihçisi Hayri Fehmi Yılmaz oldu.

Hürrem Sultan.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Söze, hanedan kadınlarının tarihinin pek fazla yazılmadığına ve bunun nedeninin de kadınların Antik Mısır medeniyetinden beri "mahrem" olarak ele alınması ve bu sebeple gizli tutulmak istenmesinden kaynaklandığına işaret ederek başlayan Sakaoğlu, gizli tutma isteğinin de erkeğin kıskançlık güdüsünden, sevgisinden ve kadını kusurlu görmesinden

kaynaklanabileceğini ifade etti. Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası'ndan bahseden Sakaoğlu, Darüşşifası'yı yaptıran, Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın torunu, Mengücek Meliki Behramşah'ın kızı Melike Turan Melek'in adının sadece caminin ve darüşşifanın kitabelerinde yazıldığına ve kitabelerden kazınacak olursa, bu adın yüzünden tamamen silineceğine işaret etti.

Tarihimizin savaş, bozgun, ıttifak, kıtlık ve istila gibi

konuları yazdığını fakat insanların nasıl yaşadığını yazmadığını, dolayısıyla üzü olan kadınların dahi öne çıkamadığını ifade eden Sakaoğlu, Selçuklu tarihinin, kadınların resimlerini yaptığını ve unvanlarını yazdığını, onları önemseydiğine Turan Melek'in "Melike" şeklindeki hükümdarlık unvanını örnek göstererek, Osmanlı tarihine nazaran Selçuklu tarihinin bu konuda daha iyimser olduğunu, Osmanlı tarihinde kadınların önünde herhangi bir hükümdarlık unvanının görülmemesinin mümkün olmadığını altını çizdi. I. Alaeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Hatun örneğinden de bahseden Sakaoğlu, Mahperi Hatun'un, I. Alaeddin Keykubad'ın hükümdarlığı sırasında kendi adına han yaptırabilmiş olduğunu ve bunun da Tokat ili Turhal ilçesindeki hanın kitabesinden isminin bulunmasından anlaşılabileceğini söyledi. Sakaoğlu, Osmanlılarda belli başlı temel birkaç "ana" olduğunu, bunlardan birisinin Ertuğrul Gazi'nin eşi Hayma Ana yahut Osman Bey'in eşi Mal Hatun sayılabileceğini, bu iki hanedan kadınının önemlerinin de "Osmanogullarına analık etmelerinden" geldiğini ifade etti. Diğer üçünün ise sırasıyla Kösem Sultan, gelini Hatice Turhan Sultan ve II. Mahmud'un eşi Bezm-i Âlem Valide Sultan olduğunu, bu kadınların önemlerinin de ülkeyi bizzat yönetmelerinden ve hanedanın devamlılığını sağlamalarından kaynaklandığını söyledi. Kösem Sultan'dan hareketle, hanedan devamlılığını sağlama noktasına işaret eden Sakaoğlu, I. Ahmed'in eşi

Kösem Sultan'ın, oğullarından Sultan İbrahim'i, kardeşi Sultan IV. Murad'dan pek çok şekilde korumuş olmasıyla hanedan devamlılığını sağladığını, Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın ise hanedanın son kuşağının devamını sağlaması açısından önemli olduğunu sözlerine ekledi. Kösem Sultan'ın kötü şöhretinin, hanedana yaptığı hizmetlerin gölgesinde kalmasının sebebinin hükümdarlık yapmak zorunda kalmış olmasından ve bu hükümdarlığı süresince pek çok olumsuz karara imza atmak zorunda kalmış olmasından da ileri gelebileceğini ifade ederek, Kösem Sultan'ın, oğlu IV. Murad ve torunu IV. Mehmed zamanlarındaki naipliklerini örnek gösterdi.

Öte yandan, Hatice Turhan Sultan'ın benzer bir kötü şöhrete sahip olmamasını ise Köprülü ailesi döneminde valide sultanlık yapmış olmasına bağlı.

İlk Osmanlı kadınlarının dini kimliklerinden bağımsız olarak soylu olmalarının esas alındığını, bunun da servet elde etmek için yapıldığını ifade eden Sakaoğlu, buna örnek olarak I. Murad ve I. Bayezid'in eşlerini örnek gösterdi. Sultan II. Mehmed'in annesi Hüma Hatun ile Sultan I. Selim'in annesi Gülbahar Hatun'un türbelerinde herhangi bir İslami dua bulunamayacağını da sözlerine ekledi.

Osmanlı hanedanındaki kadınlara hatun denmesinin anne-babanın belli olmasına ve soyluluğa, haseki ve gözde denmesinin ise anne-babanın belli olmamasına işaret edildiğini ifade eden Sakaoğlu, gözde kelimesinin de "guzide"

yanı "seçme" anlamına dayalı olduğunu belirtti.

Necdet Sakaoglu, hanedan kadınlarının sayılarını şöyle aktardı: Osman Bey'in 1 eşi ve 1 kızı, Orhan Bey'in 5 eşi ve 2 kızı, I. Murad'ın 7 eşi ve 1 kızı, I. Bayezid'in 9 eşi ve 6 kızı, I. Mehmed'in bilinen 3 eşi ve 8 kızı, II. Murad'ın 5 eşi ve 8 kızı, II. Mehmed'in 15 eşi ve 3 kızı, II. Bayezid'in 9 eşi, III. Murad'ın 6 eşi ve sayısı 60 ila 80 arasında gözdesi ve 27 kızı, tek erkek çocuk olmasından ve soyu devam ettirecek kişi olmasından ötürü sürekli çocuk yapması istenen ve cinsel kuvvetlendirici olan "bah" macunları verilen ve bunun sonucunda aklını yitiren Sultan İbrahim'in 12 eşi ve 9 kızı, III. Ahmed'in 21 eşi ve 34 kızı, III. Mustafa'nın 6 eşi ve 8 kızı, 50 yaşında tahta geçen I. Abdülhamid'in 15 eşi, devrinde üç sadrazam idare ettiren III. Selim'in 11 eşi, devirlerinde veremle boğuşan II. Mahmud'un 19 eşi ve 21 kızı, Sultan Abdülmecid'in ise 23 eşi ve 24 kızı; Sultan Abdülaziz'in 7 eşi ve 7 kızı, II. Abdülhamid'in 22 eşi, fıkıh uzmanı olan V. Mehmed'in 4 eşi ve 1 kızı, VI. Mehmed'in 5 eşi ve 3 kızı ve Hâlife Abdülmecid'in de 4 eşi ve 1 kızı vardı. Halife Abdülmecid'in tek kızı, 2006 yılında ölen Dürrişehvar Hanım da Osmanlı hanedanının sultanefendi pozisyonundaki son ölen bireyiydi.

Hürrem Sultan'la ilgili bilgiler de aktaran Sakaoglu, Hürrem Sultan'ın Kanunî'nin gerçek eşi olduğunu ve 5 çocuğunun ardından son şehzadesi Cihangir'i hür kadın konumunda doğurduğunu; Osmanlı kadınları arasında tam bir kraliçe tipi olduğunu; kendisinden itibaren saray kadınlarının portrelerinin hep başı açık olarak resmedildiğini ve bu durumun II. Abdülhamid'in eşi Müşfika Hanım ile kızı Ayşe Sultan'ın 1960'larda çekilmiş ortak fotoğraflarında ve Dürrişehvar Hanım'ın, VI. Mehmed'in kızı Sabiha Sultan'ın fotoğraflarında görülebileceğini anlattı. Hürrem Sultan'ın bir köy papazının kızı olarak doğduğunu, ölümünde ise Şeyhülislam Ebussuud

Necdet Sakaoglu ve Hayri Fehmi Yılmaz.

Efendi'nin cenaze namazını kıldığını ekledi.

Hayri Fehmi Yılmaz, Hürrem Sultan'ın külliyesinde imaret, cami, medrese, hastane, darüşşifa ve sıbyan mektebi bulunduğunu belirterek, imarete yazılan vakfiyedeki kayıtlarda, imaretin "hiçbir karşılık beklemeden bütün insanlara" hizmete açık olduğunu, sadece "gıybet edenlere" hizmete kapalı olduğunu; hastane, darüşşifa ve medresesinde de hastaların düzgünce karşılanmasını, kendilerinin dinlenmesini, kendileriyle sohbet edilmesini ve güzelce uğurlanmalarının detay detay belirtildiğini, medresede ise hocalarının sadece hocalık yapması ve başka bir işle uğraşmaması gerektiğini yazılı olduğunu aktardı. Mihrimah Sultan Külliyesi'nden de bahseden Yılmaz, Osmanlı tarihinde ilk defa Mihrimah Sultan'ın çifte minareli bir külliye yapabildiğini, Hürrem Sultan'ın külliyesinin bile tek minareli olduğunu ifade etti ve bunun, Mihrimah Sultan'ın tek kız olmasından ve bundan ötürü babası için değerli olmasından kaynaklandığını belirtti. Kız ile babanın aynı türbede gömülü olduğunu da sözlerine ekledi. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Üsküdar'da inşa edilen iki minareli caminin aksine II. Selim

zamanında Edirnekapi'da inşa edilen caminin tek minareli olduğunu, bunun da Mihrimah Sultan'ın Şehzade Bayezid'in tarafını tutması sebebiyle II. Selim'le aralarının bozuk olmasından kaynaklanabileceğini ifade etti. Fakat, buna rağmen paşmaklık olarak hazinesine günlük 2000 altın giren Mihrimah Sultan'ın kardeşi II. Selim'in tahta geçişi esnasında kendisine nakit 50.000 altın verdiğini, buna ek olarak II. Selim'in kızlarının düğün

masraflarını da kendisinin karşıladığını, Mihrimah Sultan'ın, Rüstem Paşa öldükten sonra Semiz Ali Paşa'ya evlenme teklif ettiğini sözlerine ekledi. Mihrimah Sultan'ın Kalaylıkoz Ahmed Paşa ile evlendiğini ve 53 yaşında vefat ettiğini belirten Sakaoglu, en çok yaşayan padişah kızının ise Sultan Abdülmecid'in kızı Seniha Sultan olduğunu ve 1851'de doğup 1931'de öldüğünü ifade etti.

Mihrimah Sultan.

TARİH VAKFI'NDAN HABERLER

TARİH VAKFI YURT

YAYINLARI'NDAN:

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

DARBELER

Sadece çokpartitli demokrasi hayatımız değil, uzun imparatorluk geçmişimiz de darbe ve darbe girişimleriyle darp edilmiş durumda. Öte yandan, en son 15 Temmuz teşebbüsünün gösterdiği gibi, darbeler defterinin kapandığını söylemek de mümkün değil. Siyasal kültürümüzün yapısal arazlarının başında gelen bu müdahale geleneği, demokrasimizin kurumlaşmasına, sivil politik alanına yerleşik hale gelmesine ve gelişmesine engel olduğu gibi, maalesef geride insan hak ve özgürlüklerinin hiç sayıldığı bir miras da bıraktı.

Toplumsal Tarih dergisinin özel sayısından yola çıkılarak hazırlanan bu derleme, yeni eklemelerle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşanan darbe girişimlerinin ortak ve farklı

özelliklerini masaya yatırmak, karikatürlerden şarkılara, darbelerin toplumsal ve popüler yarınmalarının da peşine düşüyor.

VANGELİS KECHRIOTİS

PERŞEMBE

KONUŞALARINDA YENİ

SERİ: OLAĞANÜSTÜ

AKADEMİ KONFERANSLARI

16 Mart itibariyle başlayan bu seri, Türkiye'nin içinde bulunduğu OHAL döneminde çıkarılan KHK'lar ile görevlerinden uzaklaştırılan akademisyenlere yönelik bir davet niteliği taşıyor. Seriyeye katılan konuşmacılar, hem yaşadıkları süreci paylaşırken hem de belirlenen ortak bağlam çerçevesinde hazırladıkları sunuşlarını gerçekleştirebiliyor. Bu çerçevede ilk olarak Dr. Ece Öztan ile Dr. Berivan Gökçenay, Tarih Vakfı'na konuk oldu. Ece Öztan "Akademinin Ev Halli: Türkiye'de Bilim, Üniversite ve

Toplumsal Cinsiyet", Berivan Gökçenay ise "Üniversite, İfade Özgürlüğü ve Akademik Özgürlükler: Bir Yok Oluşun Ardından" başlıkları ile konuşmalarını gerçekleştirdi.

"Akademinin *ev hâline* bakımından Türkiye'de bilim ve üniversitelere kadınların sayısal görünürlüklerinin ötesindeki dinamikleri bakmayı gerektirdiğini söyleyen Ece Öztan, akademinin normatif beklentisi ve bilimin bir uğraş olarak tanımından başlayarak, akademik hayatın örgütleniş ve işleyişini tartışmaya açtı ve şu sorulara cevap aradı: Akademik hayat ile iş piyasasındaki cinsiyet örüntülerindeki farklılıkları Türkiye'deki toplumsal cinsiyet rejimi içerisinde nasıl konumlandırabiliriz? Bu rejime damgasını vuran "ev hanımlığı" sözleşmesinin akademinin içi ve dışına yansımaları nelerdir? Akademik içerisinden dikey, yatay ve içsel ayrımsa örüntüleri nelerdir? Akademik hayat gerçekten "kadın dostu" mu?

Akademik özgürlüğü, düşünce ve ifade hürriyetinin başta üniversiteler olmak üzere tüm eğitim birimlerinde vücut bulmuş hali olarak değerlendiren Berivan Gökçenay, bilimin ve gerçeği araştırmanın, sorgulamanın, tartışmanın temel kuralı olduğunu ifade etti: ALIHM'nin akademisyenlerin özgürlüklerinin yalnızca akademik ve bilimsel araştırmalarla sınırlı olmadığını, akademisyenlerin kendi araştırma, uzmanlık ve yetkinlik alanlarında sahip oldukları görüş ve fikirlerini özgürce ifade edebilmesini ve özel olarak da kamusal kurumları eleştirebilmesini kapsadığını belirttiğini vurguladı. Türkiye'de ise düşünce ve ifade hürriyetinin devletin varlığına ve bekasına yönelik tehdit kaygılarının sürekliliği nedeniyle her zaman askıya alınan temel sorunlardan birisi olduğunu; her dönem iktidarının siyasal düzenin korunması adına "devlet güvenliği/ millî güvenlik" argümanı ile temel hak ve özgürlükleri sınırlandırma yoluna başvurduğunu; devlet kurumlarını ve politikalarını eleştiren veya düşünceleri iktidarı veya bazı kesimleri hoşuna

16 MART 2017 PERŞEMBE 19.00
Kültür Sanat, Tarih ve İktisat Fakültesi, İstanbul Kültür Merkezi, İstanbul

götmemesi veya zararlı bulunması nedeniyle, bilim insanlarını, gazetecileri, yayıncıları hapis cezası dâhil olmak üzere ağır yaptırımlara uğrattığını anlatır.

"AFYONUN KEYFİNİ TİRYAKİSİNDEN SORMALI": OSMANLI VE ERKEN CUMHURİYET'TE MADDE BAĞIMLILIĞININ TARİHİ

Tarih Vakfı İzmir Yedi İklim Söyleşileri'nin Nisan ayındaki konugu Rüya Kılıç olacak. Kılıç, Türk tarihçiliğinin henüz ilgi duymadığı bir alanı, uyuşturucu madde bağımlılığı ve bağımlıların sosyal tarih çerçevesinde ele alacak. Bu çerçevede 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ki sürede keyif kültürünün tüketim maddeleri olarak afyon, esrar, morfin, eroin ve kokain üzerinde duracak. Bu maddeler ve kullanıcılarının yalnızca tıbbi değil tarihin de konusu olabilir. Daha 19. yüzyıl başında madde kullanımı ahlaki bir mesele iken yüzyılın sonlarında tıbbi denetimi öne çıktı. Fakat tıbbi duyarlılığı ahlaki algı ve kanaatler besledi. Nitekim Osmanlı'daki sağlıklı bir toplum kurma isteği Cumhuriyet Türkiye'sinin doktorlarına güçlü bir müras olarak kalmıştı. Onların madde bağımlılığına dair tedirginlik ve kaygılarının ardındaki sebep, bağımlıların öncelikle tedavi edilemeleri gereken "ahlak hastaları" olarak görme tendansıydı. Bu öyle bir hastalıklı ki, kurbanlarını sonu hapishane, imarhane veya mezarla

TARİH VAKFI

İzmir Yedi İklim Söyleşileri

16

افون تیریکلی

AFYONUN KEYFİNİ

TİRYAKİSİNDEN SORMALI

Osmanlı ve Erken Cumhuriyet'te Madde Bağımlılığının Tarihi

RÜYA KILIÇ

20 Nisan 2017 Perşembe 19.00

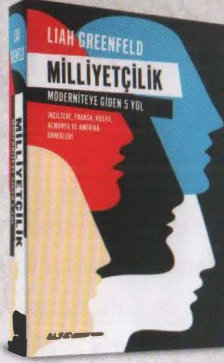
Türkan Saylan Kültür Merkezi
Kıbrıs Şehitleri Caddesi No:12

ebruji

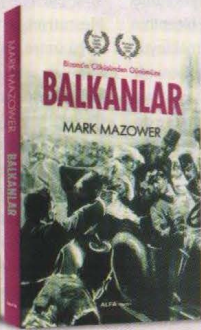
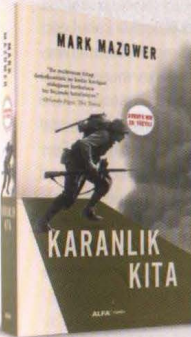
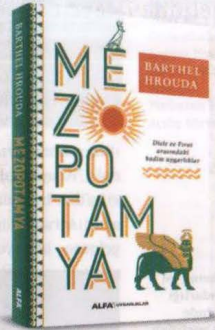
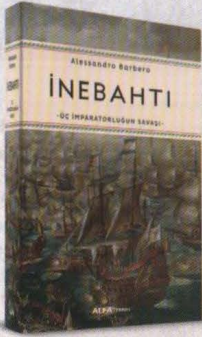

Tarihe Işık Tutan Yeni Sayfalar...

Milliyetçilik, Greenfeld'in Türkçe baskı için kaleme aldığı önsözle, milli kimliklerin oluşumu ve milliyetçiliğin politik sonuçları üzerine sıradışı bir analiz ve bir başucu kitabıdır.

Etno-sembolistlere göre milliyetçiliğin ortaya çıkışı modern-sınai toplumun bir sonucu değil, modernitenin yükselişine eşlik eden, en başından beri onunla birlikte var olan bir olgudur. Bu iddianın en güçlü temsilcisi Anthony D. Smith'tir.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VE ORTADOĞU'DA ANAYASAL DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

ERDAL KAYNAR

Osmanlı anayasal deneyimi Ortadoğu'ya çelişkili bir miras bıraktı. Anayasacılığın iç ve dış tehditlere maruz kalabilen yarım kalmış ve kırılğan bir proje olduğunu göstermesinin yanı sıra yeni bir otoriter yaklaşım şeklini meydana getirdi. İttihat ve Terakki otoriter rejim tesisini anayasallaşma ve halk egemenliği ilkelerini inkâr ederek gerçekleştirmemiş, otoriter siyasal hamleler gerektiren kriz halinde, ulusal çıkarları kendisinin en iyi temsil edebildiğine hükmetmişti. Bu örnek, Ortadoğu'daki anayasacılık tarihi açısından büyük önemi olan modern fakat diktatörlük temelinde işleyen bir siyasal rejim için model oluşturmaya devam etti.

ÇEVİRİ: IŞIK KIRİBRAHİM

1814 yılında Fransız avukat Ducanel "Anayasacılık ateşi Fransa'yı 1789'dan beri müteessir etmekte ve artık Avrupa çapında salgın haline gelmişe benziyor" demişti. Sabık

II. Mahmud'un hükümdarlığı döneminde hayata geçirilen reformlar, Tanzimat ile devam etti ve ilerledi.

devrimci olup kral tahta tarlığına geçen Ducanel tarihsel gidişata dair haklı bir tespitte bulunmuştur. Takip eden on yıllar içerisinde Avrupa ve Amerika kıtasındaki ülkeler ekseriyetle anayasalar kabul ederek parlamenter rejimler tesis edecekti. Bu bağlamda meşrutiyet, kapitalizmin yükselişiyle ortaya çıkan yeni toplumsal ve siyasal gerçekliklere uyum sağlamak amacıyla siyasal sistemi reforme etme teşebbüsü olarak değerlendirilebilir. Ve aynı zamanda meşrutiyet, devlet ve millet arasında kurulu ilişki üzerinden monarşi ve ulus hakkında yeni bir düşünme biçiminin benimsendiği anlamına gelmekteydi. Günümüzdeki kriterler ekseninde düşünüldüğünde bu meşrutiyet "tam demokratik" olduğu söylenemese de, siyasi iktidarın denetimi, kuvvetler ayrılığı ve siyasal temsil gibi talepleri dile getirdi.

"Anayasacılık ateşi" başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Ortadoğu'ya da ulaşmıştı. Amerika kıtası ve Avrupa'nın ardından (Liberya'daki anayasal gelişmeleri takiben) hayata geçirilen ikinci ana-

yasa 1876 yılında ilan edilen Osmanlı anayasasıydı. Her ne kadar çelişkili ve yarım kalmış bir hamle olsa da, 1906 İran ve 1908 Jön Türk devrimleri Ortadoğu'nun büyük bir kısmında demokratik deneyimlerin yolunu açtı. Meşrutiyet, ulusal egemenlik prensipleri ekseninde siyaseti yeniden tarif edebilmek için eldeki birincil araçtı. Dolayısıyla bu gelişmeler 20. yüzyıla çok önemli bir siyasal miras bıraktı.

OSMANLI-İSLAM GELENEĞİ

Meşrutiyet genel anlamda kabul gördüğü üzere, hükümetin denetlenmesi ve siyasal iktidarın meşruluğuna atıfta bulunur. Ancak sözü edilen ilkeler 19. yüzyıla mahsus bir siyasal yenilik olarak tanımlanamaz. Egemen gücün meşruluğunun tanınması ve bir dereceye kadar da olsa denetime tabi kılınması gerekliliği Fransız Devrimi'nden çok önce Ortadoğu'da olduğu kadar Avrupa kıtasındaki monarşilerin tamamı için geçerliydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sultanın yasalarının şeriat ve "adalet"

L'illustration'un
sayfalarında, 19
Mart 1877 günü
Dolmabahçe
Sarayı Muayede
Salonu'nda
Meclis-i
Mebusan'ın
açılış töreni.

kavramıyla uyumlu olması gerekiyordu. Bu iki ilke etkili bir şekilde sultanın yetki kullanımını kontrol altında tutuyor ve saltanatın meşruluğunu belirliyordu. 16. yüzyıl sonu itibarıyla ortaya çıkan iktidar mücadelelerinde göze çarpan şey, ulema ve bürokrasinin, yasalar çerçevesinde, sultanın mutlak iktidarını sınırlandırmaya yönelik anlayışın ön plana çıkmasıdır.² Sultanın iktidar yetkisi aynı zamanda kentsel nüfusun adaletsiz olarak nitelediği tedbirler karşısında duyduğu hoşnutsuzluğu dile getiren yenicheriler tarafından da denetim altında tutuluyor, adil nizamın tesis edilmesinin güvence altına alınması için sultan "kanun-ı kadim"e riayet etmeye çağırılıyordu. Yenicherilerin müdahalesi sultanın kanuna uymadığı gerekçesiyle tahttan indirilmesine kadar varabiliirdi. II. Osman ve II. Mahmud'un hükümdarlık dönemleri arasında, Osmanlı sultanlarının yarısından fazlası bu gerekçeye dayanarak tahttan indirildi.³ Yeni hükümdarın ise fiilen sarayın nüfuzlu zümresi, ulema ve yenicherilerden

oluşan bir koalisyon tarafından teyit edilmesi gerekiyordu.

Osmanlı siyaset felsefesi ayrıca, sultanın karar alma sürecinde bir İslami prensip olan şûra/ meşveret⁴ uyarınca yüksek rütbeli yetkililer ve ilim insanlarına "danışma" faziletini vurgulamaktaydı. Avrupa'da aynı dönemdeki parlamentolar gibi meşveret meclisleri gelişigüzel aralıklarda toplanmaktaydı (bu uygulama 18. yüzyıl sonu itibarıyla daha yaygın bir hal almıştı) ve yüksek rütbeli devlet adamları ile bazen loncalar ve dini cemaatlerden temsilcileri bir araya getirmektedir.⁵

Netice itibarıyla, Ortadoğu'da 19. yüzyılın hemen öncesinde siyaset felsefesi gözle görülür biçimde siyasal iktidarın denetimi, saltanat iktidarının meşruluğu ve danışma usulleriyle iştigal etmekteydi. Ancak bu prensipler sınırlıydı ve doğası itibarıyla bağlayıcı olmaktan ziyade belirli amaçlar için düzenlenmiş iktidar ilişkilerine dayanmaktaydı. Meşveret

ilkesi siyasal temsil anlamına gelmemekteydi; zira sadece yüksek rütbeli erkâna yönelik bir danışma usulüydü ve halkın görüşlerini almak bu ilkeye dahil değildi. Bilakis, daha geniş bir kapsama yayılması devamında düzen bozukluğuna yol açabileceği gerekçesiyle şiddetle reddedilmekteydi. Ancak müktedir bir sultan adalet dairelerini koruyabilirdi. Erken modern siyaset mütefekkirlerinden hiçbir hükümdarın elinde bulundurduğu kanun koyma imtiyazının doğruluğunu sorgulamamıştı. Siyasi şahıslarla yapılan istişare, hikmetinden sul olunmayan dinî cemaatlerden oluşan hiyerarşik bir toplumda egemen mutlak iktidarın tasdik edilmesi olarak değerlendirilmekteydi. "Adalet" ve "kanun-ı kadim" kavramları, eski düzenin restorasyonu için yeniden devreye sokuluyordu. Dolayısıyla, yalnızca devinimsiz ve döngüsel bir siyasi yapı içinde bir anlam ifade ediyordu.

Aslında, Avrupa'da olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda da ana-

yasacılık ve meşruiyet, meşveret ve denetim kavramlarına karşılık gelen anlayıştan bir hayli farklılık ifade ediyordu. Anayasal iktidar ilkesi, pragmatik ve rasyonel bir siyasi yapıyı tanımlama çabası dahilinde bu fikirlerle hukuki ve pozitivist bir anlam katmaktaydı. Daha da önemlisi, 18. yüzyıl itibarıyla Aydınlanma ile

uluslararası davası olarak nitelendirilebilirdi. "Türk Anayasası" (*Turki Usfau*) adıyla anılan ve özerk Sırbistan Prenslığı bünyesindeki teşkilatlanmayla ilişkilendirilen Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk esas teşkilat kanunu 1838 yılında II. Mahmud tarafından ilan edildi.

Periferide yaşanan bu gelişmelerin merkezi devlet nezdinde yarattığı etkiler büyük ölçüde bilinmezliğini korumaktadır. Ancak, yeni bir siyasal düzenleme üzerine müzakerede bulunmak amacıyla bir sözleşme taslağı oluşturma fikrinin İstanbul'da da mevcut olduğu bilinmektedir. Erken bir örnek olarak 1808 tarihli Sened-i İttifak anayasacılık ekolünde ilk Türk anayasal metin olarak kabul edilir. Sened-i İttifak, çoğu kez mukayese edildiği 1215 tarihli Magna Carta gibi, büyük çapta etkisiz kalmıştır. Daha ziyade, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi doğası ve iktidarın uygulanması için yeni bir çerçeve öne sürme girişimleri üzerine derin tartışmaların tezahürü olarak değerlendirilebilir.⁷

Bu girişimler 1820'li yıllarda II. Mahmud'un hükümdarlığı sırasında hayata geçirilen geniş ölçekli reformlarla birlikte ivme kazandı ve süreç II. Mahmud'un ölümünden sonra Tanzimat ile ilerledi. Reform sürecinin gayesi devlet ve tebaa arasında yeni ve doğrudan bir ilişki kurabilmek, Batılı normları benimsemek suretiyle devlet iktidarını genişletmek, merkezileşme programını rasyonel ve yasal bir zemin üzerinde inşa edebilmektir. Değişen siyasi manzara bağlamında idari uygulamalara yazılı biçim verilmesi, devlet politikalarının ve siyasi iktidarın denetiminin kanunla düzenlenmesi hayata geçmeye başladı.

1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve 1856 tarihli Islahat Fermanı, Osmanlı reform sürecinin temel metinleri kabul edilir. Her ikisi de saltanat belgelerinden keskin biçimde farklıdır. Hatt-ı Hümayun geleneksel İslami ifadeler içermesine rağmen, yirmi yıldan daha kısa bir süre zarfında ilan edilen Islahat Fermanı İslami üsluba fazla yer vermemiştir.⁸ Her ikisi de kapitalist parametre-

ler içinde uygulamaya konmuş ve o yüzyıl süresince Osmanlı siyasetine yön verecek yeni mefkûre olan "medeniyet" fikrine atıfla neşredilmiştir. Osmanlı elitleri açısından hem Avrupa hem de Osmanlı, aynı biçimde bu evrensel ülkü içerisinde yer almaktaydı. Medeniyet ülküsü modernite öncesine ait kavram ve anlam dünyasından ayrılmış ve yüzünü tereddütsüz biçimde geleceğe dönmüştür. Osmanlıların statüsünü ele alan bu fermanlar, tebaanın yaşamını ve insanlık onurunu garanti altına almakta, medeni haklar ile aralarında özel mülkiyet hakkının da yer aldığı ihlal edilemez haklara vurgu yapmaktaydı.

1856 Islahat Fermanı'nın erkek Osmanlı nüfusunun, Müslüman ve gayrimüslim oldukları gözetilmeksizin eşit olduklarının beyan etmesi İslam dünyasında bir deprem etkisi yaratmıştı.⁹ Sözü edilen yasal düzenlemeler Osmanlıların statüsünü artık sultana kul olmayan hak sahibi yurttaşlar olarak yeniden tarif ediyordu. Sultan artık Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan bir hükümler ve tebaanın refahının koruyucusu değil, Osmanlıların haklarına riayet etmekle yükümlü kılınan bir hükümdar statüsündeydi.

Reform fermanlarında yer alan prensipler idari ve yasal düzenlemelerle güçlendirildi ve bu atılımların imparatorluk nüfusu üzerinde doğrudan etkileri oldu: Dolaysız vergilendirme, örgün eğitime başlanması, zorunlu askerlik hizmetinin getirilmesi, özel mülkiyet ile patriyarkal eşitlik üzerine temellenen kanunların bireylere aynı şekilde uygulandığı bütünleştirilmiş bir hukuk sisteminin teşkil edilmesi. Bu değişimler, tabii ki demokratik uygulamalar ve kurumların tesis edilmesi amacıyla yapılmamaktaydı. Padişahın statüsünün yeniden tanımlanması, daha ziyade yeni bir sınıf olarak şekillenen üst düzey bürokratların, saray nezdindeki siyasi güçlerini tahkim etmeleri ve bu arada Avrupalı güçlerin taleplerini karşılamaya girişimiydi. Fakat bu tedbirlerin savunmak için öne sürülen bir nedenden, yüzyıllar ilerleyen dönemlerinde

1791 yılında İlk Osmanlı anayasasını kaleme alan Yunan yazar Rigas Feraios (Velestinli Rigas).

beliren ve Fransız Devrimi sayesinde bir siyasi değer haline gelen halk iradesi fikrine atıfta bulunarak tamamen yeni bir müzakere alanı açılıyordu. Takip eden süreçte, kapitalizmin yükselişiyle birlikte mevcut düzenlerin parçalanışı ve geleceğe açılış gerçekleşecekti.

OSMANLI'DA ANAYASA FİKRİNİN BAŞLANGICI

Meşruiyetçi fikirlerin Osmanlı toplumlarına girişi çok erken bir tarihte gerçekleşti. İlk Osmanlı anayasası 1797 yılında Yunan yazar Velestinli Rigas tarafından kaleme alındı.⁶ İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nden esinlenerek Balkanlar ve Anadolu'yu içine alan anayasal ve federal bir devlet oluşturulması önerisini getiren Rigas, ertesi yıl idam edildi. Takip eden on yıllar içinde yeni siyasi elitlerin taşıyıcısı olduğu bağımsızlık hareketleriyle birlikte Balkanlar'da meşruiyetçi fikirler yaygınlaştı. Yunan Bağımsızlık Savaşı bir meşruti ülkü adına yapıldığı için liberalizmin

anayasacılık için kilit öneme sahip bir argüman haline gelecekti. Bu neden, Osmanlı İmparatorluğu'nun dönüşümünü sağlamlaştırmak için halkın "kuvvet"ini devletle bütünleştirme gereği yolundaydı.

Henüz 1830'larda, bu minvaldeki görüşlerini bir dizi muhtıra aracılığıyla tartışmaya açan Sadık Rifat (1800-1858), güçlü bir devletin sırrını, özellikle devlet ve vatandaşları arasındaki ahengin tescil edilmesi gerekliliğine bağlıyor ve Batı'nın üstünlüğünün, Avrupa ülkelerinin büyümesi bir birleşme gerçekleştirmeyi başarmış olmasından kaynaklandığını savunuyordu. Napoléon ordularının Alman topraklarının istilasını takiben Prusya reformcuları tarafından anayasacılık lehine pragmatist yorumlara benzer tutumlar dile getiren Sadık Rifat, Osmanlı devletinin yıkılmamak için aynı görevi yerine getirmesi gerektiğini savundu¹⁰ ve Osmanlı siyasi söylemine birkaç yeni kavram getirdi; ulus ("millet") bünyesinde olduğu varsayılan Osmanlıları vatandaş ("tebaa, mülkiye") olarak ele aldı, medeni "hak" kavramlarına atıfta bulundu.¹¹ Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dile getirdiği gibi, Sadık Rifat, insan ve toplumsal yapı merkezinde şekillenen Osmanlı siya-

sal düşüncesinde bu yeni vurgunun temsilcisiydi.¹²

Sadık Rifat'ın yazıları, Osmanlı anayasacılığının ideolojik karakterinin 1830'lu yıllarda şekillenmeye başladığını göstermektedir. Tanzimat ve Islahat fermanları, yazarlarının niyetinin aksine eşitlik, özgürlük ve medeni haklar gibi kavramlar ortaya çıkardı ve bu kavramlar dönemin çeşitli aktörleri tarafından benimsendi ve savunuldu. Yeni bir siyasi dil programının salt idari yorumuna itiraz eden siyasi temsil, öz yönetim ve özgürlük gibi yeni siyasi taleplerin yolunu açtı. 1850'lerin sonundaki vergi isyanları, Lübnan'daki köylü

ayaklanması ve İstanbul'da padişahı tahtından indirmek amacıyla gerçekleşen Kuleli vakası gibi olaylara bakıldığında, Tanzimat'ın yeni siyasi dilinin kullandığını görürüz.¹³ Bu bağlamda anayasa çağrısı halk arasında dile getirilmeye başladı.

YENİ OSMANLILAR VE BİRİNCİ MEŞRUTİYET

Gayrimüslim cemaatler, dönemin siyasi eğilimlerini yansıtan "anayasalar" olarak adlandırılan iç düzenlemeleri (1862'de Rum, 1863'te Ermeni ve 1865'te Musevi cemaati için) kabul ettiler ve yeni laik seçkinlere, geleneksel gruplar üzerinde kendi

"İstanbul'da parlamento seçimleri: Pera'da bir seçim bürosu."

L'illustration,
10 Mart 1877

"Osmanlı parlamento binası."

L'illustration,
7 Mart 1877

Osmanlı nüfusunun, Müslüman ve gayrimüslim oldukları gözetilmeksizin eşit olduklarının beyan edilmesi İslam dünyasında bir deprem etkisi yarattı. Bu alanda yapılan yasal düzenlemeler Osmanlıların statüsünü artık sultana tabi olmayan hak sahibi yurttaşlar olarak yeniden tanımlıyordu. Sultan artık Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan bir hükümrân ve tebaanın refahının koruyucusu değil, Osmanlıların haklarına riayet etmekle yükümlü kılınan bir hükümdar statüsündeydi.

otoritelerini savunmak için bir araç sağladılar. Özellikle Ermeni anayasası, Osmanlı İmparatorluğu düzeyinde anayasal tartışmalara katalizör görevi görüyordu.¹⁴

Anayasacılığın idari bir düzenlemeden siyasi bir harekete dönüşmesinde etkin olan en önemli gelişim, Osmanlı'da kamu oyunun doğuşuydu.¹⁵ İlk özel gazeteler *Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Eşkâr*'in 1860 ve 1863'te yayın hayatına başlaması, basını ateşli bir siyasi tartışma alanına döndürdü. Bu değişiklikler Ortadoğu'daki ilk anayasacı hareket olan Yeni Osmanlıların ortaya çıkmasına yol açtı. Yeni Osmanlılar, gazeteleri aracılığıyla okuryazar kesime seslendi ve hükümete yönelik eleştirileriyle özgürlük ve anavatan temelli bir siyasi dili konuşurlar kıldılar. Onların sayesinde anayasa fikri ideolojik bir anlam kazandı ve siyasi bir güç olarak yapılandı. Tan-

zimat reformlarının temelini oluşturarak iktidarın denetimi ve halkın entegrasyonu konusundaki pragmatik düşünceler siyasal ilkelere dönüştü. Yeni Osmanlılar için imparatorluğun zayıflığı ve büyük güçler karşısında daha aşağı bir konumda oluşu, temsili olmayan bir hükümet tarafından ülkenin kötü yönetimine atfedilirken, keyfi saltanatın varlığını sürdürülebilmesi Avrupa ülkelerinin çıkarıcı politikalar gütmesine bağlıydı. Dolayısıyla, siyasi temsil yoluyla devlet ile vatandaşlar arasındaki kaynaşma, Osmanlı reformunun ön şartıydı. Genel siyasi ilkelerin ve mevcut duruma getirilen eleştirilerin bir arada değerlendirilmesi ütopik boyuta sahip bir anayasa fikrini ortaya çıkardı. Bundan böyle, bünyesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü, egemen ve Avrupa müdahalelerini arınmış bir ülke olarak yenilenme vaadi taşıyan bir anayasadan söz edilmeye başlandı.

Bu dönemde Büyük Bunalımın başlangıcını takiben Osmanlı İmparatorluğu ekonomik, mali ve siyasi krizlerle yüzleştiğinde anayasacılık giderek daha popüler hale geldi. 1875'te devlet iflas ilan etmek zorunda kaldı ve ertesi yıl II. Abdülhamid'in (1876-1909) hükümdarlığından önce iki sultan tahttan indirildi. Rusya, Balkanlar'daki çalkantılar üzerine savaş ilan etme tehdidini gümdene getirdi. 23 Aralık 1876'da Padişah, Osmanlı Anayasası'nı (Kanun-ı Esasî) ilan eden irade-i seriyeyi yayınladı. Bu hamleyle diplomatik çatışmaya çözüm yolu bulmak üzere İstanbul'da bir araya gelen Büyük Güçlerin planlarını atlatmak için çıkış yolu arandı. İmparatorluk açısından bir anayasa, geriye dönük, despot nitelikteki Rusya'ya kıyasla kendisini medeni bir güç olarak sunmanın yolu olarak görülmekteydi.¹⁶ Ancak Osmanlı Anayasası basit bir manevra olarak düşünülmemelidir. Her ne kadar ivedilikle hazırlanmış bir öneri olarak sunulsa da, resmi bir komisyon tarafından aylarca üzerinde çalışılmış ve hazırlanmıştı. Anayasa komisyonunda içerikle ilgili verilen mücadeleler ve o döneme damgasını vuran hareketli kamuoyu tartışması, Osmanlı toplumunda gerçekleşen değişimin siyasi beklentileri yansıttığını göstermektedir.

Hukuk tarihçileri, bu anayasayı kuvvetler ayrılığına üstü kapalı biçimde değindiği, ulusal egemenliği tam olarak yansıtmadığı ve sultana kendisine önemli yürütme yetkileri veren kutsal statüyü atfettiği gerekçesiyle eleştirmeye eğilimlidir.¹⁷ Fakat bu eksiklikler aslında dönemin anayasal

"Meclis-i Mebusan'ın resmi kışından sonra zât-ı hazret-i şehriyâr Sultan Mehmed Hamis'in Çırağan Saray'ından idhali."

Atatürk Kitaplığı
koleksiyonu

rejimlerinde olağandı. Osmanlılar da dönemin en sık kopyalanmış ve uyarlanmış bir anayasa örneğine, yani amacı açıkça hükümrânın meşruluğunu tescil etmek ve monarşik bir sistem ile parlamenter ilke arasında bir uzlaşma sağlamak olan 1831 Belçika Anayasası'na başvurmuşlardı.¹⁸

Temsilciler meclisi ve senatodan oluşan ilk Osmanlı parlamentosu 19 Mart 1877'de toplandı ve salt bir meşveret organı rolüyle yetinmeyeceğini göstererek herkesi şaşkınlığa sevk edip hükümeti karşı mücadele etmeye başladı. Parlamenter sistem ilkesi sağlam bir şekilde kurulmuş ve muhalefet kamuoyunun sesini dillendirmek üzere hazırlanmıştı. Basın, hükümeti her zamankinden daha fazla eleştirmektedir. Muhalefet hükümet için büyük sorun arz eden bir güç almaya başladı. Meclisin açılmasından sadece birkaç hafta sonra, Rusya ile "93 Harbi" başladı ve felaket getiren sonuçlar etkisini gösterdi. Sultan II. Abdülhamid -anayasayı yürürlüğe koymak ve parlamento düzenine saygı göstermek için tahta geçme sözü vermiş olmasına rağmen- meclisin muhalefetine giderek şüpheyle yaklaşmaya başladı. 14 Şubat 1878'de Osmanlı parlamentosunu tatil etti ve imparatorluk tarihindeki ilk demokrasi denemesini sona erdirdi.¹⁹

Padişah, mutlak monarşiye geri dönüşü meşru kılabilmek için çeşitli yazılarını yayımlamasını talep etti ve kendisini imparatorluğun bütünlüğünü ve egemenliğini garanti edebilen "adil" bir hükümdar olarak sunmak zorunda kaldı.²⁰ Ancak 1877-78 Rus Savaşı'nın hemen akabinde ortaya çıkan yeni bir düzen tesis etme gerekliliği, ona mutlak iktidarı için ihtiyaç duyduğu açılımı sağladı. Takip eden yıllar boyunca herhangi bir temsil niteliği barındırmayan bir hükümet kuruldu. Padişahın hükümrânlığı süresince yürürlükte olan rejim, gözetleme, muhaliflerin sürgüne gönderilmesi ve tüm siyasi tartışmaların bastırılması ekseninde belirlendi. Fakat anayasacılık Ortadoğu'da canlılığını sürdüren bir siyasi düşünce ideali olma mücadelesini sürdürdü.

MISIR VE URABİ PAŞA İSYANI

Bir sonraki anayasal mücadele vakası anayasacılığın halk desteği alan bir hareket olarak ilk kez ortaya çıktığı Mısır'da gerçekleşti. 1876'da Avrupa güçleri tarafından Mısır eyaleti üzerinde mali denetimin başlatılması, halk nezdinde hoşnutsuzluğa yol açarak siyasi bir krizi tetikledi. Ahmed Urabi Paşa bu hoşnutsuzluğun temsilcisi oldu ve bu tepkiyi anayasacı bir kanala yönlendirdi; 1881'de başkaldırı için liderlik önererek ve Hıdiv Tefvîk-i karşısına alarak yeni bir siyasi sistem dayattı. 7 Şubat 1882'de çoğunluğu seçkinlerden oluşan yeni seçilmiş bir Mısır meclisi, bir esas teşkilat kanununu kabul etti. Bu, büyük bir sembolik değere sahipti, çünkü Ortadoğu'da ilk defa bir anayasa, hükümrân tarafından değil temsilci meclis üzerinden ilan edilmişti.²¹

Ancak kısa bir zaman zarfında bu anayasanın Osmanlı tecrübesinden daha kısa ömürlü olduğu ortaya çıktı. Fransa ve İngiltere, çıkarlarının tehdit altında olduğunu değerlendirerek anayasal rejimi kınadılar. Temmuz 1882'de İskenderiye'yi bombalayarak harekete geçtiler. Urabi, Kahire'de Hıdiv Tefvîk'in tasfiyesi lehinde oy veren yeni bir hükümet kurdu. Sultan Abdülhamid, Urabi Paşa'yı halifeliğin ve İslamın düşmanı ilan ettiğinde, Paşa'nın birliklerini moral bozukluğuna sevk etti ve fiilen Büyük Güçleri destekledi. Eylül ayında ordu İngiliz kuvvetlerinin karşısında direnişi bırakıp geri çekilmek zorunda kaldı.²²

Yerel toprak sahibi sınıflar ve büyük güçler arasındaki ittifak Ortadoğu'daki ilk halk desteğine dayanan anayasal deneyimin sona ermesine neden oldu. Hıdivin çevresinde yer alan seçkinlerin gücü yeniden tesis edilerek, Mısır'ın resmen İngiliz işgalı altında kaldığı ilan edildi. Böylece, Mısır örneği, daha sonra Ortadoğu'da 20. yüzyıldaki anayasacılık tarihini belirleyen bir emsal oluşturdu: Batılı güçler çıkarlarını korumak için anti-demokratik yerel seçkinlerle ittifaklara girmek suretiyle anayasal hareketlere karşı mücadele edeceklerdi.

1906 İRAN DEVRİMİ VE İSLAMİ MEŞRUTİYET DÜŞÜNCESİNİN SINIRLARI

Mısır'ın işgali, meşrutiyetçiler açısından moral bozucu bir gelişme olarak tahlil edilmelidir. Ortadoğu siyasal düşüncesinde radikal fikirleri sınırlamak için öne sürülen İslamiyet odaklı ısrar artarak belirleyici hale geldi. Başlangıçta Muhammed Abduh (1849-1905) gibi Mısır isyanını destekleyen İslamcı modernist düşünürler, geri adım attı ve kademeli evrim gereğini vurgulamaya başladı. Mısır vakası İslam anayasacılığının sınırları erken bir aşamada görünür kıldı. İslami yorum ilk olarak, Batı anayasası teorisi ile İslam unsurları arasında bir sentez arayan, anayasacılığı Batı'dan ithal edilen bir fikir olarak

Mısır'da yeni bir hükümet kurarak, II. Abdülhamid tarafından halifeliğin ve İslamın düşmanı ilan edilen Ahmed Urabi Paşa,

Muhammed Abduh, Mısır isyanını destekleyen düşünürlerdendi, ancak daha sonra kademeli evrim fikrini vurgulamaya başladı.

"İstihsal-i Meşrutiyet için uğraşan, bilfiil muavenette bulunmak üzere evvelce İran'a azimet etmiş olan vatanperver-i gayyur A. Naci Bey'in avdetinde Trabzon'da bazı zevat-ı muhtereme ile birlikte çekildiği resim."

SALT Galataarşivi

değil, İslam geleneğine uygun bir değer olarak yakalayan Yeni Osmanlılar tarafından geliştirildi. 1870'lerden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda nispeten küçük bir akım niteliğinde yaşayan bu yorum, İslam dünyasının genelinde yaygınlaştı ve günümüzde itibarını koruyor. Öyle ki, İran'daki meşrutiyet mücadelesinde de önemli bir rol oynamıştır.

İran anayasal devrimi, 1905 Rus Devrimi tarafından başlatılan ve dünya

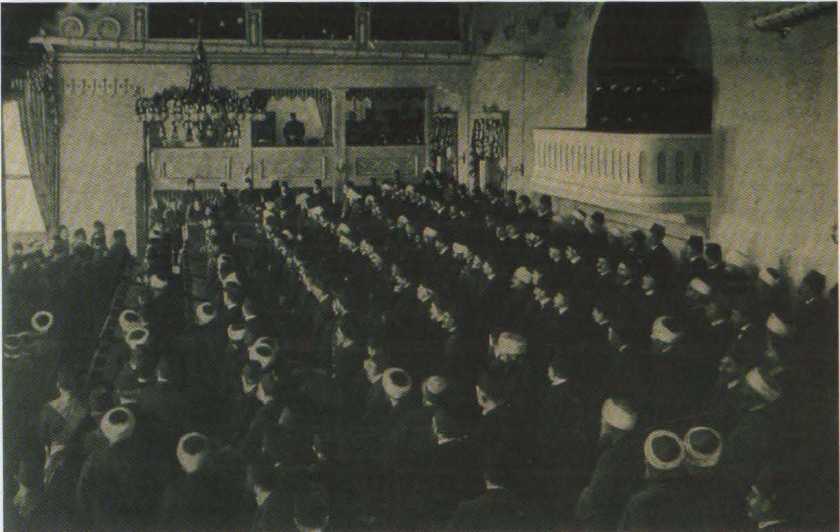
nüfusunun dörtte birinden fazlasını I. Dünya Savaşı patlak verene dek etkisi altına alan dünya çapında devrimlerin yaşandığı bir evrede gerçekleşti (1905'te Rusya, 1906'da İran, 1908'de Osmanlı İmparatorluğu, 1910'da Portekiz, 1911'de Meksika ve Çin).⁴³ 1906 yazında patlak veren bir kitle hareketi sonucunda seçilmiş delegelerden oluşan meclis Aralık ayında bir araya geldi. İran anayasacılığının bir özelliği, din adamlarının yoğun katılımına dayanıyor olması-

dı. Anayasa şeriat ilkelerine açıkça uymaya çalıştı. Bununla birlikte, anayasacılık çerçevesinde uygulanan bu İslami yaklaşım, takip eden 20. yüzyıl süresince ortaya çıkan köktenci yorumlardan farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir. 1906'da şeriatın anayasayı sınırlandırması öngörülüyordu, ancak onun temeli olarak ele alınmadı. Anayasa şeriatı uymak zorundaydı, fakat anayasanın şeriatı uydurulması şart değildi.⁴⁴

Ancak din adamlarının desteği çelişkiliydi. Anayasal rejim, ulemanın tahayyül ettiği doğrultuda kutsal nizamın gereğini yerine getirmediginde, desteklerini büyük oranda geri çektiler. Haziran 1908'de Şah'ın emri ve Rusya ile İngiltere'nin (İran'ı nüfuz alanlarına bölen) anlaşmasıyla parlamento zorla alındı. İran, 1979 İslam Devrimi'ne kadar yürürlükte kalmasına rağmen anayasayı ehemmiyetsiz ölçüde siyasi etkisi olan bir belgeye indirgeyen ve toplumu ikiye bölüp ülkeyi zayıflatan bir kargaşa dönemi içine girdi.

JÖNTÜRKLER VE 1908 DEVRİMİ

Tahran'daki meclis binasına saldırı düzenlendiği günlerde, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir anayasal devrim başladı. Jön Türkler aracılığıyla

L'illustration'un sayfalarında, 7 Aralık 1909'da Meclis-i Mebusan'ın açılışı.

meşrutiyet 1890'da güçlü bir siyasi dava haline geldi ve o tarihten sonra da Abdülhamid rejimine karşı muhalefetin belkemiği oldu. Sansür uygulamasının yaygınlığı ve vehameti nedeniyle gizli yayınlar meşrutiyet ve anayasacılık üzerine siyasi tartışmaların döndüğü ana mecra haline geldi. Jön Türkler, ulusun iradesini küçümseyen ve modern zamanın ihtiyaçlarına uymayan, geçmişte kalan bir siyasal figür olarak nitelendirdikleri Sultan'a saldırdılar. Despotizmin sorumluluğu yalnızca bencil bir kişinin gücüne değil, aynı zamanda toplumu bozan ve Osmanlıların gerçek çıkarlarını tanımasını engelleyen topyekün bir sisteme değinerek sorgulanmaktaydı. Buna karşılık, parlamentonun var olduğu meşrutî rejime dönüş, refahi, Büyük Güçlerden bağımsızlığı ve imparatorluk halkları arasındaki kardeşliği garanti edecekti. Anayasa, hükümet ve halkı bir arada tutan ve medeni bir toplum yaratma gayesi taşıyan, münhasıran devrimci bir proje olarak sunulmaktaydı.

Jön Türkler anayasacılığın, önceki dönem meşrutiyet projelerinde var olup ön plana çıkmayan

yenî bir boyutunu gündeme getirdi, bu da anayasal siyasi rejimi destekleyecek bir siyasi altyapının tesis edilmesi ihtiyacıydı. Seleflerinin anayasa ilanının bir şekilde otoma-

tik olarak siyasi etkiler yaratacağını düşünmesine karşılık Jön Türkler, yeni bir siyasi yapının ancak parlamenter yapıyı destekleyen siyasal bir kültüre dayandığında mümkün olacağı fikrindeydi. Bu nedenle, sadece hakların değil, aynı zamanda her Osmanlının vatanına ve evrensel medeniyete yönelik "vazife ve mesuliyetlerinin de" vurgulandığı ve bu değerler üzerine kurulu bir vatan-
daşlık kavramını geliştirdiler, hatta Jön Türk liderlerinden Ahmed Rıza bir kitap serisinde bu kavramsallaştırmaya yer verdi.⁴⁸

1908 yılına gelindiğinde anayasacılık, kitlesel bir isyan yaratacak güçte bir siyasi güç haline geldi. Haziran 1908'de İttihat ve Terakki Komitesi, Manastır/Bitola'da ateş-

lenerek Makedonya'nın tüm eyaletlerine hızla yayılacak olan bir askeri ayaklanma başlattı. 23 Temmuz'da başlatıkları hareketin başarısından emin olarak, 1876 Osmanlı Anayasası'nın yeniden yürürlüğe gireceğini ilan etti. "İlan-ı Hürriyet" ülkenin her tarafında coşkuyla kutlandı. Genel seçimler sonbaharda yapıldı. 17 Aralık 1908'de Ayasofya Meydanı'nda toplanan 300 bin kişilik bir kalabalık, Osmanlı parlamentosunun açılışına katıldı. Meclis göreve başlar başlamaz derhal etkili bir siyasi özgüven sergiledi. Anayasanın sınırlı çerçevesini aşarak, kabineyi oluşturma, dağıtma ve yasa-yetkilerini benimsedi. Meclis-i Mebusan tarafından temsil edilen ulusal egemenlik, Osmanlı siyasetinin meşrutiyet kaynağı haline geldi. Ancak, II. Meşrutiyet dönemi sorunlu bir dönem olacaktı.

Meclisin açılmasından dört ay sonra yaşanan 31 Mart Vakası meşrutiyet umuduna büyük bir darbe indirdi. Karşı devrimci ayaklanma ordu tarafından hızla bastırıldı. Ancak 31 Mart Osmanlı parlamenter işleyişinin gidişatını belirleyecek çeşitli etkenleri de beraberinde gündeme getirdi. Bu etkenler 20. yüzyıl boyunca Ortadoğu'da anayasacılık üzerinde genel bir etki yaratmıştır.

İlk olarak, Adana'da karşı devrim sırasında Ermenilere karşı gerçekleştir-

Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey.

Anıttürk Kütüplüğü koleksiyonu.

Kanun-ı Esasî'nin ilan edildiği gün.

Anıttürk Kütüplüğü koleksiyonu.

Meşrutiyet kutlamaları.

SALT Galataaargivi.

len kitlesel katliamlar, parlamentonun kendisinin etnik ve dinsel farklılıklara sahip toplumlar üzeri bir siyasi organ olamadığı ortaya çıktı. Tüm vatandaşların ihtiyaç ve isteklerini karşılaması konusunda kuşkulardır. İmparatorluk içerisinde çeşitli topluluklar anayasacı çerçeve içinde faaliyette bulunmaya devam etmekle birlikte paralel siyasi akımlar kurma eğilimi gittikçe arttı. Buna karşılık devlet gittikçe Müslümanları ve özellikle de

Türkleri asli kurucu unsurlar olarak tanımlayan, Osmanlı'yı teşkil eden diğer etnik grupların aleyhine milliyetçi bir politika izlemeye yöneldi.⁴⁶

İkincisi, siyasi seçkinler, parlamenter ilkelere olan bağlılıklarından şüphe etmek suretiyle halka karşı güvensiz bir tutum sergilemeye başladı. Karşı devrim ayaklanmasının Hareket Ordusu tarafından bastırılması üzerine yoğun biçimde tefekküre girildi. Bu

yönde oluşan takdir, Osmanlı anayasal düşüncesinde giderek otoriter bir dönüşe yol açtı.⁴⁷

Üçüncüsü, ordu tam teşekküllü bir siyasi aktör haline geldi ve parlamenter düzenin koruyucusu konumuna yükseldi. Bu, ordu ile parlamento arasında neredeyse organik bir bağ oluşturdu ve ilerki süreçlerde parlamentonun ordunun vesayeti altına girmesine önyak oldu.

II. Meşrutiyet için hazırlanan propaganda kartpostallarından biri.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu

Yukarıda sayılan çeşitli eğilimler, anayasal meşrutiyet kapsamında belirlenilen liberal akım için karmaşık zorluklar yarattı. Trablusgarb Savaşı (1911-1912), iki Balkan Savaşı (1912-1913) ve nihayetinde I. Dünya Savaşı sonrasında siyasi düzenin giderek istikrarsızlaşmasıyla bu zorlukların üstesinden gelinemediği ortaya çıktı ve otoriter eğilimler baskın hale geldi.

Ocak 1913'te İttihat ve Terakki öncülüğündeki askeri darbe (Bab-ı Ali Baskını) ile meclisin görevine son verildi. 1914 yılında meclis yeniden açıldı ancak her ne kadar anayasal kurumlar ortadan kaldırılmamış olsa da İttihat ve Terakki, siyasal iktidar üzerinde etkin bir denetimin fiilen uygulanmadığı bir diktatörlüğe dönüştü.

SONUÇ

Osmanlı anayasal deneyimi Ortadoğu'ya çelişkili bir miras bıraktı. Anayasacılığın iç ve dış tehditlere açık, yarım kalmış, kırılğan bir proje olduğunu göstermesinin yanı sıra,

31 Mart (13 Nisan) 1909 günü Ayasofya Meydanı.

Ataturk Kütüphane koleksiyonu

Fransız Devrimi'nden bu yana burjuva demokrasi'nin temel çelişkileriyle örtüşen yeni bir otoriter yaklaşım meydana getirdi. Aslında İttihat ve Terakki, otoriter rejim oluşmasını anayasallaştırma ve ulusal egemenlik ilkelerini inkâr ederek gerçekleştirdi. Bunun yerine, otoriter siyasal hamleler gerektiren kriz halinde, ulusal çıkarları kendisinin en iyi temsil edilebileceğini savundu. Bu otoriter

görüş, büyük güçlerden de destek gördü. Bu örnek, Ortadoğu'daki anayasacılık tarihi açısından büyük önem olan modern, fakat diktatörlük temelinde işleyen bir siyasi rejim için model oluşturmayı günümüze kadar getirdi.

ERDAL KAYNAR

VAN LEER JERUSALEM INSTITUTE,
POLONSKY ACADEMY
CENTRE D'ÉTUDES TURQUES, OTTOMANES,
BALCANIQUES ET CENTRASIAITIQUES

DİPNOTLAR

- Charles Pierre Ducanel, *La Constitution non écrite du Royaume de France* (Paris, 1814), s. 1.
- Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire, Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
- Nicolas Vatn ve Gilles Weinstein, *Le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans. xve-xixe siècle* (Paris: Fayard, 2003), s. 63-64.
- Bernard Lewis, "Mashwara", *Encyclopaedia of Islam*, 2. baskı, c. 6, s. 724-725.
- Carter Findley, "Medjlis al-Shura", *Encyclopaedia of Islam*, 2. baskı, c. 5, s. 1082-1083.
- Herkül Milas, "Osmanlı'da İlk Anayasayı Hazırlayan Aydın ve Eylem Adame Velestikli Rigas", *Toplumsal Tarih* 151 (Temmuz 2006): 16-27.
- Karş, Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku* (Bursa: Ekin Kitabevi), s. 1-12.
- Ali Yayaoğlu, *Partners of the Empire. The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions* (Stanford: Stanford University Press, 2016), s. 203-236.
- Butrus Abu Maneh, "The Islamic Roots of the Güllhane Rescript", *Welt des Islams* 34/2 (1994): 173-203.
- Şeyhülislam zore, fermanın ilan edildiği gün Müslümanlar için matem ve teessürünüydü, ayrıca Rum Ortodoks Kilisesi patriği de bundan dolayı Hristiyan Rumlar Yahudiler ile eşit olacağından hakarete uğradığını, İslami hiyerarşi tarafından belirlenen hiyerarşiyi terhi ettiğini belirtti. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, yay. Cavid Bayson (Ankara: TTK, 1953), s. 67-71.
- "İdare-i Hükümetin Bazı Kavaid-i Esâsiyesini Mutazammın Risale", Mehmet Kaplan, İnci Engin ve Birol Emil (der.), *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I, 1899-1865* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1974), s. 35-39. Prusya için bkz. Reinhart Koselleck, *Preussen zwischen Reform und Revolution, Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1987).
- Arai Masam, "Citizen Liberty and Equality in Late Ottoman Discourse", N. Ulayer ve E. Kaynar (der.), *Penser, agir et vivre dans l'Empire ottoman et en Turquie. Études réunies pour François Georçen* (Louvain: Peeters, 2013), s. 3-13.
- Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988), s. 120.
- Elizabeth Thompson, *Justice Interrupted. The Struggle for Constitutional Government in the Middle East* (Cambridge: Harvard University Press, 2013), s. 64-76; Burak Onaran, "Gericik, İlerici, Darbeci... Külli Vakası'nı Nasıl Biliyoruz?" *Toplumsal Tarih* 273 (Eylül 2016), s. 50-56.
- Aylin Koçunyan, "Nizamname-i Millet-i Ermenyan Anayasa mıydı?" *Toplumsal Tarih* 216 (Aralık 2015), s. 46-52.
- Orhan Koloğlu, *Osmanlı'da Kamuyu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yay., 2010).
- François Georçen, *Abdülhamid II. Le sultan-calife* (Paris: Fayard, 2005), s. 64-65.
- Temkinli bir değerlendirmeye için bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), s. 164-166.
- Cf. Martin Kusch, *Monarch and Parliament in 19. Jahrhundert. Der monarchische Konstitutionalismus als europäischer Verfassungstyp* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999), s. 27-35.
- Ahmet Özgü, *Birinci Meşrutiyyet Kanun-ı Esasî ve Meclis-i Mebusan* (İstanbul: Grafik Yay., 2011), s. 173-257.
- Abdülhamit Kırmızı, "Authoritarianism and Constitutionalism Combined: Ahmed Midhat Efendi Between the Sultan and the Kanun-ı Esasî", *The First Ottoman Experiment: in Democracy*, C. Herzog, M. Sharif (der.) (Würzburg: Ergon, 2010), s. 53-65.
- Nathan J. Brown, *Constitutions in a Nonconstitutional World* (Albany: State University of New York Press, 2002), s. 26-29.
- Alexander Schölch, *Ägypten den Ägyptern. Die politische und gesellschaftliche Krise der Jahre 1878-1882 in Ägypten* (Zürich: Atlantis, 1972), s. 226-257.
- Cf. Charles Kurzman, *Democracy Denied, 1905-1915, Intellectuals and the Fate of Democracy* (Cambridge: Harvard University Press, 2008), s. 4-5.
- Said A. Arjomand, "Islam and Constitutionalism since the Nineteenth Century: the Significance and Peculiarities of Iran", *Constitutional Politics in the Middle East*, S.A. Arjomand (der.) (Londra: Hart, 2008), s. 33-34.
- Vazife ve Mesuliyet. Birinci Cüz: İkinci Cüz: *Asker: Üçüncü Cüz: Kadın* (Kahire ve Paris, 1902-1908).
- Bedross Der Matossian, *Parçalanmış Devrim Bölgeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Hürriyetten Şiddete* (İstanbul: İletişim Yay., 2016).
- Nader Sohrabi, *Revolution and Constitutionalism in the Ottoman Empire and Iran* (Cambridge/New York: Cambridge University Press, 2011).

CEMİL OKTAY'IN KALEMİNDEN SİYASİ KÜLTÜR OKUMALARI

NAMİK SİNAN TURAN

Cemil Oktay Siyasal Kültür Okumaları'ndaki makalelerin hemen her birinde, hatta her satırında bir siyaset bilimcinin sağlam tarih bilgisi ve aynı zamanda analitik kurgusunun da olması gerektiğini açıkça ortaya koyuyor. Başka bir ifadeyle, tarih zemini olmayan siyaset bilimi anlatısının ne denli eksik kalacağı konusunda okuru kolaylıkla ikna edebilecek yetkinlikle meseleleri ele alıyor. Bununla birlikte tarihsel malzemeyi kullanışı klasik bir siyasal tarihçinin yaklaşımından oldukça uzak ve metin analizi üzerinden zihniyet okumalarına dayalı.

Siyasetin günlük dilinden akademik çalışmalara kadar birçok defa farklı veçheleriyle gönderme yapılırsa bile, Türkiye'de siyasi kültüre dair çalışmalar oldukça sınırlı bir durumda. Bunun gerek siyaset bilimciler gerekse tarihçiler için olumsuz sonuçlarından biri de incelenen meselelerin sosyokültürel ve zihinsel zemininin tam anlamıyla ortaya konamamasıdır. Oysa patrimonyalizmin Osmanlı siyasi evrenindeki mirasın izlerini anlamadan sonrasındaki dönemin eğilimlerini teşhis edebilmek kolay değildir. Siyasi kültür sürekliliği ya da kopuşlarıyla bir toplumsal yapının dünya görüşünün de izinin sürülebileceği bir kavramdır. Montesquieu'nün bahsettiği bir ulusun genel ruh hali veya toplumun belleği olarak tanımlayabileceğimiz olgu ve İbrahim Müteferrika'nın kültür sözcüğünü kullanmadan da olsa bir yönetimin kararlarını alırken halkın adap ve âdetlerini göz önünde bulundurma gerekliliği biçiminde işaret ettiği gerçekte siyasi kültürdür. Kadim Yunan'da Tukidides'in *Peloponnes Savaşları* adlı eserinde aktardığı Perikles'in *Cenaze Söylevi*'nde Atinalıların başarılarının arkasındaki

görünmez gerçeklerin, siyasi kurumların ve âdetlerin bulunduğu dikkat çekilir. Kadim ya da modern zamanların yazarlarının üstü örtük ya da doğrudan işaret ettikleri husus, siyasi davranış ve zihniyeti biçimlendiren arka plandır.¹ Söz konusu arka plan bir toplumun siyaseti algılama biçimini tümüyle belirlerken politik düşünce bu zemin üzerinde yükselmektedir. Türkiye'de siyasi kültüre dair çalışmaların sınırlı boyutlarda kalmasının en önemli nedeni, meseleyi daha derinlikli ve disiplinler arası biçimde ele alabilecek bakış açılarının henüz akademide yeterince yer bulamamış oluşudur. Siyaseti kültürel boyutunu dikkate almadan daha didaktik ya da istatistiksel ölçümler üzerinden değerlendirme alışkanlığı bunun nedenlerinden biri olsa gerek. Prof. Dr. Cemil Oktay'ın *Bilgi Üniversitesi Yayınları*'ndan çıkan *Siyasi Kültür Okumaları* adlı eseri bu konudaki boşluğu doldurma yolunda önemli bir katkı olup, meseleye sağlıklı yaklaşma açısından da sağlam bir metot sunuyor.

Öğrencisi olma ayrıcalığına erişmiş biri olarak diyebilirim ki Prof. Dr. Ce-

mil Oktay'ın çalışmalarının en önemli yönü, onları literatüre orijinal katkılar sağlayan öncü eserler yapan özelliği bugüne kadar tarihçilerin ve siyaset bilimcilerin ihmal ettiği alanlara el atması, yeni bir bakış getirebilmesindedir. Son yıllarda farklı çalışmalarda yer alan yazılarında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte siyasi kültürün evrimini inceleyen Cemil Hoca, bu eserinde uzun yıllara dayalı tefekkürünün ürünü olan bir bütün ortaya koyuyor. Çalışmanın takdiminde "Türk siyasi kültürünün tarihi kökleri üzerine mütevazı bir yaklaşımın ürünü" olarak tanımlansa bile aslında konuya dair genel kabulleri tartışmaya açan, meselenin yeni bir bakışla incelenmesi gerektiğine dikkat çeken ve nihayet ciddi bir metotla yaratıcı yaklaşımlar sunan bir eser var elimizde.

Belki en baştan belirtmek gerekir ki siyasi kültür okumaları olarak bu önemli derlemede yer alan on bir makale, aslında farklı zaman ve zeminlerde yazılmış olsalar bile Türk siyasi kültüründeki sürekliliğe işaret açısından oldukça önemli bir görevi yerine getirmekte. Oktay, bu makale-

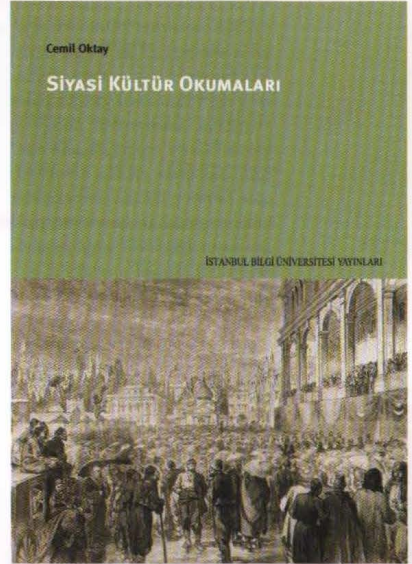
lerin hemen her birinde, hatta her satırında bir siyaset bilimcinin sağlam tarih bilgisi ve aynı zamanda analitik bir kurgusunun da olması gerektiğini açıkça ortaya koyuyor. Başka bir ifadeyle, tarih zemini olmayan bir siyaset bilimi anlatısının ne denli eksik kalacağı konusunda okuru kolaylıkla ikna edebilecek bir yetkinlikle meseleleri ele alıyor. Bununla birlikte tarihsel malzemeyi kullanışı klasik bir siyasal tarihinin yaklaşımından oldukça uzak ve metin analizi üzerinden zihniyet okumalarına dayalı. Bunun ilk adımı olarak Osmanlı siyasi düşüncesinde "çark-ı felek" (*La fortune*) anlayışının tartışıldığı makaleyi görüyoruz. Burada Osmanlı tarihçilerince aslında çoğunlukla tekarlar içerdikleri ifade edilerek ihmal edilen siyasetnameler farklı bir gözle değerlendiriliyor. "Tüm bu metinler mükerrer olmaları dışında zaman ve mekân kavramlarına ilişkin yönleriyle değerlendirilmelidir" şeklinde özetlenebilecek önerme Oktay'a geleneksel toplumlarda mitsel bir anlayışa dayalı, aynı zamanda asla homojen olmayan zaman ve mekân kavramları üzerinden Osmanlı siyasi düşüncesinde toplumsal hafızanın saklı tutulduğu bir kültürel zemini değerlendiren imkânı veriyor. Siyasetin bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi "doğrusal bir zaman boyutunda değil, daha çok ve özellikle döngüsel bir zaman boyutunda cereyan" ettiği Osmanlı toplumunda çok eskilerde kalmış, ideal olanı ifade eden mitsel zaman kavramının meşruiyetin kaynağını oluşturduğuna yönelik vurgu burada özellikle önem taşımakta. Oktay'a göre "Osmanlı siyaset metinlerinin zamana yönelik mitsel anlayışı değerlendirildiğinde açıkça görülür ki gerek Tanzimat öncesi geleneksel dönemlerde, gerekse modernleşme dönemlerinde, kamu-sal eylemler sürekli mitsel *altın çağ* anlayışının kalıpları çerçevesinde hayata geçirilmişlerdir. Siyaset, meşruluğunu *altın çağ* modeline uygun olduğunu ileri sürerek meşruiyet sınırları çerçevesinde kaldığını göstermeye çalışmıştır." (s. 5). Geleneksel toplumlarda yeniden aynı zamanda bağımlı olup, benimsenmesinin ancak alışılmış olana uygunluğunun

tanınmasıyla mümkün olacağı şeklindeki yargıyla ifade bulan bir başka önemli husus yine burada belirtmek tedir.

Kitab-ı Müstetab, Koçi Bey Risalesi ya da *Hızr-ı'l-Mülûk* gibi 17. yüzyıl "tagayyür ve fesad" döneminde kaleme alınan metinlerine eleştirel bir gözle bakan Oktay, buralarda Osmanlı "parlak geçmiş"inden "övgüyle ve marazi bir özelemlerle" söz ediyor oluşundan hareketle, *altın çağ* şeklinde idealiz edilen dönemin geleneksel zihni yapısında ne denli bağlayıcı bir yer işgal ettiğine gönderme yapıyor. Bu metinlerin hepsinde rastlanan "Âlem harâb; re'âyâ perîşan; hazine noksan" şeklindeki tespitler yaşanan zamanla ideal olan dönem arasındaki uçurumu göstermektedir. Kutsal ve mitsel zamanın dışına çıkış, bir Osmanlı yazarının ifadesiyle "gerdiş-i çerh-i gerdân"ın yani çark-ı feleğin işlediği döneme düşüştür aynı zamanda. Oktay'ın işaret ettiği gibi zamana hükmeden güç, *La roue de fortune*, Türkçesiyle çark-ı felek, denetimimiz dışında cereyan eden bir hayatı ifade eder. Geleneksel toplum düzeninin söz konusu gelişme karşısında yaşadığı kriz kolay aşabileceği cinsten değildir. 16. yüzyılda Machiavelli, *La fortune* kavramını üretirken yeni bir düzen arayışlarını da tamamlar. Osmanlı yöneticileri açısından da yeni bir düzen arayışı söz konusu olacaktır. Ancak Oktay'ın tespitiyle önlerine gelen koşullar çerçevesinde ve geçmişten gelen mitleri de kullanarak yeni bir sistem oluşturmak için belli bir *La virtü* örneği sergileyen Osmanlı yöneticileri modern zamanlarda itibar ettikleri hedefi anlatan söylemlerini ifade eden "âlem-i medeniyetin tekrakkıyat-ı hazirasına ulaşmak" yolunda iken eskinin "temeddün" anlayışından hareketle *altın çağ* kalıbını geleceğe yansıtarak, yeni siyasetlerini meşrulaştırma becerisini gösterebilmişlerdir (s. 11-13).

Oktay'ın geleneksel toplum düzeninin değişim ve süreklilik sorunlarını ele aldığı bir diğer önemli inceleme "Bizans Siyasi İdeolojisinden Osmanlı Siyasi İdeolojisine" uzanan

süreci analiz ediyor. 1931 yılında Fuat Köprülü'nün bir kitap boyutuna erişmiş olan ünlü makalesinde ele alınan,² ancak sonraki dönemde Türk tarihçilerce çok fazla tartışılmadan tekrarlanan yaklaşımın aksine³ Cemil Oktay Hoca bu iki sistem arasındaki benzerliklere resmi ideoloji boyutunda dikkat çekmekte. *Ekonomia*

ve *taxiis* kavramlarının Osmanlı siyasi terminolojisinde karşılığını oluşturarak "istimalat" ve "nizam-ı âlem" gibi kavramlar aslında iki geleneksel düzende sanıldığından daha çok benzerlikler üretilebildiğine yönelik çarpıcı bir karşılaştırmaların aktörlerine dönüşmüş durumdadır. Bu bölüm Bizans ve Osmanlı siyasi ideolojilerinde, iki imparatorluğun zihniyetlerinde ve dünyaya bakışlarında süreklilik bulunduğuna dair bugünün sosyal bilimcilerine önemli ipuçları veriyor. Ayrıca birbirine halef selef olmuş iki imparatorluk sistemi arasındaki ilişkileri ortayakoyarken olaya milliyetçi ya da oryantalist paradigmanın önyargılarından uzak, daha soğukkanlı yaklaşmak gereği konusunda uyarıcı oluyor. Osmanlı zihni dünyasında siyasetin şekillenışı ve aktörlerinin algılarına dair yoğun bir ilgisiz olduğu açıkça görülen Oktay'ın Tursun Bey'in *Târih-i Ebû'l Feth* adlı eserinden yola çıkarak yaptığı tartış-

Cemil Oktay,
Siyasi Kültür Okumaları
(İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017),
156 s.

Cemil Oktay,
Modern
Toplumlarda
Savaş ve Barış
(İstanbul:
İstanbul Bilgi
Üniversitesi
Yayınları, 2012),
174 s.

CEMİL OKTAY
**MODERN TOPLUMLARDA
SAVAŞ VE BARİŞ**

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ma bu bağlamda dikkat çekici tespitler içermekte. Fatih Mehmed'in tarihçisi olarak bilinen Tursun Bey'in başta padişah, ama onun altında devlet umurundan anlayan kişilere yönelik itidal önerileri ve vasat terimini orta zamanların siyasetname ve "aine-i devlet" geleneği çerçevesinde değerlendiren Oktay, aslında kadim bilgeliliğin bakış açısının erken modern çağlardaki sistemlerin siyasal ananelerini de ne ölçüde biçimlendirdiğine dikkat çekiyor. Benzer bir girişim Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi'nin *Mariyetname*'sinden ilhamla "nâs ile istinas alâmet-i iflâs" sözü üzerinden yapılan tartışmada göze çarpıyor. Burada geleneksel bir düzende aydın ve halk ilişkilerinin anatomisi işlenirken aynı zamanda geleneksel toplum ulemasıyla, modernleşme sürecindeki aydınların durumları karşılaştırılıyor. Aydınlar üzerine yapılan tahlillerden bir diğeri ise "Aydınlar da Değnek Üzerinden Atlar" başlıklı yazıda yer almakta. Kısa ama bir o denli dikkat çekici olan bu tahlilde Oktay'ın ulaştığı sonuç son yıllarda Türkiye'de kamuoyu önünde seyreden tartışmalarda ileri sürülen genel geçer, çoğu popülist bir ezberciliğe dayalı yorumlardan tümüyle farklı. Onun ifadesiyle "Osmanlı aydını olsun, Cumhuriyet dö-

nemi aydını olsun, pek sık ileri sürülen savların tersine, toplumsal çekim noktalarına yönelmekte ve yerleşik mitosların önlerine koyduğu ifade olanaklarını kullanmada oldukça beceriyle hareket etmişlerdir. Modernleşme hareketleriyle birlikte gerek siyasi seçkinlerin, gerek aydınların tarihi geçmişten ve halk katmanlarından koptukları savı yanlıştır; aynı zamanda ön yargılar içeren bir yaklaşımdır." (s. 140-141).

Osmanlı modernleşmesinin zihni dünyası içerisindeki ikilemler, tartışma konusu oluşturan ana meseleler ve bunların taraftar ya da karşıtlarının geliştirdiği tezler Oktay'ın kaleminin itinalı biçimde uzandığı alanları oluşturuyor. I. Meşrutiyet döneminde Meclis'in toplanma aşamasında yaşananlar "Hum Zamiri'nin Serencamı" başlıklı meşhur makalede işleniyor.⁵ Burada yerleşik Osmanlı zihniyeti açısından, siyasi iktidar ilişkileri bakımından halk faktörünün yeri inceleniyor. Gelenekçi ve modernist bakışların konuya yaklaşım tarzları analiz edilirken aynı zamanda günümüz Türkiye siyaseti için de anlam taşıyan kimi tarihsel karşılaştırmalara fırsat sağlanıyor. Bir kriz döneminde anayasaya (Kanun-ı Esasi) yüklenen anlamlar bugünün Türkiye'sindeki tartışmalara da perspektif sunacak nitelikte. Siyasi kültürün sürekliliği hakkında en dikkat çekici analizlerden biri de erken Cumhuriyet'in siyasi söyleminde ana hedeflerden olan "çağdaş uygarlık düzeyine erişme" şeklindeki veciz ifadenin köklerinin geç Osmanlı dönemine dayandığına yönelik bir tartışma içeren "Âlem-i Medeniyetin Terakkiyat-ı Hazırası" başlıklı makalede yer alıyor. Osmanlı-Türk modernleşmesinin "mürebbi ve müşid" olarak gördüğü Batı'nın algılanma biçimi burada tartışmaya açılırken II. Meşrutiyet kuşağı ve aynı kuşağın Cumhuriyet'e intikal eden üyelerinin çağdaş uygarlık temasını ne şekilde içselleştirdiklerine değiniliyor. Bu derinden işleyen süreklilik hali siyasete hâkim olduğu gibi, Oktay'ın ifadesiyle "Türk siyasi hayatının yazılı olmayan anayasasıdır" aynı zamanda.

Cemil Oktay Hoca'nın kitabı yalnızca Osmanlı-Türk siyasi kültürünün ve modernleşme tarihinin derinlerine nüfuz etmiş tarihsel köklerle ilgili değil, süreklilik vurgusunu güçlendirmede tarih başvurduğu en önemli kaynak olsa bile, günümüz siyasal sisteminin de üzerinde tartışmalar sürdürülen bazı sorunları kitapta geniş bir bakış açısıyla ele alınıyor. "Yargı Bağımsızlığı ve Siyasi Kültür" başlıklı yazıda siyasi iktidarı örselemek, böylelikle bireyin güvencesini sağlamaya yönelik sınırlama vasıtaları anlamına gelen kuvvetler ayrılığı ilkesinin Türkiye'deki işleme şansı tartışılıyor. Oktay, siyasi örgütlenme modeli olarak kuvvetler ayrılığı ilkesinin üzerinde inşa edildiği zemini kırılmış toplum katmanların, temel atfı kaynağı haline gelen özerk birey anlayışının ve yatay ilişkilerden oluşan sivil toplumun birlikte dokudukları bir örgü olarak nitelendirirken bir yandan İslam geleneğinin, diğer yandan Acem, Selçuklu ve Osmanlı ahlakçılarının yüzyıllar içinde biçimlendirdikleri Türk siyasi kültürü ve zihniyet özelliklerinin, siyasi iktidarı örselemek özelliğine sahip bir zeminden uzak oluşuna dikkat çekiyor. Türkiye'nin siyasi gelişmesinde çoğulculuk ve bağımsız yargı konusu tarihsel kaynaklar ışığında ayrıntılı biçimde değerlendirilirken, modernleşme sürecinde yaşanan sancılı zihni arka planına göndermeler yapılıyor.

Siyasi Kültür Okumaları adlı eser Osmanlı-Türk toplumunun yaşadığı uzun ve krizlerle dolu modernleşme sürecinde bireyin hikâyesinin de izini sürmekte. "Liberal Siyasi Düzenler Hakkında Notlar" bu açıdan özellikle dikkat çekici yorumlar içermekte. Oktay, siyaset biliminin kavramsal meselelerini ele alırken ustalıkla biçimde tarihsel bağlara göndermelerde bulunuyor ayrıca bunu Türk siyasi kültürüyle ilişkilendirmede de son derece başarılı bir portre çiziyor. Onun metinlerinde Tocqueville, Spinoza, Aristoteles, Şinasi, Sadık Rifat Paşa kompleksiz biçimde bir arada, bahsedilen olgunun açıklanmasına hizmet ediyorlar. Cemil Oktay'ın beslendiği kaynakların çeşitliliği, incelediği konuya dair kaleme aldığı metin-

lerde açıkça görülüyor. Bu yönüyle bakıldığında Anadolu'nun güney-batısında kadim dönemlerde hayat bulmuş olan Likya siyasi düzenine el atması da rastlantı değil. Özgürlükçü bir ülke olan Likya'nın farklı siteleri iyi işleyen bir federasyon çerçevesinde aynı çatı altında tutmayı başarması dikkat çekicidir. Likya Birliği'nin siyasi kültür temellerinin toplumun mülayim ve ılımlı olmasında bulan Oktay'a göre Kadim Yunan ve Ortaçağ düşünürlerinde örtülen orta yol yaklaşımı burada soğron davranış kültürüyle karşılık bulmuştur. Söz konusu tavrı Roma'nın eyaleti konumuna geldiklerinde bile Likyalıların toplumsal ve siyasi olarak bazı ka-

rakteristik özelliklerini koruyabilmelerini sağlamıştır.

Türkiye'de din tarihi konularında büyük katkılar sağlamış olan Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı resmi ideolojisi üzerine kaleme aldığı bir makalede uzun zamandır sosyoekonomik tarihe yönelmiş olan Osmanlı tarihçiliğinin zihniyet tarihi alanına giren böyle bir konuyu henüz tartışmaya hazır olmadığını kişisel bir gözlem olarak belirtmektedir.⁶ Osmanlı'dan modern Türkiye'ye uzanan süreçte resmi ideoloji, siyasi kültür meseleleri üzerine analitik çerçeve sunan çalışmalara ilginin azlığı düşünüldüğünde Ocak, bu yargısında haksız değildir. Bu yö-

nüyle *Siyasi Kültür Okumaları* birçok açıdan önem taşıyor. Öncelikle Türkiye'de ihmal edilmiş bir alana geniş ve katkı sağlayıcı bir bakış getiriyor. Dahası tüm bunları oldukça sağlam bir metoda dayalı olarak gerçekleştiriyor. Prof. Dr. Cemil Oktay tarihçiler tarafından belki defalarca okunmuş metinlerin başka biçimlerde de okunabileceğine yönelik uyarıcı bir metin kaleme alırken bu sayede Türk siyasi kültürü üzerine çalışacaklara iyi bir örnek sunmuş oluyor. Daha önce *Modern Toplumlarda Savaş ve Barış* adlı kitabı Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan çıkmış olan Oktay, yine dikkat çekici bir yapıtla düşüncelerini okuruna ulaştırıyor.⁷

DİPNOTLAR

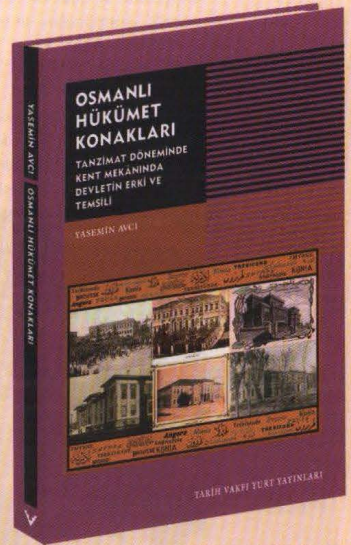
1. Cemil Oktay, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), s. 179-174.
2. Köprüde Mehmet Fuat, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerinin Tesiri", 1 (1931): 165-310, kitap şeklinde yayını için bkz. (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014).
3. İber Ortaylı sonraki küçük tarihçiler içinde Köprülü'nün söz konusu makalesinde Osmanlı kurumlarının kökenini İran, İranlı ve Asyalı Türk geleneklerinde arama

4. cabasını Bizans, Romalı ve hatta Sasani kaynaklarına inemediğinden tek yönlü olarak nitelendirmiştir. (Ankara: Cedit Yayınları, 2016), s. 30.
5. Tursun Bey ve eseri hakkında bkz. Halil İnalıcı, Tursun Bey, "İçki, kışım, giriş ve İngilizce özetleriyle. Chicago and Minnesota: American Research Institute. Monograph Series, L. 1978 (R. Roads Murphey ile birlikte), 263 s.
6. Cemil Oktay'ın siyasi kültür ve teoriye dair

- eserlerinden oluşan bir çalışma için bkz. (İstanbul: Der Yayınları, 1998).
7. Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı Resmi (veya İmparatorluk) İdeolojisi" Meselesi", (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), s. 193 Ocak aynı meseleyi Osmanlı resmi ideolojisinin dışında kalan zümreler üzerine yaptığı çalışmada da yineler. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), s. 81-85.
8. Cemil Oktay, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012).

OSMANLI HÜKÜMET KONAKLARI TANZİMAT DÖNEMİNDE KENT MEKÂNINDA DEVLETİN ERKİ VE TEMSİLİ

Tanzimat'ın kent mekânına taşıdığı yeni bina tiplerinden olan hükümet konakları, önceki dönemde "paşa kapısı", "vali sarayı" ya da "vali konağı" gibi adlarla bilinen yapılardan tamamen farklıdır. 1860'lı yıllardan itibaren, tüm Osmanlı eyaletlerinde, hatta küçük idari merkezlerde dahi boy gösteren bu yapılar, devletin "inşa edilmiş bir gerçekliğe" kavuşması, soyut ve müphem bir olgu olmaktan çıkarak cisimleşmesi demektir. Böylece şahsileşmiş yerel iktidar olgusu ortadan kalkmaya, himaye ve intisab sisteminden profesyonelliğe ve bürokratiğe geçilmeye başlanmıştır. Tanzimat reformlarının uzantısı olarak devletin üstlendiği yeni işlevlerin gerektirdiği bu yapılar, aynı zamanda sembolik güç merkezleri olarak da görülmelidir. Bu dönemden itibaren, Osmanlı padişahları, saltanatlarının meşruiyetleri adına yaptırdıkları anıtsal camilerde değil, tümüyle sivil karakterli resmi hizmet binalarında temsil edilmişlerdir. Padişah tuğrası, devlet arması ya da sancak gibi siyasi iktidarın sembolik göstergeleri artık gündelik işler için gidilen devlet yapılarında sergilenmekte, böylece kamusal alanda her yerde ve her zaman "hazır" bir devlet imgesi oluşmaktadır. Çoğunlukla hemen etrafına yerleşen kışla, idadi, rüştiye, adliye binası, jandarma dairesi, belediye, postane, hatta hapisane gibi resmi binalarla beraber yeni bir "kamu sitesi" oluşmuş, daha önemlisi "hükümet meydanı" adıyla anılan bu alan, Osmanlı kent yaşamında artık çok daha sık görülen resmi kutlamalara, açılış törenlerine, nutuklara, hatta kitle gösterilerine mekân olmuştur.

Online Satış: www.tarihvakfi.com

TÜRKİYE'DE İLK REFERANDUM-1961 "EVET KAMPANYASI" İÇİN KURULAN PROPAGANDA OFİSLERİ VE YAYINLADIKLARI BROŞÜRLER

MEHMET Ö. ALKAN

27 Mayıs döneminde siyasal propaganda araçları ustalıkla kullanıldı. Darbecilere ve MBK'ya yönelik beklenen desteğin azlığının fark edilmesi üzerine ise "27 Mayıs: M.B.K. Milli İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Komisyonu/Komitesi" ve "27 Mayıs İnkılâp Hareketlerini Yayma Komitesi" oluşturuldu. Propagandaya verilen önemin bir sonucu olarak bu örgütler Anayasa'nın referanduma sunulması öncesinde yeniden faaliyete geçti. Halkoyuna sunulacak Anayasa'yı tanıtabilecek şekilde aydınlara, ama özellikle köylülere ve işçilere yönelik dokuz adet propaganda broşürü hazırlandı ve hızla dağıtılmaya başlandı.

27 MAYIS DARBESİ VE PROPAGANDA OFİSLERİ

Türkiye'de ilk darbe 27 Mayıs 1960'da gerçekleştirildi. 27 Mayıs döneminde propagandaya başından beri çok önem verildi ve siyasal propa-

ganda sonuna kadar ustalıkla kullanıldı. Daha 27 Mayıs gününden itibaren darbeyi meşrulaştırmak, yaşanan ekonomik krizi hafifletmek, Hazine'nin ödeme sıkıntısını geçici de olsa gidermek için çeşitli yöntemlere başvurulmuştu. Bu amaçla gençlikle,

ama özellikle üniversite öğrencisi gençlikle çok yakın ilişki kurulmuş, onlardan adeta gönüllü propaganda yapmaları istenmişti. Darbenin üzerinden bir ay bile geçmeden, darbecilere ve MBK'ya yönelik beklenen desteğin azlığı fark edilince 1960'ın

Milli Birlik
Komitesi üyeleri
bir toplantı
esnasında.

Cumhuriyet'in 75.Yılı,
c. 2 (İstanbul: YKY,
1998), s. 464.

Haziran ayı sonuna doğru MBK üyesi M. Suphi Gürsoytrak öncülüğünde ilk propaganda ofisi "27 Mayıs. M.B.K. Millî İnkılabı Yayma ve Tanıtma Komisyonu/Komitesi" adıyla kuruldu. Kısa süre sonra 27 Mayıs İnkılap Hareketlerini Yayma Komitesi adıyla propaganda yapmak için bir başka kurum daha oluşturuldu. Propaganda verilen önemin bir sonucu olarak, Ankara'da kurulan bu komitenin benzerleri taşrada da kurulmaya, broşürler ve kitaplar yayınlanmaya başladı. Bergama, Safranbolu, Antalya, Adana ve İzmir gibi şehirler buna örnektir. Ayrıca "M.B.K. Sosyal İşler Komisyonu" adıyla başka bir propaganda örgütünün daha oluşturulduğunu ve *Eşsiz Devrim 27 MAYIS* adıyla bir kitap bastığını biliyoruz.¹

1960 yılının son aylarında Anayasa konusu birinci gündem maddesi olmuş ve Anayasa yapımı için bir kurucu meclis oluşturulması fikri ortaya çıkmıştı. MBK ve Temsilciler Meclisi olarak iki kanattan oluşan Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de açıldı. Kurucu Meclis anayasaya dair son görüşmeleri yaparken, 11 Mayıs'ta Yassıada'da da "Anayasa'yı ihlal davası" başladı. Kurucu Meclis'in yeni anayasayı 27 Mayıs'ta kabul etmesinden bir hafta önce, 20 Mayıs'ta ise sanıklar için idam cezası istendi.

Halkoyuna sunulacak Anayasa'nın Kurucu Meclis'te kabulüyle birlikte hazırlanma süreci de başlamış oldu. Gerçi daha haziran ayı başında ordu içinde yeni bir kıpırdanma ve rahatsızlık yaşanmış, üst düzey komutanlar arasında bir değişiklik yapılacağı anlaşılmış ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel görevinden alınarak Washington'daki Türk Askeri Heyeti Başkanlığı'na atanmıştı. Bundan son derece rahatsızlık duyan ordu içindeki generallerden bazıları Silahlı Kuvvetler Birliği adıyla bir cunta kurarak, Gürsel'e ve MBK'ya bir muhtıra vermişti. Ertesi gün Gürsel, İrfan Tansel'i yeniden Hava Kuvvetleri Komutanı olarak atamak zorunda kalmıştı. MBK'nın önemli ismi Kor-general Cemal Madanoğlu da bu sırada istifa etmiş ama istifası kabul

ANAYASAYA «EVET» DEDİLER

Devlet Başkanı
Başbakan Yardımcısı
Devlet Bakanı
Millî Birlik Komitesi Üyelerinden Bazıları
Ankara Üniversitesi Senatosu
Parti İdar ve Sözcüleri
Millî Türk Talebe Birliği

edilmemişti. 20 Haziran'da referandum tarihi ilan edilmeden evvel, 18 Haziran'da Kara ve Deniz Kuvvet Komutanları değiştirildi. Ordu içindeki bu kaynaşma sürerken anayasa için fiili propaganda süreci devam ediyordu.

PROPAGANDA ÖRGÜTLERİ, YAYINLAR VE "EVET" TELAŞI

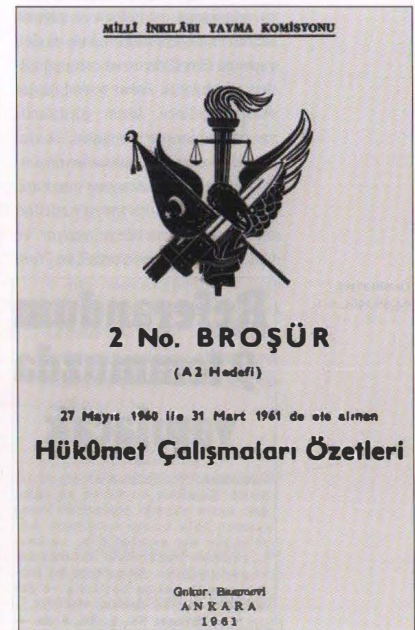
Anayasa'nın Kurucu Meclis tarafından 27 Mayıs 1961'de kabulünden önce, propaganda telaşının başladığı anlaşıyor. Nisan ayında, daha önce kurulmuş olduğunu belirttiğim 27 Mayıs İnkılabını Yayma Komisyonu'nun yeniden toplanıp faaliyete geçirildiğini² ve yayın planlarının yapıldığını görüyoruz.³ Zira yapılacak olan referandum bir anlamda MBK'nın da oynamasıydı. Bu nedenle hem katılımın hem de "evet" oylarının yüksek çıkması için olağanüstü bir gayret gösterilecekti. Bu amaçla MBK üyeleri, Temsilciler Meclisi üyeleri, üniversite hocaları, gençlik ve öğrenci örgütleri, barolar, meslek odaları, esnaf kuruluşları, devlet memurları, öğretmenler ve subaylar seferber edildi.

Propaganda sürecinde hedef kitle kırsal kesim ve köylülerle "hayır" oyu çıkma olasılığı olan şehirlerdi. Bu nedenle köylüye yönelik bir seferberlik başladı. Unutmamak gerekir ki nüfusun yarısından fazlası köylüydü ve kırsal kesimde yaşamaktaydı. Üstelik bu kesim büyük ölçüde DP'yi desteklemiş, geçmişte oyunu DP'ye vermişti. Mesela bu süreçte, "hayır" oylarının "evet" oylarından fazla çıkacağı tahmin edilen –ve sonuçta da

çıkan– İzmir'de propaganda faaliyeti yoğunlaşmıştı. İzmir İnkılabı Yayma ve Köylüyü Kalkındırma Komitesi, Anayasa'ya "evet" propagandası için hummalı bir faaliyete girişti. Kurucu Meclis tarafından oluşturulan Anayasa, 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulmadan önce 1961 Anayasası'na yönelik gerçekleştirilecek olan referandum çalışmaları için İzmir İnkılabı Yayma ve Köylüyü Kalkındırma Komitesi tarafından 10 bin adet anayasa metni, kaza ve köylere gönderilmişti. Ayrıca Komite üyeleri, CHP ve CKMP kadrolarıyla birlikte Anayasa'ya evet kampanyası için çalışmıştı.⁴ Benzer bir çalışmanın yürütüldüğü Burdur'da 23 Haziran'da Anayasa kampanyası başladı ve "İnkılabı Yayma Komitesi" tarafından görevlendirilen, toplam 23 kişiden oluşan 8 ekip propaganda için köylere dağıldı.⁵

MBK İNKILABI YAYMA VE TANITMA KURULU'NUN FAALİYETLERİ

Bu süreçte haziran başından itibaren Millî Birlik Komitesi 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Komis-

ANAYASA'YA EVET

Milliyet,
30.06.1961, s. 1.

yon bir yandan broşür, afiş, el ilanı basmak, diğer yandan konuşmalar yapmak ve yapılan konuşmalara cevaplar vermek şeklinde faaliyetler yürütüyordu; hatta, Anayasa aleyhinde yapılan eleştirilere radyodan cevap vermek için konuşmalar bile yapıyordu. Mesela AP propaganda döneminin başlangıcında açıkça evet dememişti; ancak partiye ve yöneticilere yönelik tehditler ve baskılar artmaya başlayınca halkı açıkça anayasaya evet demeye çağırırdı. AP'nin "Anayasamızın hukuk devleti yapısına (Evet) diyor ve can-ı gönülden alkışlıyoruz. Fakat sosyal devlet esasına gelince, bizim görüşümüz ve prensiplerimiz uymuyor. Sosyal devlet esaslarının mahsurlarını şimdilik göze alarak Anayasa'nın tümü üzerinde Adalet Partisi yöneticileri olarak müspet neticeye varıyor ve halk oyunda destekliyoruz" ve "Yeni

Cumhuriyet,
04.06.1961, s. 1.

Referandum 9 temmuzda yapılacak

Ankara, 3 (Telefonla) ~ Milli Birlik Komitesi bu sabah ve öğleden sonra yaptığı toplantıda Anayasamızı halk oyna sunulması meselesiyle dış soybahlerin serbest bırakılması hakkındaki kararnameyi görüşmüştür. Komitenin bu toplantısı dün akşam başlamış ve gece 3.30 a kadar devam etmiştir.
— Arkası Sa. 8, 85, 6 da —

Anayasa'nın 'devletleştirme' müsaait olmasını uygun görmüyoruz" şeklinde bir eleştiri yapması üzerine, MBK adına "M.B.K. İnkılapları Yayma Komitesi" radyoda bir konuşma yaparak buna sert bir cevap verdi.⁸ Milli Birlik Komitesi, İnkılapları Yayma Komitesi adına radyoda yapılan konuşmada, Anayasa'ya "Evet" denmesi istenmiş ve Anayasanın sosyal taraflarına catanlar için "Bu kişiler ya bir iki asır gerilerde geçmişin karanlıkları içinde yaşayan ya da talanın hüküm sürdüğü dikta idaresine hasret duyanlardır" denmiştir.

MBK İNKILÂBİ YAYMA VE TANITMA KURULU PROPAGANDA YAYINLARI

Nisan ayından itibaren adı bazen "M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu", bazen de "Millî Birlik Komitesi İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Kurulu" şeklinde anılan örgütün yeniden canlandırılmasıyla özellikle propaganda broşürleri hazırlığına ağırlık verildi ve yeni anayasayı tanıtan bir dizi kitapçık bastırıldı. Bunlardan *Yeni Anayasamızın Hukukî Esasları ve Hak ve Vazife Yolunda Köylülerimizle Baş Başa* adlı broşürler bol miktarda basılıp dağıtmaya başladı.⁹ Ama unutulmalıdır ki köylülerin çok büyük bir bölümü okuma yazma bilmiyordu; bu uzun ve ayrıntılı broşürler köylüyü bilgilendirmek için öğretmenler, öğrenciler, memurlar, muhtarlar, askerler tarafından okunuyordu.

Bu türden rastladığım ve hepsi özel arşivimde olan 12 broşür tespit edebildim. Bunlardan ilk üçü genel nitelikte ve Anayasa'nın kabulü sırasında "M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu" tarafından yayımlanan ve 27 Mayıs'ı ve hazırlanan yeni anayasayı öven eserlerdir. Dolayısıyla aşağıdaki ilk üç eser, doğrudan anayasa propaganda süreciyle ilgili olmasa da bu kurumun yayınıdır.

Köy Kahvesinde 27 Mayıs, M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, Yayın: 1 (Ankara: DSI Matbaası, 1961), 11 s.

Türk Basınında 27 Mayıs, M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, Yayın: 2 (Ankara: DSI Matbaası, 1961), 51 s.

Okullarda 27 Mayıs, haz. Fahri Alpay, Halil Öztürk ve Talat Güvenç, M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, Yayın: 3 (Ankara: DSI Matbaası, 1962), 46 s.

Geriye kalan dokuz eser ise doğrudan doğruya 9 Temmuz 1961'deki Anayasa referandumu öncesinde halkı, köylüyü ve işçileri bilgilendirmek amacıyla yayımlanmış olan propaganda broşürleridir. Bu eserler iç kapakta şu cümlelerle sunulmuştur:

Siyasi partilerin mütehasis elemanları ve bu konuda memleketimizin yetkili şahsiyetlerince hazırlanan bu broşürler Yeni Anayasamızın Ulusumuza tanıtılması amacıyla Millî Birlik Komitesi İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Kurulu tarafından yayımlanmıştır.

Hazırlanan broşürlerin üç kesime hitap ettiği görülmektedir. Birinci grup, köylülere; ikinci grup broşürler, işçilere ve üçüncü grup da aydınlarla, üniversite öğrencisi ve mezunlarına yönelik olarak hazırlanmıştır.

Broşürlerin tamamı on binlerce adet bastırılıp hem ülkenin dört bir köşesine dağıtılmış, hem de MBK üyeleri ile Temsilciler Meclisi üyeleri propaganda gezilerinde yarınlarda götürerek dağıtmışlardır. Ancak asıl sorun okuma yazma oranının düşüklüğüydü. Bu nedenle basılan bu eserler devlet olanakları ve memurları seferber edilerek köylüye ulaştırılıyor ve okunuyordu. Özellikle köy kahvelerinde memur, öğretmen, subay gibi görevliler bunları halka okuyarak, onlardan anayasaya "evet" oyu istiyordu. Broşürler parasız dağıtıldığı gibi üzerlerine de "parasızdır" uyarısı yazılıydı.

Anayasa propaganda broşürleri şunlardır:

* Fahri Alpay, *Hak ve Vazife Yolunda Köylülerimizle Baş Başa*, M.B.K. 27

Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, Yayın 4, 1961, 40 s.

• *Yeni Anayasamızın Hukukî Esasları*, M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu İlç kapakta: Millî Birlik Komitesi İnkılabı Yayma ve Tanıtma Kurulu, Yayın 5, 1961, 32 s.

• *Anayasa Konusunda Köylü Kardeşlerle Sohbet* İlç kapakta: Millî Birlik Komitesi İnkılabı Yayma ve Tanıtma Kurulu (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1961), 16 s.

• *Çalışma Konuları Yönünden Yeni Anayasa*, M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu İlç kapakta: Millî Birlik Komitesi İnkılabı Yayma ve Tanıtma Kurulu, 1961, 12 s.

• *Yeni Anayasamız ve Çalışma Hayatımız*, M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu İlç kapakta: Millî Birlik Komitesi İnkılabı Yayma ve Tanıtma Kurulu (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1961), 11 s.

• *Yeni Anayasamız ve Çalışma Dünyamız*, Millî Birlik Komitesi İnkılabı Yayma ve Tanıtma Kurulu (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1961), 13 s.

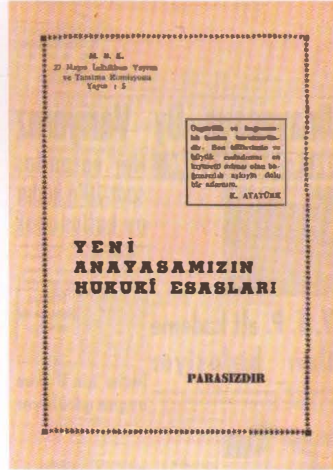
• *Anayasa Varlığı*, M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu İlç kapakta: Millî Birlik Komitesi İnkılabı Yayma ve Tanıtma Kurulu (Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1961), 21 s.

• *İslam Dini Görüşü ile Anayasamız*, M.B.K. İnkılabı Yayma ve Tanıtma Komisyonu, 1961, 2 s.

• *Köylülerimiz ve Anayasa*, M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu İlç kapakta: Millî Birlik Komitesi İnkılabı Yayma ve Tanıtma Kurulu, 1961, 12 s.

PROPAGANDA BROŞÜRLERİNİN İÇERİKLERİ

MBK'nın hazırladığı propaganda broşürleri aydın kesime, köylülere ve işçilere hitap etmek üzere ayrı ayrı üslupta kaleme alınmıştır.

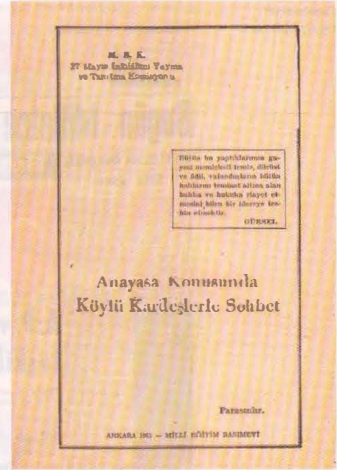

Yeni Anayasamızın Hukukî Esasları

İlk kitapçık aydınlara, üniversite öğrencisi ve mezunlarına yönelik olarak hazırlanmış olan 32 sayfalık *Yeni Anayasamızın Hukukî Esasları*'dır. Hazırlanan broşürler içinde 27 Mayıs ve Anayasa yapım sürecini en iyi açıklayanıdır ki sonraki çalışmalara kaynak olmuştur.

Kitapçık aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır. Özellikle hazırlık sürecini açıklayan "Yeni Anayasanın Hazırlanması" ve "Yeni Anayasaya Genel Bakış" başlıkları önemlidir.

- Önsöz
- Yeni Anayasanın Hazırlanması
- Yeni Anayasaya Genel Bakış
- Parlamenter Rejim ve Bağımsız Mahkemeler
- Siyasî Demokrasiden Sosyal Demokrasiye
- Anayasa ve Diğer Bazı yenilikler
- Anayasa ve Milliyetçilik
- Anayasa ve İktisadî Kalkınma
- Yeni Anayasa ve İşçiler
- Anayasa ve Kişi Güvenliği

KÖYLÜLER İÇİN HAZIRLANAN BROŞÜRLER

Aşağıdaki grupta yer alan broşürler köylülere yönelik, basit bir dille, sohbet ve diyaloglar şeklinde hazırlanmıştır.

Anayasa Konusunda Köylü Kardeşlerle Sohbet

On altı sayfalık bu broşür tamamen köylülere yönelik hazırlanmıştır. Metin içinde başlık kullanılmamıştır. Aşağıdaki alıntı, anlatımın seviyesi açısından bir örnek oluşturur:

Aylardanberi duyar durursunuz. Bir Anayasa yapıyor. Gazeteler bunu yazar, radyolar bunu söyler, herkes bunu konuşur. Hatırlarsınız, bu söz 27 Mayıs 1960 gününden beri dillerdedir. Daha o gün, memleketimizi bir kara belâdan kurtaran şerefli Türk Ordusunun büyük komutanları, Ankara'da yerlerine oturur oturmaz ilk iş olarak bu meseleyi düştündüler.

— Bugünden tezi yok, Yeni Anayasamızın hazırlanmasına başlayalım.

Ve memleketimizde anayasa bîliminin büyük profesörlerini 27 Mayıs günü Ankara'ya çağırdılar. Kendilerine Cumhuriyetimizin

Yeni anayasasını hazırlamayı vazife olarak verdiler.

Profesörlerimiz İstanbul'da aylarca çalıştılar ve hazırladıkları taslağı Ankara'ya yolladılar. Fakat bir anayasanın ne demek olduğunu ve onun üstün değerini çok iyi bilen Millî Birlik İdaresi bununla yetinmedi şöyle düşündü:

- Anayasa, bir milletin bütün haklarını ve görevlerini bir araya toplayan temel yasadır. Devletin temelidir. Cumhuriyetimiz yeniden bu temel üzerine oturtulacaktır. Onun için bu işi yine milletin bir meclisi bitirsin. Ankara'da bir Kurucu Meclis toplayalım. Bugüne kadar yapılan hazırlıkları, profesörlerin tasarılarını da onlara verelim. Kurucu Meclis düşünsün taşınsın. Anayasamıza son şeklini versin.

İhtıshak ve şu eseri vücade getirdik. Bunun içinde senin insan olarak, Türk vatandaşlığı olarak sahip olduğun haklar bir yazılı; devletin nasil kurulduğu, nasil işlediği de yazılı. Üstelik bu anayasaya aykırı bir kanun çıkarılamayacağı, eğer çıkarılırsa bundan zarar görenlerin nereye şikâyet edecekleri de yazılı.

Bunu oku, anla. Anlıyamadığını sor, öğren, sonra da elini vicdanına koyarak hükmünü ver. Eğer Anayasamızı haklarına, menfaatlerine uygun görüyorsa evet dersin, görmüyorsa hayır dersin. Halk oyuna sunma dedikleri de budur işte. Anayasayı halkın oyuna sunmak, ondan ne diyeceğini sormaktır.

Biz bugüne kadar ne çektikse haklarımızı layıkıyla bilmemek yüzünden çektik. Kuzu postuna kışın kurtlar da, bu balimızı bildiklerinden haklarımızı birer birer yediler, Anayasayı böyle çiğnemiş oldular. Aylardan beri Yassıada'da Anayasayı çiğneme suçundan hesap vereneri işte bu suç işlemiş olanlardır.

Ama artık milletin gözü faltaşı
gibi açıldı... (s. 3-4)

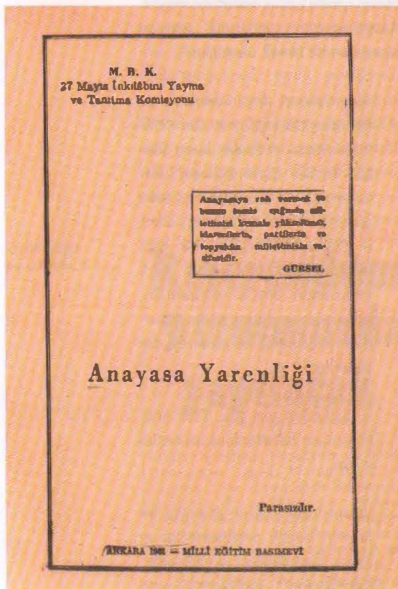
Anayasa Yarenligi

Burada, sohbet tarzında köylülerin kendi aralarındaki diyaloglarından oluşan iki hikâyenin ardından Anayasa hakkında kısa bilgiler verilmiştir. "Abizer Köyü Anayasayı Nasıl Öğrendi" başlıklı hikâyeden yaptığım aşağıdaki alıntı, olaya yakın yaklaşıldığını gayet güzel izah etmektedir:

Ömer Usta, Murad Dede, Halil Emmi ceminin önündeki yeşillikte oturmuş, gelmişten, geçmişten konuşuyorlardı. Çoban Hüseyin acele adımlarla yaklaştı:

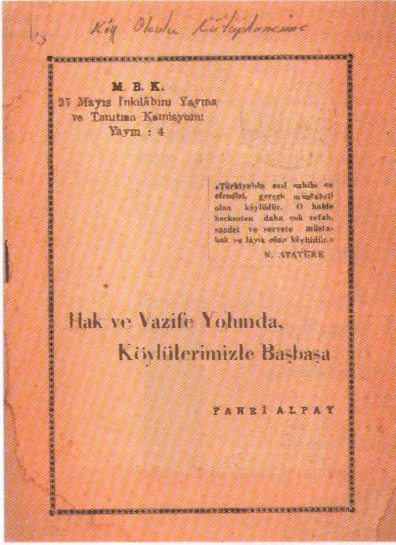
— Komşular haberiniz var mı, dedi.

– Hayır haberdir inşallah, dediler.

Gerçekten de öyle oldu. Bildiğiniz gibi memleketlerde yer yer yapılan seçimlerle bir kurucu meclis toplandı ve 6 Ocak'ta Ankara'da çalışmaya başladı. Bu kurucu mecliste, yurdumuzda yaşayan her sınıf vatandaşın temsilcisi bulunuyor. Hem de en süzmeleri toplanıp geldiler. Profesörü var, esnafı var, tüccarı var, ziraatçıları var, gazetecisi var. Ayrıca partilerin seçerek yolladıkları tecrübeli politikacılar var. Kanunda da yazdığı gibi bu meclisin en baş işi memleketimize layık bir Anayasa vücuda getirmek ve bu Anayasayı yapmakla kalmayıp milletin oyununa sunmak. Yani Anayasayı bitirdikten sonra millete dönmek:

— Ey millet, işte biz aylarca ça-

— "Devlet toprağı verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeteri toprağı bulunmayan çiftçiyi toprak sağlamak amacıyla gereken tedbirleri alır... (Madde: 37) (s. 9-10)

(...)

Halil Emmi:

— Dinimize dair bir şey yazmamışlar mı evlât? dedi.

Fazıl Efendi:

— Yazmışlar tabii, bakınız size o maddenin de bir kısmını okuyayım: 'Herkes vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir... Kimse dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz...' (Madde: 19)

Fazıl Efendi:

— Ne demek istediğı anlaşıyor değil mi? dedi ve devam etti: Dinleyen dilediğı şekilde ibadetini ve âyini yapacak, orucunu tutacak, namazını kılacak, buna hiç kimse müdahale edemeyecek.

Dinleyenlerin sevinçleri yüzünden okunuyordu.

— Allah devletimize zeval vermesin, diyorlardı.

Öğle namazı yaklaştığı için epeyce kalabalık toplanmıştı oraya. Murad Dede, Çoban Hüseyin, Halil Emmi, gelenlere anlatmakla bitiremiyorlardı.

Yeni gelenler:

— Namazdan sonra bize de oku, diye Fazıl Efendiye ricada bulundular.

Çoban Hüseyin:

— Biz daha bir iki maddesini okuduk, çoğu duruyor. Namazdan sonra kalan kısımları okuruz, olmaz mı Fazıl Efendi? dedi.

Fazıl Efendi, köylülerin dileğini memnuniyetle kabul etti. Namazdan sonra okumak üzere hepisi sevinçe camiye girdi. (s. 12)

Kıtapçık Anayasa'nın özellikleriyle devam eder. İçindekiler şöyledir:

- Anayasa Yarenliği
- Abizer Köyü Anayasayı Nasıl Öğrendi
- Anayasaya Toplu Bakış
- Giriş
- Kısa Tarihi
- Bir Güzel Armağan
- Genel Esaslar
- Temel Haklar ve Ödevler
- Cumhuriyetin Temel Kuruluşu
- Çeşitli Hükümler
- Geçici Hükümler
- Son Hükümler

Hak ve Vazife Yolunda Köylülerimizle Baş Başa

Bu seriden çıkan ve yazar belli olan tek eserdir. Fahir Alpay tarafından

hazırlanmış, 40 sayfa olarak yayımlanmıştır. "Türk Köylüsüne Armağan" şeklinde bir ithaf içerir. 13 Haziran 1961 tarihinde yazılan önsözü şöyledir:

Bu küçük kitapta dile getirilen, sohbet mevzuu olaylar, yaşanmış bir hayatın ifadesinden ibarettir. Kahramanlarımız halen yaşamakta, millet ve memleket hizmetinde gönüllü, şuurlu ve uyanık olarak vazife başındadırlar. Ancak isimlerde değişiklik yapılmasını istemeleri tevazularının âlâmetidir.

Asil Türk milletine güvenerek ve dayanarak, 27 Mayıs Ak Devrimini yaratan ve millete armağan eden Milli Birlik İktidarının en mümtaz eserlerinden biri olan Kurucu Meclisin, binbir emekle meydana getirmeye muvaffak olduğu, yeni Anayasamızın mil-

İzmir'in yeni Anayasaya «hayır» deyışinin tepkileri

İzmir, 10 (Telefonla) — Anayasa için dün yapılan oylama neticesinde Ege illerinden bir kısmında «Hayır» oylarının daha fazla çıkmış olması gündün temennisini teşkil etmiştir. Ege vilâyetlerinin eskiden beri D.P. ve «seccâh» göstermiş olması, Anayasa için oylamada alınan neticenin en sevîyeden müteâssasına yol açmakta ve müfessih partiye bağlı olanların Anayasa hakkında hüküm sürmekte çok, bu bağlılıklarını feda etmek gayesiyle hareket ettikleri kanaatini vermektedir. Bilhassa C.H.P. li çevrelerde ileri sürülen bu görüş, dün Ege'nin birçok merkezlerinde oylamanın bir seçim iddiası içinde geçtiği şeklinde ifadesini bulmaktadır.

Bununla beraber, aynı çevreler, referandum neticelerine ait rakamları son milletvekili seçimlerinin rakamları ile mukayese edince, çok büyük gelişme olduğu neticesini çıkarmaktadırlar. Bu hususta verilen sonuçlara göre, son seçimlerde İzmirde D.P., C.H.P. ve «seccâh» 50 bine yakın fazlalık sağlamıştır. Çünkü Anayasa oylaması sonunda İzmirde «Hayır» oyu verenlerin «Evet»lere nazaran sağladıkları üstünlük ise 1921 dir.

Böyle olmakla beraber, Ege'deki neticelerin siyasi partiler tarafından öngörülen günlerde çok daha geniş ölçüde isleneceği anlaşılmaktadır. İzmirde bulunan A.P. Genel Başkanı Recep Gülmüşelâzı ilâveten C.K.M.P. Genel Başkanı Osman Bönükbazın da hafta sonunda İzmirde geleceği ve il kongresini müteakip Ege vilâyetlerinde geziye çıkacağı bugün açıklanmıştır.

letin ortaya sunulacağı günlerin arifesinde, bahis konumuz, ana kanunumuzu kendi başlarına anlamada zorluk ve güçlük çekecek olan vatandaşlarımıza anlatmak için kaleme aldığımız bu küçük eser bu işe yararsa kendimiz; mutlu bir iş görmüş ve vazifesini yapmış olan bir insanın rahatlığına kavuşmuş sayacağız.

Ankara: 13.6.1961
Fahri Alpay

Kitapçıkta Sivaslı öğretmen Muhtarrem Şarkışlalıoğlu'nun ve eski öğrencilerinden avukat İbrahim Şentürk'ün köylüleri aydınlatmaya yönelik, köylülerle sohbeti üzerinden anayasa tanıtımı yapılmaktadır.

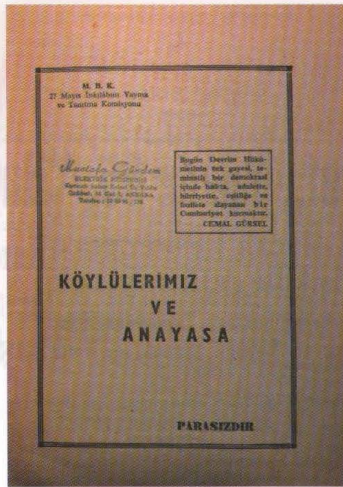
Anayasaya neden evet denmesi gerektiği metnin içinde çerçeve yazılıla şöyle açıklanır:

Hakkı seviyorsak, (Adalet Allah'ın emridir) adaleti seviyorsak anamızı, babamızı, çoluğumuzu çocuğumuzu, komşumuzu, köyümüzü, kentimizi seviyorsak, yalnız kendi çıkarlarımızı düşünmeden topyekün milleti ve vatani seviyorsak bu aziz vatan topraklarında yatan dürrüyet için ve bayrağımızı düşmanlara çıkarmamak için şahadete ulaştığımız şehitlerimizin ruhlarını azizlemek istiyorsak bu kanuna "EVET" diyeceğiz, "KABULÜMÜDÜR" diyeceğiz. (s. 22)

Köylülerimiz ve Anayasa

Doğrudan köylülere yönelik hazırlanan 12 sayfalık bu eser de basit bir dille köylülere anayasaya neden evet demeleri gerektiğini anlatmayı amaçlar:

Bu Anayasaya ya "Evet" ya "Hayır" diyeceksin. Sana, Anayasanın temel özelliklerini, içinde taşıdığı en önemli maddeleri anlattık. Anayasayı üzerinde aydınlanmış oldun. Ya da "Hayır" demeden önce kendi kendine kal düşün ve şunları kendine sorup karşılık ver:

"Cumhuriyet yönetiminde, Demokrasî düzeni içinde yaşamak istiyorum muym? İstiyorum evet.

Yüregimin derinliklerinde çarpan Tanrı aşkıyla Tanrıma yönelmek dua etmek istiyorum muym? Evet (s. 11)

(...)

Köyüm, kentim şenlensin, yurdum bir uçtan bir uca donansın, milletim uyaınsın, çoluğum çocuğum güzel bir vatanda kardeşçe yaşasın, yüzü gülsün, istiyor muyum? İstiyorum, istiyorum, böyle olsun istiyorum.

Öyle ise şunu bil ki yeni Anayasası işte bütün bunlara senin adına ve senin için Büyük Türk ulusu adına, Büyük Türk Uluu için EVET, diyor.

Seni ve varlığına karıştığın Türk Milletini güzel, mutlu ve adil geleceklere götürecek Demokrasi ve insanlık yoluna "evet" demiş oluyorum.

Anayasan senin onurundur. Senin namusundur. Senin varlığındır. Onurun, namusun, varlığın için Evet diyorum.

Anayasaya bak ve onun gözlerin-

deki ana sıcaklığını gör. Bilerek, severek, inanarak, evet.

Özgür, uyanık, eşit bir vatandaş olarak evet. Anayasan senden, bu güzel ve haklı EVET'i bekliyor.

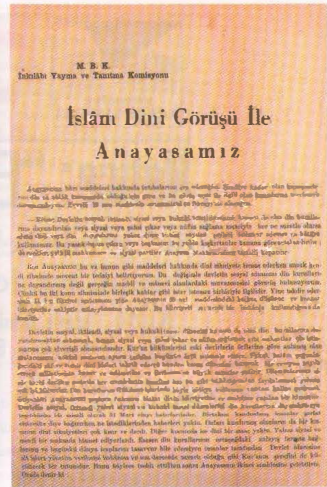
Sen Türk Milletinin kök parçası, Türk Vatandaşı:

ANAYASA SENİN YAŞAMANDIR. (s. 11-12)

İslam Dini Görüşü ile Anayasamız

Bu ki sayfalık ilan da M.B.K. İnkılabî Yayıma ve Tanıtım Komisyonu tarafından basılmış ancak Diyanet İşleri Reisliği tarafından hazırlanmıştır. Özellikle gizliiden gizliye "hayır" kampanyası yürütenlerin yeni Anayasası'nın el aleyhtar olduğu, kabul edildiği takdirde dinin elden gideceği türünden bir propaganda-yı yönelik olarak çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Metni, bu konuda uzman kadim dostum İsmail Kara, Diyanet İşleri başkan yardımcılığına getirilen ve dini ilimlere de vakıf emekli General Sadettin Evrini'nin yazdığını söyledi.¹⁰

"Anayasanın bazı maddeleri hakkında itibalarını arz edeceğim. Şimdiye kadar olan konuşmalarım din ve ahlak konusunda olduğu için gene-

Cumhuriyet

38. yıl Sayı 13.263
Türkiye Kredi Bankası
Kuruluşu 1924

Netice: "Evet,, Yüzde 65, "Hayır,, Yüzde 35

3-5 günde belli olacak kesin netice önemli bir değişiklik getirmeyecek

Kurdaş, Maden Bankası için ön hazırlıklara başladığını açıkladı

Kutlu
Olsun

Izmir, Denizli, Aydın, Sakarya, Zonguldak, Bolu,
Kütahya, Bursa ve Samsun kırmızı rey verdi

Cumhuriyet,
11.07.1961, s. 1.

ve bu görüş açısı ile ilgili olan kısımlarını incelemek durumundayım..." şeklinde başlayan konuşma şu cümlelerle son bulur:

...Bizim Anayasamızda milletimizin bu işe en akli erenlerin hazırladığı ve yine seçtiğiniz Meclis üyelerinin oy birliği ile denendiği ve kabul ettiği esaslardır. Bütün anayasalarının en sonuncusu ve bize göre en uygundur. Onu desteklemek sosyal hayatınıza istikrar getirecek 27 Mayıstan evvelki huzursuzluklara mahal vermiyecektir. Kamu oyu demek olan referandum kelime-

sini yadırgatmak için bunu hiç münasebeti olmayan bir manada anlatmaya kadar varan düşmanların ilerlememize engel olmak maksadıyla her vesile ile her imkândan faydalanmak istediklerini unutmuyalım. Onların oyununa gelmediğimizi gösterelim aziz dinliyenlerim.

Diyanet İşleri Reisliği

İŞÇİLER İÇİN HAZIRLANAN BROŞÜRLER

Aşağıdaki eserler de doğrudan işçilere ve çalışanlara yönelik hazırlanan propaganda broşürleridir.

Çalışma Konuları Yönünden Yeni Anayasa

12 sayfa olarak hazırlanan bu broşürde, yeni Anayasa'nın çalışma hayatına ve işçilere getirdiği yenilikler, sağladığı faydalar ilgili maddeler üzerinde durularak açıklanmıştır.

Kitapçığın başında, Türk işçisinin sosyal hayatının Anayasa ile yeniden ele alınıp düzenlendiği belirtilmiştir. Çalışmanın herkesin hakkı ve ödevi olduğu, angaryanın yasak olduğu, kimsenin yaşına gücüne ve cinsiyetine uygun olmayan bir işte çalıştırılmayacağı, her çalışanın dinlenme hakkına sahip olduğu, devletin uygun yaşayış ve ücret için gerekli önlemleri alacağı, çalışan ve işverenlerin önceden izin almadan sendika kurabilecekleri, toplu sözleşme grev ve lokavt hakkının var olduğu ve ni-

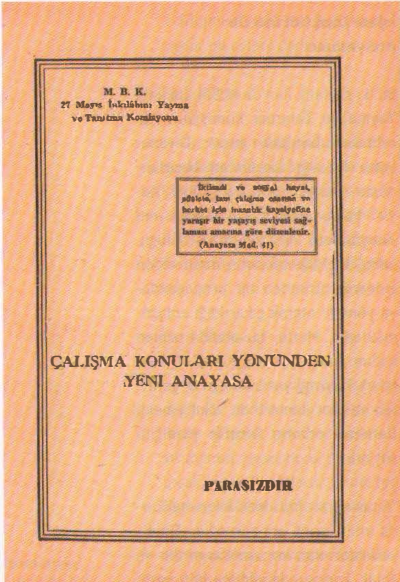
hayet herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu vurgulanmış, bu bağlamda şu ifadeler kullanılmıştır:

Bu kıymetli teminata layık bir kite olarak, Millî Birlik ruhunu içinde taşımanın zevkini çalışmalarımızla göstermek ve dayanışmalarımızda Türk işçisine düşen ve düşecek görevleri hakkıyla yaparken her şeyin üstünde "vatan" parolası, Türk işçisinin ve işverenin en büyük ve kutsal parolası olacaktır.

Yeni anayasa devlet yapısının tam ve sağlam esaslara dayanır müesseselerini kurmak suretiyle zümre hakimiyetine son vermiştir. Millet olarak birbirimizi seven, özel menfaat duygusundan uzak, millî refah, selâmet ve saadete doğru birlikte koşmanın hız ve hazzını yenilemiştir. (s. 4)

Broşürün içindekiler kısmına baktığımızda şu başlıkları görürüz:

- Yeni Anayasanın Çalışma Hayatımıza ve İşçilerimize Getirdiği Yenilikler ve Sağladığı Faydalar
- 27 Mayıs İnkılabının Doğuşu
- Yeni Anayasa
- Yeni Anayasanın Türk İşçisine Getirdiği Yenilikler ve Faydalar ve İşçimizi İlgilendiren Maddeleri
- Hülâsa Olarak Anayasanın İşçilerimize Sağladığı Hak ve Fay-

daları şu şekilde sıralayabiliriz

• Anayasamızın İşçileri İlgilendiren Diğer Maddeleri

• İşçinin Önemi ve Ona Düşen Görevler

İşçilerin anayasaya neden "evet" demeleri gerektiği de şöyle açıklanır:

İşte bu iman ve inanca bu yüksek iş terbiyesi ve ahlaki ile güç sarfeden işçilerimiz, memleketin yükselmesinde, kalkınmasında büyük şeref payları alacakları gibi, yarınki ileri Türkiye'nin bir vefakâr evladı olarak vazifesini tam yapmış insanların duyacağı vicdan huzurunu ve bu vicdanın asil gururunu taşıyacaktır.

... Yeni Anayasamızın memlekete ve milletimize hayırlı olmasını temenni ederek hürriyete, adalete ve fazilete aşık Türk evladının uyanık bekliliğine emanet olunmaktadır ki Türk işçisi de bu yolda kendisine düşen kutsal vazifeyi yapmaktan kaçınmayacak ve bundan ayrı bir haz ve şeref duyacaktır. (s. 12)

Yeni Anayasamız ve Çalışma Hayatımız

Bu broşür de 11 sayfa olarak işçilere yönelik olarak hazırlanmıştır. Ara başlık yoktur. Anayasa'daki 40. ile 48. madde arasındaki Sosyal ve İktisadi Haklar başlıklı madde madde açıklanmıştır:

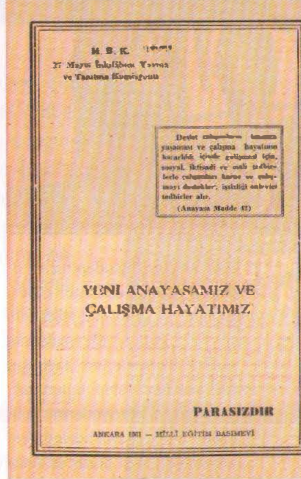
...Çağdaş bir batı demokrasisi kurmak ve bunun icaplarını yerine getirmek maksadıyla hazırlanan ve Kurucu Meclis tarafından kabul edilerek halkoyuna sunulması kararlaştırılan yeni (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası) nda, çalışma hak ve hürriyetleri, sosyal güvenlik ve bunlarla ilgili hususlar, batı demokrasisi prensiplerine, İnsan Hakları Evrensel Beyanname ve saire gibi milletlerarası vesikalarda derpiş olunan esaslara ve sosyal adalet kaidelerine uygun şekilde

ifadesini bulmuş ve hükme bağlamıştır.

Böylece çalışmanın değerlendirilmesi ve toplumda gerçek yerini alması da bilhassa gözönünde bulundurulmuştur.

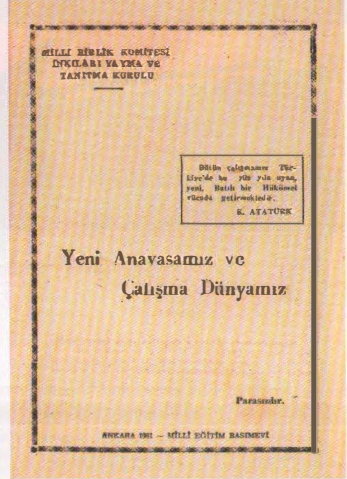
Yeni Anayasamızın (Sosyal ve

Görülüyor ki, yeni Anayasamız sosyal ve İktisadi Haklar Ödevler Bölümünde yer alan hükümler, vatandaşlara, demokratik hukuk Devleti esas ve prensiplerine uygun olarak, çalışma ve sosyal güvenlik ile ilgili hususlarda gerekli hak ve hürriyetleri tanıtmakta ve sağlamaktadır. (s. 11)

İktisadi Haklar ve Ödevler) bölümünün 40-48 inci maddelerinde yer alan ve aşağıda tahlil ve izah edilen bu esaslar, yurdumuzu ve vatandaşlarımızı, ileri garp memleketleri ölçüsünde, çalışma hak ve hürriyetine, çalışma ile ilgili hususlarda gerekli teminata ve sosyal güvenliğe ulaştırmaktadır. (s. 3-4)

Kitapçık şu satırlarla son bulur:

Yeni Anayasamız ve Çalışma Dünyamız

13 sayfalık bu broşür de yine işçilere yönelik hazırlanmıştır. Amacı işçileri Anayasa'ya "evet" demek için ikna etmektir:

Biliyorsunuz ki ... günü sabahleyin kayıtlı olduğun sandık başına giderek Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan

Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar başkanlığında İstanbul Üniversitesi'nin anayasa tasarısını hazırlayan öğretim üyeleri.

Cumhuriyetin 75. Yılı, c. 2 (İstanbul: YKY, 1998), s. 480.

Anayasa için oyunu kullanacaksınız.

Bu Anayasa; tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış; özgürlüğe, adalete ve erdemliğe aşık büyük ulusumuzun uyanık evlatlarının ellerine bırakılıyor.

Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti; istisnasız bütün fertlerinin sevinci ve tasasıyla bölünmez bir bütün olarak kader birliği ederek milli şuur ve ülküler etrafında toplanmak, çağdaş dünya milletleri ailesinin eşit haklarına sahip şerefli bir üyesi halinde milli birlik içinde daima daha iyiye, daha yüceye gitmek amacındadır.

Türk milliyetçiliğinden hız ve ilham alınarak; "Yurtta sulh cihan-da sulh" ilkesine, Milli Mücadele ruhuna, millet egemenliğine, Atatürk devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip bulunarak; insan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmek ve ve teminat altına almak ve demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak için hazırlanan bu Anayasanın oylanması sırasında Türk işçisi- ne yeni bir şeref vesilesi daha çıkacaktır.

...

Anayasa Türk vatandaşı olmak itibarıyla "Başlangıç"ından son maddesinin son kelimesine kadar elbette bütün Türk milletini ve bu arada Türk işçisini ilgilendir-

direcektir. Bu maddelerin her kelimesi, hürriyet ve adalet ve erdemliğe aşık olduğu için senin yaşama haklarını, Türk olman dolayısıyla da senin uygarlık dünyasındaki şeref seviyeni garanti altına almış bulunmaktadır. (s. 3-4)

Sonuç olarak görülmüyor ki, daha çok "Sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler" bölümünde yer alan ve yukarıda açıklanan hükümler, vatandaşlara ve bu arada çalışanlara, demokratik hukuk devleti esas ve prensiplerine uygun olarak, çalışma ve sosyal güvenlik ile ilgili hususlarda gerekli bütün hak, hürriyet ve ödevler tanımakta ve sağlamaktadır. (s. 13)

Broşürde Anayasanın Temel Hak ve Ödevler Bölümünün ikinci kısmı olan Sosyal Hak ve Ödevler bölümü açıklanmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Anayasa referandumunda "evet" oylarının artması için yapılan ve devlet olanaklarının seferber edildiği kampanya yalnızca bu broşürlerle sınırlı değildi. Broşürlere, radyo konuşmaları, illere yapılan geziler, seferber edilen gençlik örgütleri, bedava dağıtılan kitaplar/kitapçıklar, el ilanları, büyük afişler, büyük ve küçük duvar afişleri de eşlik edecekti. Bu propaganda araçlarıyla ilgili Nisan ayında yayımlanacak olan *Atlas Tarih, Tarih ve Birlik* dergilerine yazdığımız özgün makalelere bakılabilir.

DİPNOTLAR

- 1 Eşsiz Devrim 27 MAYIS adını taşımaktadır (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları Basımevi, M.B.K. Sosyal İşler Komisyonu)
- 2 T.C. Başbakanlık Genelgesi: 87 sıra numaralı 05.04.1961 tarih ve 1373-27 no'lu "27 Mayıs İnkılabını Yayma Komisyonu Toplantısı"
- 3 T.C. Başbakanlık Genelgesi: 91 sıra numaralı 21.04.1961 tarih ve 1652 sayılı "İnkılabı Yayma ve Tanıtma Kurulu".
- 4 "Kurucu Meclis tarafından oluşturulan Anayasa, 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulacaktı. 1961 Anayasası'na yönelik gerçekleştirilecek olan referandum çalışmalarını için İzmir İnkılabı Yayma ve Köylü Kalkındırma Komitesi tarafından 10 bin adet anayasa metni, kaza ve

- köylere gönderilmişti. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), tüm kadrolarıyla birlikte Anayasa'ya "Evet" oyu verimisi için çalışmalarda bulunmuştu. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve lideri Osman Bölükbaşı, referandum kampanyasında, anayasanın kapsamına giren her şeyin halkın çıkarına olduğunu ifade ederek, mutlaka anayasa lehinde oy verilmesi gerektiğine vurgu yapmıştı. "Fevzi Çakmak, "27 Mayıs'tan 12 Eylül'e İzmir", İzmir Kent Ansiklopedisi, c. 2 (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2013), s. 375.
- 5 "Anayasa Kampanyası Başladı", Cumhuriyet, 24 Haziran 1961, s. 1 ve 5.
- 6 "Evet veya Hayır Meselesi Değişmiş", Cumhuriyet, 3 Temmuz 1961, s. 1 ve 5.

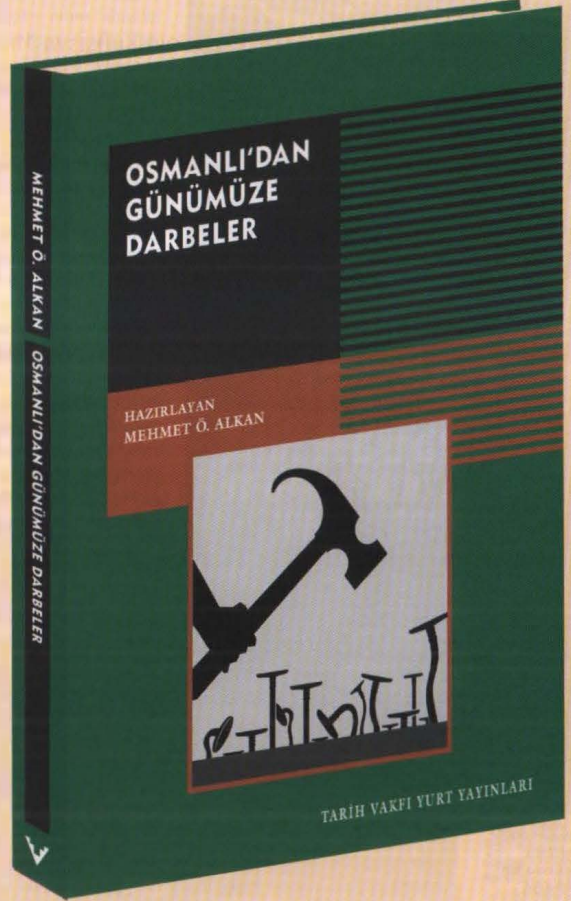
- 7 "AP Anayasanın bir kısmına muhalif-Evliyaoglu Sosyal tarafı ile mutabık bulunmuyoruz" d'idd', *Milliyet*, 3 Temmuz 1961, s. 1 ve 5.
- 8 "Anayasanın sosyal tarafına çıkan A.P.'ye cevap verildi", *Milliyet*, 5 Temmuz 1961, s. 1 ve 5.
- 9 *Milliyet*, 2 Temmuz 1961, s. 5.
- 10 Bu yazıyı daha sonrakendisiniinkoyarak farklı başlıklar altında yayımlır. İsmail Kararın kitabında da rötuşlu bir örneği bulunmaktadır. Bkz. İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*, c. 2 (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016): "Camii, kışla, siyaset: Darbeler sonrası din siyaseti dışıkları", s. 159-203; metin için s. 194-196.

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE DARBELER

Sadece çok partili demokrasi hayatımız değil, uzun imparatorluk geçmişimiz de darbe ve darbe girişimleriyle darp edilmiş durumda. Öte yandan, en son 15 Temmuz teşebbüsünün gösterdiği gibi, darbeler defterinin kapandığını söylemek de mümkün değil. Siyaset kültürümüzün yapısal arazlarının başında gelen bu müdahale geleneği, demokrasimizin kurumlaşmasına, sivil politika alanına yerleşik hale gelmesine ve gelişmesine engel olduğu gibi, maalesef geride insan hak ve özgürlüklerinin hiçe sayıldığı bir miras da bıraktı.

Toplumsal Tarih dergisinin özel sayısından yola çıkılarak hazırlanan bu derleme, yeni eklemelerle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşanan darbe ve darbe girişimlerinin ortak ve farklı özelliklerini masaya yatırırken, karikatürlerden şarkılara, darbelerin toplumsal ve popüler yansımalarının da peşine düşüyor.

Katkıda bulunanlar: Altan Öymen, Aydan Çelik, Burak Onaran, Doğan Gürpınar, Edhem Eldem, Erden Akbulut, Evren Baltı, Gülay Yılmaz, Güven Gürkan Öztan, İsmet Akça, Kaya Erdem, Levent Ünsaldı, M. Zafer Üskül, Mehmet Ö. Alkan, Murat Meriç, Noémi Lévy-Aksu, Selim Sezer, Taha Akyol, Turgut Çeviker, Y. Doğan Çetinkaya, Zihni Çetiner.

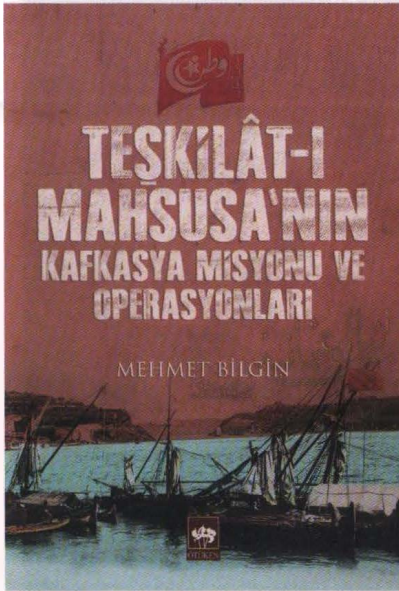

Online Satış: www.tarihvakfi.com

TEŞKİLAT-I MAHSUSA ÜZERİNE YENİ BİLGİLER VE SORULMAYAN SORULAR

CANDAN BADEM

Mehmet Bilgin'in Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları adlı kitabı Ocak 2017'de Ötüken Neşriyat tarafından yayımlandı. Ciddi bir emeğin ürünü olan bu eser, barındırdığı eksikliklere rağmen I. Dünya Savaşı Kafkas Cephesi ve Teşkilat-ı Mahsusa tarihi üzerine literatüre önemli bir katkı sunuyor.

Mehmet Bilgin,
Teşkilat-ı
Mahsusa'nın
Kafkasya
Misyonu ve
Operasyonları
(İstanbul:
Ötüken
Neşriyat, 2017).
615 s.

Hatice Yalçın'ın 2008 yılında tamamladığı Stange Bey Müfrezesi'nin harp ceridesi üzerine yüksek lisans tezi ve Genelkurmay ATASE arşiv şubesi eski müdürü Ahmet Tetik'in 2014 yılında yayımlanan *Teşkilat-ı Mahsusa Tarihi* (1. cilt) adlı kitabından sonra Mehmet Bilgin'in Ocak 2017'de piyasaya çıkan kitabı, gördüğüm kadarıyla Teşkilat-ı Mahsusa'nın (TM) Kafkasya operasyonları hakkında yeni bilgiler içeren en ayrıntılı eser.

Mehmet Bilgin'in 2015 yılında tamamladığı doktora tezine dayanan kitabı, yukarıda anılan iki kaynak ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Genelkurmay ATASE arşivi belgeleri yanında mevcut literatürü de geniş ölçüde kullanıyor. Kitabın sonunda bibliyografya, dizin, haritalar, fotoğraflar ve yazarın çektiği güncel fotoğraflar da bulunuyor. Ciddi bir emek ürünü olan bu eserin I. Dünya Savaşı Kafkas Cephesi ve TM tarihi üzerine önemli bir katkı olarak tarihçiliğimize kazandırılmasını –önemli eksiklerine rağmen– sevinçle karşılıyorum.

Dört bölümden oluşan kitabın birinci bölümü "Kafkas Cephesi'nde TM'nin Operasyon Alanı ve Ortam", ikinci bölümü "TM'nin Kafkasya Misyonu, Organizasyonu ve Savaşa Girmesi", üçüncü bölümü "Kafkas Cephesi'nde Sol Kanat'ın Ortaya Çıkması ve TM'nin Yüklendiği Görev" ve son bölümü de "Kafkas Cephesi'nde Sol Kanat'ın Çökmesi ve Yeniden Organizasyon Edilmesi" başlığını taşıyor. Ahmet Tetik'in kitabının kabaca yarısı TM'nin sol kanat operasyonlarına ayrılmışken Bilgin'in kitabının tamamı bu konuda; dolayısıyla daha ayrıntılı bilgiler veriyor ve bazen de Tetik'in maddi yanlışlarını düzeltiyor, ayrıca onun bazı yorumlarını eleştiriyor. Kitabın önemli bir katkısı, İttihat ve Terakki'nin merkez-i umumi üyesi ve savaşın başında TM Trabzon sorum-

lusu olan Yusuf Rıza Bey'in kimliğini netleştirmesi ve onun yönettiği Murgul, Borçka ve Maradit operasyonlarını ayrıntılı olarak vermesi. Bilgin, Tetik'in kitabında Yusuf Rıza Bey'in adını iki ayrı yerde Tahsin ve Tevfik şeklinde yanlış okuduğunu saptayarak önemli bir hatayı da düzeltmiş görünüyor.

Bilgin'in, Arif Cemil'in kitabında (*Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa*, Arba Yay., 1997) Yusuf Rıza Bey'i ağzına içki almayan ve namaz vakitlerini kaçırmayan biri olarak tanıtmışından çok etkilendiği olduğu belli oluyor. Nitekim şöyle diyor: "Yusuf Rıza Bey tahayyülümüzde ruhen vebedenen dik duruşlu, vakur, inançlı konusunda pervasız, ihtirassız ... bir kişilik olarak canlanmıştı" (s. 29). Tarihi kahramanlarına sempati duyabilir; ancak buradaki "inançlı" konusunda pervasız" ifadesinin neye tekabül ettiği anlaşılmıyor. Bu ifade örneğin bu satırların yazarının tahayyülünde, namaz kılan subaylara kötü gözle bakan "İttihatçı/Kemalist rejime" karşı "pervasız" davranan bir dindar subay imgesi canlandırıyor. Ancak bu gerçekçi değildir. Osmanlı devletinde İslam dini resmi din olduğu gibi başta Enver Paşa olmak üzere İttihatçıların ezici çoğunluğu da dindardı, Müslüman bir subayın "inançlarında pervasız" olmak gibi bir derdi olamazdı. Osmanlı ordusunda

bir iki istisna dışında muharip Hristiyan subaylar da bulunabilseydi belki onların inançları konusunda pervasız olup olmadığı meselesi söz konusu olabilirdi. Burada kahramanına olan aşırı sempatisi yazarı gerçeklikten uzaklaştırıyor ve Tetik'i eleştirirken de haklı bir noktada durmasına engel olmuş görünüyor. Bilgin, Tetik'in Yusuf Rıza Bey'i askerlik bilgisi bulunmayan bir sivil olarak görmesini haklı olarak eleştiriyor. ancak aynı Rıza Bey'in Batum'u ele geçirmek gibi hayalci planlarının olduğunu görmek istemiyor. Elde doğru düzgün tüfeği bile olmayan Yusuf Rıza Bey'in Batum'u ele geçirme planlarını "inanç, şuur ve moral değeri yüksek ifadeler" olarak görüyor (s. 216).

Yazar, Yusuf Rıza Bey'e olduğu gibi Dr. Bahattin Şakir'e de kahraman gözüyle bakıyor. Öyle ki Bahattin Şakir çetelerinin Rusya topraklarından bazı hayvanları sürerek getirmesini Teşkilat-ı Mahsusa başkanı Süleyman Askeri ve Ahmet Tetik küçümserken, kendisi bu olayı "Rus ordusunun en gururlu akıncı birlikleri olan Kazaklarla tokuşma arzusu" olarak gösteriyor ve sürülerek getirilen bu hayvanların Kazak birliklerine ait olduğunu iddia ediyor (s. 139). Bu iddi-

anın iler tıxtar bir yanı yoktur. Kazak birliklerinin koyun sürüleri olmadığı gibi atlarını da o mevsimde kaçırmak mümkün değildi. Hayvanlar civardaki Rusya tebaasından gayrimüslim köylülere aitti. Ayrıca bu kahraman Ardahan'ı geri almak için saldırdığı zaman neden kaçtığı sorusu da burada yanıtsız kalıyor. Yazarın kendisi de Yusuf Rıza Bey'in malullerle ve mahkûmlarla iş görmeye çalıştığını, gönüllüleri disiplin altına almanın zor olduğunu, en küçük fırsatta yağmaya daldıklarını, eldeki tüfeklerin bir kısmının iğnelerinin kırık, bir kısmının fişeklerinin tükenmiş olduğunu (s. 238-239), İstanbul'dan sürekli subay istemesine rağmen gelen subay sayısının yok edecek kadar az olduğunu (s. 162, 201) yazmış olmasına rağmen, Ahmet Tetik'in Yusuf Rıza ve öteki çetecileri maceraperest olarak nitelendirmesini kabul edilemez buluyor (s. 167).

Bilgin ve Tetik'in ortak noktası TM çetelerinin Artvin, Ardanuç ve Ardahan çevresinde yaşayan Ermenilere yapmış olduğu katliam ve zorbalıkları görmezden gelmeleri. Bilgin'in kitabındaki tek örnek, Galatalı Halil Bey'in Artvin Ermenilerinden mü-

sadere ettiği para ve altınların postanede yakalanmış olması ve bu da münferit bir olay gibi sunuluyor. Çetelerin Artvin civarı, Ardanuç ve Ardahan köylerinde soydukları, öldürdükleri sivil Ermeni nüfusa dair hiçbir bilgi yer almıyor. Oysa bu konuda Türkçede en azından Cemil Aksu'nun makalesi mevcut; Rusçada

Ortada Miralay Fuat Bulca, solunda Topal Osman Ağa'nın oğlu, sağında Binbaşı Mamovizade Rauf Bey, önde sağda oturan Topal Osman Ağa.

Ötügen Neşriyat arşivi.

Kafkasya'daki Teşkilat-ı Mahsusa 5.11.1330 (18 Ocak 1915). Arkada ayakta ortada Teşkilat-ı Mahsusa Kumandanı Cafer (Erçikan) Bey. Sağ başta ayakta Hakkı Bey, solunda oturan Erkân-ı Harb Ziya, onun solunda oturan Enver Paşa'nın yâverî Baki. (Fotoğraf Teşkilat-ı Mahsusa ile bölgede görev yapan Cafer Erçikan'ın aliesinden alınmıştır).

Ötügen Neşriyat arşivi.

Sol üst köşede "Hafız Hakkı Paşa ve Erzurum valisi Tahsin Bey Hasankale'si'nde nişan talimi 1331"; sağ yanda "Hasankale'de beraber olduğumuz halde 1331'de alınan resim" yazılı. Sağ başta sivil giyimli ve fesli şahıs Erzurum Valisi Tahsin (Üzer) Bey'dir. Önde kurmay subay Kara Vasif Bey, solunda Enver Paşa'nın yaveri Bakı Bey, onun solunda kalpaklı olan, Teşkilât-ı Mahsusa süvarilerinin komutanı Ebulhindili Cafer (Ercikan) Bey'dir.

Ötügen Neşriyat arşivi.

Dr. Bahattin Şakir Bey, 3. Ordu Karargâhı'ndan ayrılırken karargâhta bir Teşkilât-ı Mahsusa süvari müfrezesi bırakmış (Fotoğraf, Teşkilât-ı Mahsusa ile bölgede görev yapan Cafer Ercikan'ın ailesinden alınmıştır).

Ötügen Neşriyat arşivi.

ise Rusya ve Gürcistan arşivlerinde bulunan Kafkasya askeri, mülki, adli ve ruhani makamlarının raporları, yazışmaları, dönem gazeteleri ve tanık ifadeleri ile David Martirosyan ve Sonya Mirzoyan'ın makaleleri var. Kenan Karabağ'ın Ardahan'da yaşlılardan derlediği bilgilere dayanan tarihsel romanı *Kura Çözülürü* yayımlandı. Bütün bu kaynaklar yanın-da Ardanuçlu ve Ardahanlı yaşlıların anlatımları, Artvin ve çevresinde, Ardanuç'ta, Sattel-Rabat, Mamanelis, Tanzot köylerinde ve Ardahan'da sivil Ermeni halkın çeteler tarafından katledildiğini gösteriyor. Örneğin Ardanuç'ta çeteler ele geçirdikleri Ermenilerin ellerini bağlayarak Cehennem Deresi uçurumuna atmıştır, Şavşat'ın İmerhevi vadisindeki Phikur köyünde yaşayan Ermenileri ise Müslüman komşuları elde silahla korumuş ve Kadir Ağa ile öteki çetecilere vermemiştir. Ne var ki Tetik de Bilgin de çetelerin yöre Ermenilerine

yönelik mezaliminden tek satırla bile söz etmiyor. Üstelik, bu katliamlarda Bilgin'in pek övüldüğü Hod köyü çetesi ve yerel beyler de aktif rol almıştır.

Bilgin, Gürcü tarihçi Malhaz M. Sioridze'nin *Ç'vneburı* dergisinde yayımlanan bir makalesinden alıntı yapmış (s. 247); ancak tırnak içinde verdiği bu alıntıda cümleleri olduğu gibi aktarmak yerine kesip biçerek ve kendinden sözcükler ekleyerek anlamı değiştiriyor ve ciddi bir tahrifata yol açıyor. Sioridze, Artvin ve Ardanuçlu Ermenilerin tutuklanmış olan Müslümanlara karşı yalancı şahitlik yaptığını yazarken, Bilgin ise Lyahov'un Kazakları mezalim yaparken bu Ermenilerin "yol göstererek, hedef göstererek" Ruslara yardımcı olduğunu ifade ediyor. Halbuki Sioridze'nin makalesinde "yol göstermek" ve "hedef göstermek" ifadeleri yoktur, sadece tutuklulara karşı yalancı şahitlik ettikleri vardır.

Bu örnekte bariz bir tahrifat yapmış olan yazarın kaynaklara yaklaşımı hususunda kalemizde doğal olarak soru işaretleri oluşuyor. (Bu arada yazar tıpkı İlber Ortaylı gibi benim *Çarlık Rusya'sı Yönetiminde Kars Vilayeti* adlı kitabımı "kitap halinde yayımladığı(m) doktora tezi" olduğunu sanmıştır. Halbuki değildir. Buradan benim kitabımı da dikkatli okumadığı anlaşılıyor). Kuşkusuz, Kazak askerleri ve yerel Ermeniler de fırsatını bulunca Müslümanlara mezalim uygulamıştır. Ancak olayları doğal akışı içinde, kronolojik sırayla vermek ve illiyet bağıni kurmak için de doğal soruları sormak gerekir. Olayları "doğal çevresinde" vermekten bahseden Bilgin'in, Artvinli ve Ardanuçlu Ermenilerin yerlerinden yurtlarından o kış günü neden kaçtıklarını ve Maçaheli'de ve Batum'da ne aradıklarını sormaması doğal değildir. Açıkır ki çetelerin katliamından kaçmışlardır. Yalancı şahitlik yapanlar da (bu iddiayı doğru kabul etsek bile) kendi akrabaları TM çetelerince katledildiği için intikam almak istemiştir. Bu arada aynı Sioridze, Gürcistan Bilimler Akademisi'ne sunduğu 1986 tarihli Rusça doktora (kandidat) tezinde, "Türklerin Ardanuç'un 43 köyünden 34'ünü yakıtlarını da yazıyor (Malhaz Sioridze, "Batumskaya oblast v imperalističeskij planah zapadnıj derjav 1914-1921 gg.", s. 65). Tutukluların Sibirya'ya sürgün edilmesi ifadesi de klişedir; ezici çoğunluğu Tiflis'te kalmıştır. Kitabın tek yanıllı milliyet-

CHP TEŞKİLATININ III. TÜRK DİL KURULTAYI'NA KATILIMI VE DEVLETİN MÜDAHALELERİ (1936)

MURAT TURAN

Tek parti yönetiminde Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatı devlet bürokrasisi tarafından sürekli olarak denetim altında tutuldu. Bunun en belirgin göstergesi 18 Haziran 1936-7 Haziran 1939 arasındaki uygulamaydı. Parti-devlet bütünleşmesi olarak tanımlanan bu uygulamada CHP genel sekreterliği görevi dahiliye vekiline, CHP il başkanlığı görevi ise valilere verildi. Bu yıllarda düzenlenen ilk büyük organizasyon Üçüncü Türk Dil Kurultayı'ydı.

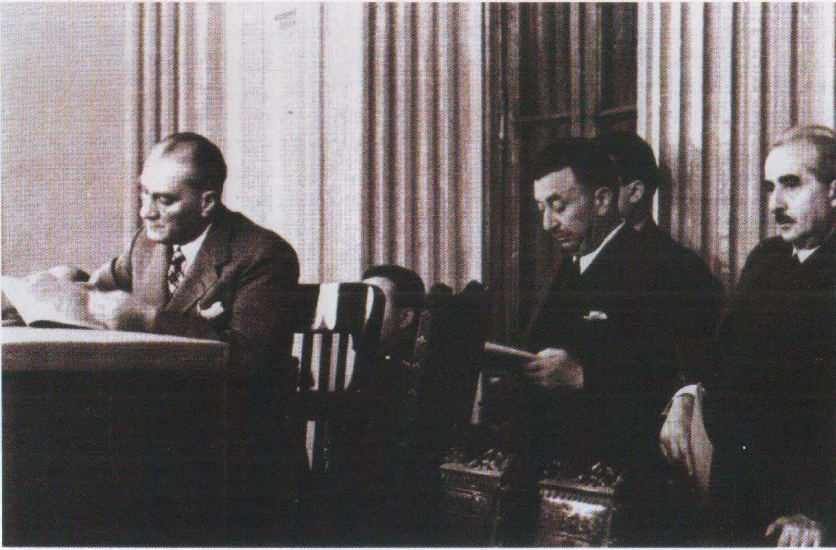
24-28 Ağustos günlerinde Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleşen Üçüncü Türk Dil Kurultayı'na dünyanın birçok ülkesinden gelen bilim insanları katıldı. Türkiye geneline yayılmış CHP

teşkilatının kurultaydaki temsili ni halkevlerinden gelen partililer yaptı. Parti teşkilatı önceki kurultaylara da katıldı ancak bu son kurultayın hazırlık aşaması öncekilere göre farklıydı;

kurultaya katılacak partililerin belirlenmesinde bürokrasinin müdahalesi ve denetimi oldukça fazlaydı. Bu süreçte Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın konumu da kuvvetlendi. Şükrü Kaya

Cumhuriyeti kuran kadro asker-sivil bürokratlardan oluşmaktaydı. Bu özellik daha sonraki meclislerin yapısını belirledi ve 27 yıllık dönemde kurulan bütün meclislerde bu kökene sahip isimler etkili oldu.

18 Haziran 1936'da CHP Genel Sekreterliği görevini üzerine alan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Milli Mücadele yıllarından 1938'e kadar Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında yer almış önemli bir isimdir. Fotoğrafta Atatürk, Şükrü Kaya ve İsmet İnönü II. Dil Kurultayı'nda bir arada.

artık Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'den sonra rejimin en güçlü üçüncü kişisiydi ve bütün CHP teşkilatını, parti teşkilatı olmayan yerlerde umumi müfettişlik bünyesindeki parti işleri bürolarını, halkevi başkanlıklarını, birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü umumi müfettişlikleri, Emniyet Umum Müdürlüğü'nü ve bütün valilikleri denetleyebilecek güçteydi. Bu aşamada CHP teşkilatından Şükrü Kaya'ya gönderilen raporlar sadece parti belgesi niteliğinde olmayıp aynı zamanda "resmî devlet belgesi" özelliği taşımaktaydı. Bu makalede, bugün Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki kataloglarda bulunan söz konusu raporlar ele alınacak ve Üçüncü Türk Dil Kurultayı örneğinden hareketle CHP teşkilatına yönelik denetimlerden bahsedilecektir.

TEK PARTİ YÖNETİMİNDE SİYASET-BÜROKRASI İLİŞKİSİ

Tek parti döneminde siyaset ile bürokrasinin ilişkisine yönelik alt yapılar Milli Mücadele sürecinde şekillendi. Milli Mücadele'yi yürüten kadronun genel yapısı asker-sivil bürokrasi ve yerel eşraftan oluşmaktaydı.¹ Bu gruplar Erzurum ve Sivas kongrelerinde ve daha sonrasında ise son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde ağırlığı olan kesimlerdi.² 1920'de Ankara'da

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra görev alan vekillerin kökenleri de benzerdi.³ 1923 seçimleri sonrasında yeni mecliste görev alacak vekiller belirlenirken aynı şekilde devletle bütünleşmesi daha kolay olan asker-sivil bürokratlar tercih edildi.⁴ Bu tercih sonraki dönemlerde devam etti.⁵ Bürokratlara yüklenen "modernize etme misyonu" tek parti yönetiminin temel prensiplerinden biri haline getirildi. Bürokrasiyle kurulan bu yakınlaşmanın bir neticesi olarak, tek parti yönetiminin dayandığı en önemli toplumsal tabaka bürokratik kesimler oldu.⁶

Devletin yapılandırılma süreci olan 1923-1930 döneminde bürokratik kesimlerin sahip olduğu sayısal oran

zayıftı. Cumhuriyet bürokrasisi olarak tanımlanan gruplar aslında klasik devletkurumları olan Dahiliye, Hariciye ve Adliye Vekâletlerinde çalışan görevlilerdi. Sıhhat, Maarif, Gümrük, Nafia, Ziraat ve İktisat gibi vekâletler ancak 1930'larda etkili olabildi. Özellikle de 1929'dan sonra devlet olgusu yapısal değişimler geçirdi ve devletin ekonomik katkısının artmasıyla birlikte bürokratik kesimlerin sayısal oranları yükseldi. Cumhuriyetin başlangıç yıllarında düzen ve güvenlikle uğraşan bürokrat modeli yaygınken, 1930'lardan sonra ise farklı alanlarda uzmanlaşmış yeni bürokrat tipleri oluştu. 18 Haziran kararlarıyla birlikte bu bürokratik kesimler artık siyaseti de kontrol edebilen bir konum elde etti.

TÜRKİYE'DE PARTİ-DEVLET BÜTÜNLEŞMESİ VE 18 HAZİRAN 1936 KARARLARI

CHP teşkilatı ile devlet teşkilatının idare konusundaki birlikteliği kuruluştan beri söz konusuydu, ancak devlet merkezli yaklaşımlar her zaman üstün tutuldu. Bu özellik elbette ki CHP'nin totaliter rejimlerdeki parti-devlet ilişkisinin dışında değerlendirilmesini de sağladı. Totaliter rejimlerde iktidar partileri devlet mekanizmasını ele geçirirken,

Tek parti döneminin en belirgin siyasetçilerinden olan CHP Genel Sekreteri Recep Peker, bugün halen üzerinde en fazla tartışılan isimlerden biridir.

Cumhuriyet,
22 AGUSTOS 1936, S. 1.

Türkiye’de ise CHP teşkilatı sürekli olarak denetlenildi. Buna rağmen bazı partilerin devlet teşkilatını kontrol etmeye yönelik girişimleri de oldu. Bunun en somut örneği CHP Genel Sekreteri Recep Peker’di. Peker’in parti teşkilatını bir tür baskı aracı olarak kullanmaya çalışması Mustafa Kemal Atatürk tarafından engellendi; Peker parti teşkilatını devlet teşkilatının üzerine çıkarmaya çalıştığı için görevden alındı. 18 Haziran kararları bir anlamda CHP’lilerin bürokrasiye yönelik baskılarına verilmiş bir yanıttı.

Devletin denetim tedbirlerinin artırılmasına yönelik bu yaklaşım, parti-devlet bütünleşmesi kararından

önce hazırlanmış raporlarda da yer buldu. Söz konusu raporlardan biri, Mustafa Kemal'in 1930'ların başında çıktığı yurt gezisinde hazırlanmıştı.⁷ Metnin içeriğine bakıldığında sıkı denetim oluşturma isteğinin Mustafa Kemal tarafından da talep edildiği görülmektedir:

Vali selâhiyeti:

Gazi hazretleri son tetlik seyahatları üzerinde tanzim buyurdıkları notaların valilerin selâhiyetine mütedair fıkrasında valilerin orduдан başka bütün devlet teşkilâtının başı olması lâzım geldiğini işaret buyurduktan sonra kanuni kaydin valiyе vilâyet dahilindeki bütün işler üzerinde müessir olacak bir nüfuz ve selâhiyet temin etmesi icap ettiğini ve her vekâlet mıntıkası dahilindeki bütün vعاif için valiyе hitap еdilmesi ve her hangi vekâlete teallük eden bir işi behemehal о vekâletin vilâyetteki teşkilâtın başında bulunan zat ve bürodan çıkarılması lüzumundermeyan buyurmaktadırlar.⁸

fa Kemal Atatürk tarafından düşünülmüş bir uygulamaydı. Atatürk'e göre bu kararlar "Kuvvet birdir ve o milletindir" yaklaşımına uygun olduğu için alınmıştı.¹⁰ Parti yönetimine göre ise "Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkunu kolaylaştırmak ve Parti'nin inkişafını artırmak ve hızlandırmak için bundan sonra Parti faaliyeti ile Hükümet idare arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesi" için bu uygulamaya başvurulmuştu.¹¹ Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Sükrü Kaia 8 Haziran kararlarının ardından bütün valilerin katıldığı bir toplantı düzenledi. Kaya burada yaptığı konuşmada valilere verilen yetkilerin "gelişigüzel alınmış kararlar" olmadığını ifade ettikten sonra yeni görevlerini açıkladı. Talimatnamede, valilerin parti işlerinde nasıl hareket edecekleri konusuna yer verildi.¹² Valiler bundan sonra parti işleriyle yakından ilgilenince ve bu konudaki çalışmalarına destek vereceklerdi.¹³

Parti-devlet bütünleşmesi kararından sonra CHP teşkilatının bürokratik müdahaleye uğrayabileceği alanlar eskiye nazaran daha da genişledi. Bu kararla birlikte görevdeki bütün CHP il başkanları istifa etmek zorunda kaldı. O tarihe kadar başkanlar parti içinden atanıyorken, bütünleşme kararından sonra bütün atama

Kurultay hazırlığı bitiyor

İçtimaa gelen ecnebi profesörler 10 u buldu

Kurultay vesilesiyle İstanbul Halkevleri de 4 gün 4 gece sürecek büyük bir merasim ve bayram programı hazırladı

24 ağustos pazarisi günü toplanacak olan Üçüncü Dil Kurultayı için hazırlıklar idmal edilmektedir.

Dodmabalıçe sarayı
nın ön salonundaki elek-
trik tertibatı da dün bi-
tirilmiştir. Bugün de a-
zaların oturacakları
koltuk ve sandalyeler
yerlerine konacaktır.

Gerek divanı niyaseti
ve gerekse hutahet külli

ve gerekli etiketler
tutulan önüne biter o
nasıl. Kuvvetler. R.

parlor konmuştu. Bu
sayede hem muayede sa

viciler kongreyi takip eden günlerde yelkenli her tarafına

let sayesinde halk mür.

Verbleibender Betrag: 100,00

Kurultaya 378 77

cinleyici üfatile gele-
ceklerin kartları gönde-

erkeğin karlıları güde-
rilmeğe başlanmıştır.
Dün uşıl zekir olar

Din anul renatei, olandezii au construit castelul de piatra, care astazi este un muzeu.

zetecilere dağılmıştır.
Kurultayı açacak olan

Maarif Vekili Saffet
Arikan dñ Umumi

Kâtib İbrahim Necmi
Dilmenle birlikte Ku-

Dinamika ümumi Kə
rultay cəbəmələri etra-
fında səillər məm

olmuydur.

en yabancı profesörlerin sa-

Yarın sabah, Fian
(Artem 30. 6. 1999 4. 10)

100

yetkisi bürokrasiye geçti.¹⁴ Dolayısıyla partinin merkez ve taşra teşkilatı tamamen devletin denetimine girmiş oldu.

CEMİYETTEN DEVLET KURULUŞUNA DÖNÜŞÜM: TÜRK DİL KURUMU

Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nı düzenleyen Türk Dil Kurumu aslında 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurumsalaşmış haliydi. Cemiyet zaten kuruluşundan itibaren devlet teşkilatıyla yakın temas içindeydi. Bu bürokratik ağırlık kendini ilk kurultaydan itibaren göstermeye başladı.¹⁵ Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin ilk nizamnamesinde "Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin yüksek hamî reisliği altında 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti adlı bir cemiyet kurulmuştur" denerek, Mustafa Kemal'in kurucu başkan olduğu vurgulandı.¹⁶ Diğer maddede "Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekili, Cemiyetin fahri reisisdir" ifadesiyle maarif vekilinin onursal/ikinci başkan olduğu belirtildi. Kurucu heyette yer alan diğer isimler de bürokrasiye görevli kimselerdi.¹⁷ CHF teşkilatı ile olan ilişki ise halkevleri üzerinden gerçekleşti. Cemiyet nizamnamesinin bu konuyla ilgili olan maddesi şöyleydi:

Türk Dili Tetkik Cemiyetinin her vilâyet merkezinde de umumi merkez heyeti kararıyla kurulmuş bir merkez vardır. Halkevi bulunan vilâyetlerde Halkevinin dil, edebiyat ve tarih şubesi idare heyeti, vilâyet merkez heyeti yerini tutar. Vilâyet Merkez Heyetleri ve şubeler teşkilatı ile muha-

bir azaların çalışma programları ve talimatnameleri Umumi Merkez Heyetince hazırlanır.¹⁸

Cemiyetin 1934'te düzenlenen ikinci kurultayında, kurultay başkanlığına TBMM Reisi Kazım (Özalp) Bey seçildi.¹⁹ Encümen başkanlığına Maarif Vekili Saffet (Arıkan) Bey, muhase-

yen kuruluş Türk Dili Tetkik Cemiyeti iken, 1936'daki bu kurultayı Türk Dil Kurumu düzenledi. Aradaki fark sadece isim değişikliğinden ibaret değildi. 1932'de Cemiyet olarak kurulan bu teşkilat, 1936'ya gelindiğinde her yönüyle resmi devlet kurumu haline gelmiş bir yapıya sahipti. Bu durum Türk Dil Kurumu'nun 1936 tarihli ni-

Dil Kurultayı, beynelmilel bir ilim toplantısı şeklini alıyor

'Atatürk, iki celse arasında Fransız dil alimile konuşuyorlar ve locasından müzakerayı takip ediyorlar

beciliğe Besim Bey, azaklılara Çanak-kale mebusu Ahmet Cevat Bey, Ordu mebusu Ali Canip Bey, Urfa mebusu Hasan Reşit Bey, Konya mebusu Naim Hazım Bey ve Mardin mebusu Yakup Kadri Bey seçildi.²⁰ CHF'li mebuslar bu yapının içerisinde her dönem görev aldı. 1936'daki yönetim kurulu üyelerinin tümünü CHP'li vekiller oluştuyordu.²¹ Burada bürokrasi ile partinin oluşturduğu bir düzen ve uzlaşmadan söz edilebilir. CHP'li vekiller Türk Dil Kurumu içerisinde sürekli olarak yer almalarına rağmen, devletteki görevleri nedeniyle bürokratik ağırlıkları daha üstündür.

Üçüncü Türk Dil Kurultayı önceki yıllarda düzenlenen kurultaydan farklıydı. Önceki iki kurultayı düzenle-

yanımların girişinden itibaren kendini göstermekteydi.²² Diğer taraftan bu nizamnamede "dış teşkilat" olarak halkevlerinin tanımlanmış olması elbette ki bürokrasinin işini kolaylaştırdı. Türk Dil Kurumu'nun halkevlerine talimat verilebilecek bir konum elde etmesi önemliydi. Kurum bundan böyle halkevlerinin dil-tarih ve edebiyat komiteleriyle doğrudan yazışabilecekti.²³ Bu durum aslında CHP üzerindeki resmi devlet denetiminin artırılmasına yardımcı olması açısından önem taşımaktaydı.

TÜRK DİL KURUMU'NUN "DİŞ TEŞKİLATI": HALKEVLERİ

Kurultayın hazırlıkları 18 Haziran kararları öncesinde başladı.

Kurultaya katılan bilim insanları bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından karşılandı ve dil konusunda bazı görüşmeler yapıldı.

Cumhuriyet,
25 Ağustos 1936, s. 1.

Dil Kurultayına, Sovyet, İngiliz, Fransız, Alman, Avusturya, Macar, Japon ve İtalyan konukların katılması organizasyonun uluslararası niteliğini artırdı.

Ulus,
24 Ağustos 1936, s. 1.

Üçüncü Dil Kurultayı Bugün Toplanıyor

Soldan sağa: İkinci dil kurultayının 19 Eylül toplantısına bir bakış. — Atatürk Dili Dil Kurultayına konuşurken dinleyen. — Üçüncü dil kurultayının bugün toplanışı. Dolmabahçe sarayı.

Türk Dil Kurumu'ndan CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen 25 Mayıs 1936 tarihli yazıda, halkevlerinin dil-tarih ve edebiyat şubesinden seçilecek temsilcilerin ağustos ayında düzenlenecek olan Dil Kurultayı'na katılması istendi.⁴ CHP Genel Sekreteri Recep Peker bunun üzerine 6 Haziran'da bütün halkevlere baş-

bir zatin Kurultayda bulunmasını lâzım görüyor, bundan faydalar bekliyoruz. Halkevlere gelececek mümessillerin Kurum işyareti öğretmenler gibi Kültür Bakanlığının ayıracağı geceli okullarda yatırılmasının mümkün olduğu Kurum Genel Sekreterliğinden bildirilmektedir. Bu işi kovalaya-

rinin doğruca size yapılmış olan genelgesinde izah vardır. Acele cevabınızı beklerim.⁵

Kurultayın hazırlık aşamasında yapılan yazışmalarda en fazla değinilen konulardan biri, İstanbul'a gelen partililerin nerede misafir edileceğiydi. Bu konu Kültür/Maarif Bakanı Saffet Arıkan'ın talimatıyla çözüldü ve partililerin Ortaköy'deki Galatasaray Lisesi'ne ait yatakhanelerde kalması sağlandı. Kurultaya katılacak partililerin genel olarak para problemi bulunmaktaydı. Yazışmaların büyük çoğunluğunda "Temsilci arkadaş'a yol harcı vermeğe evimiz bütçesi müsait olmadığından, zaruri yol masraflarına karşılık olmak üzere merkezden bir miktar avans gönderilmesi" gibi ifadeler yer almaktaydı. Neticede CHP Genel Sekreterliği bu konuya bir tahsisat ayırıp temsilcilerin İstanbul'a gelmesini sağladı.

Parti-devlet bütünleşmesi kararından sonra CHP teşkilatının bürokratik müdahaleye uğrayabileceği alanlar eskiye nazaran daha da genişledi. Bu kararla birlikte görevdeki bütün CHP il başkanları istifa etmek zorunda kaldı. O tarihe kadar başkanlar parti içinden atanıyorken, bütünleşme kararından sonra bütün atama yetkisi bürokrasiye geçti. Dolayısıyla partinin merkez ve taşra teşkilatı tamamen devletin denetimine girmiş oldu.

kanlıklarına şu bilgilendirme yazısını gönderdi:

Üçüncü Dil Kurultayı 24/Ağustos/Pazartesi günü İstanbulda Dolmabahçe sarayında açılacak ve 28 / Ağustos / Cuma günü akşamına kadar sürecektir. Ülkü hızımızın bir ana istikameti olan Dil işine Halkevlereimizin ilgilenmelerini istiyoruz. Bu sebeple Halkevlereimizin Dil, Tarih ve Edebiyat şubesinden seçilecek

çağış. Hakiki yol parası ile İstanbulda geçecek dört günde yalnız yiyecek için hesap edilecek tevazulu bir parayı geçen kongrede yapıldığı gibi parti veya Halkevi bütçesinden sağlamak icabediyor. Kongreye kimin geleceğinin ve yol ile yemek paraları işini bildirmenizi dilerim. Gönderilecek arkadaşın bu iş üzerinde bilgili ve anlayışlı olması lüzumu tabiidir. Kongrede çalışma tarzı hakkında Dil Kurumu Genel Sekre-

Kurultayın başlamasına az bir zaman kala CHP Genel Sekreterliği'ndeki çalışmalar daha da hızlandı. Dahiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya bütün halkevlere başkanlıklarına gönderdiği genelgede kurultay süresince yapılması gerekenleri şöyle sıraladı:

İstanbul 8.8.936

24/8/936 tarihinde İstanbulda Türk Dil Kurultayının açılacağı

Mustafa Kemal Atatürk'ün dile ve kültüre olanegilimi, yapılacak çalışmaların hem zamansal hemde mekânsal olarak alanını genişletti. Atatürk dil kurultayı süresince öne sürülen tezler konusunda Türk Dil Kurumu Genel Sekreterinden izahatlar aldı.

Cumhuriyet, 28 Ağustos 1936, s. 1.

malumdur. Büyük Önderimizin açtığı parlak devrim çalışmalarından biri olan bu büyük günün, yurdun her köşesinde layık olduğu ehemmiyetle müteneşip bir derecede canlı ve hareketli geçirilmesini önemli bir vazife olarak bütün Halkevi ve parti teşkilatımızdan istiyoruz. Bunun için:

Bütün Halkevleri ve parti teşkilatımız Kurultayın açıldığı gün, Kurultay başkanlığına kutlama telgrafları çekmelidirler.

Radyosu olan yerlerdeki Halkevi ve parti teşkilatımız münasip meydanlara hoparlörler koyarak mümkün olduğu kadar çok yurtaşa, kurultayda söylenen söylevleri dinletmeği sağlamalıdır.

Kurultayın çalışmaları devam edeceği dört gün gün içinde gece ve gündüz büyük tören programları mahallî icaplar göz önüne alınarak şimdiden hazırlanmalıdır.

Radyosu olmayan Halkevleri ile parti teşkilatımız, bulundukları yerlerdeki hususî müesseseler ve şahısların radyolarından faydalanma imkânlarını şimdiden aramalıdır.

Kurultay devam ettiği müddetçe Dil devrimimizin mana ve şümülünü, Türk dilinin ana dil oluşunu ve zenginliğini tebarüz ettirecek mahiyette konferanslar verilmeli, verilen konferansların birer örneği İstanbulda Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine ve C.H.P. Genel Sekreterliğine gönderilmelidir.

Parti teşkilatımız ve Halkevlerimiz Dil bayramının çevrelerinde nasıl kutlandığını bildiren raporlarını da iki nüsha olarak yazıp birini Genel Sekreterliğe ve öbürünü de Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine göndermelidirler.

Dil bayramı tezahüratı hakkında başlıca İstanbul gazeteleri ile Ulus gazetesine de telgraflarla

malumat verilmesi ihmal edilmemelidir.

Yurdun ve yurtdaşların siyasal, sosyal ve kültürel kalkınmasında omuzlarında şerefli ve ulusal ödev yükünü taşıyan bütün teşkilatımızdan bu büyük ve ulusal bayram gününün tam bir heyecan ve hareket içinde geçirilmesini önemle ister, başarılar temennisiyle gözlerinizden öperim.

Dahiliye Vekili ve C.H.P. Genel Sekreteri

Şükrü Kaya

136 Halkevi Başkanlıklarına

C.H.P. İlyönkurul Başkanlıklarına

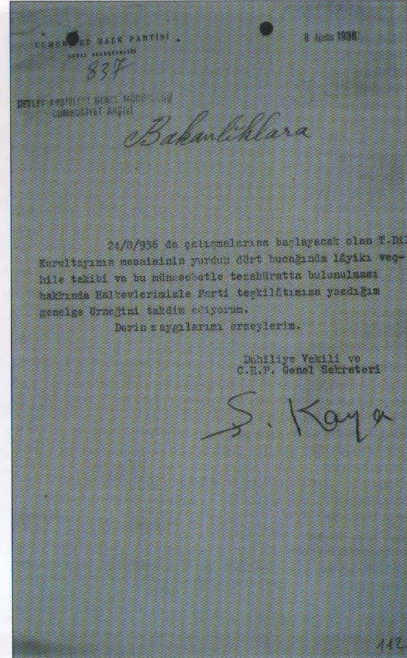
Birinci, Üçüncü, Dördüncü ve Trakya Genel İspekterliklerine

Bilgi olarak: Bakanlıklara ve Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine.¹⁶

Görüldüğü üzere Dahiliye Vekâleti artık rejimin en kuvvetli bürokratik birimidir. Öyle ki artık kurultay süresince basın yapması gerekenler bile Şükrü Kaya tarafından belirleniyordu. Basına gönderilecek yazının hazırlık metni şöyledi:

Ayın yirmisinden itibaren gazeteler Dil Kurultayı hakkında yazı yazmaya başlayacaklardır. Ayın 23 üncü günü gazeteler Dil Kurultayının ehemmiyetine dair başmakale yazacaktır. Üçüncü Kurultayın devamı müddetince gazeteler, Kurultayda söylenen nutukları, kurultaydaki intibalara dair yazılar ve fotoğraflarla Dil Cemiyeti Genel Sekreterliğinin program ve direktiflerini birinci sayfede neşreceklerdir. Velhasıl Kurultayın ehemmiyeti bütün manasile temsil ettirilecektir: Tan, Kurun, Cumhuriyet, Son Posta, Açıköz, Akşam gazeteleri.¹⁷

Kurultayın açılış konuşmasını bir önceki kurultaydan farklı olarak Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim

Necmi Dilmen'in yerine Maarif Vekili ve Kurultay Başkanı Saffet Arıkan yaptı. Kurultaya yönelik devlet erkânının katılımı ve desteği önceki kurultaylardan fazla oldu.¹⁸ Kurultay devam ederken bir yandan da Türkiye genelindeki bütün halkeverinde dille ilgili konferanslar ve etkinlikler düzenlendi.

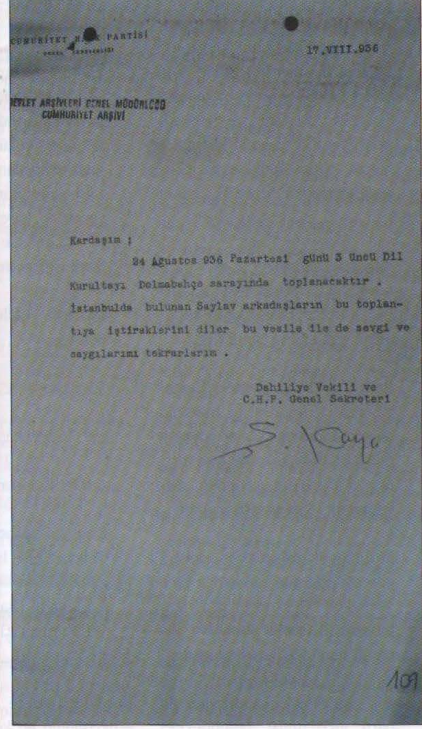
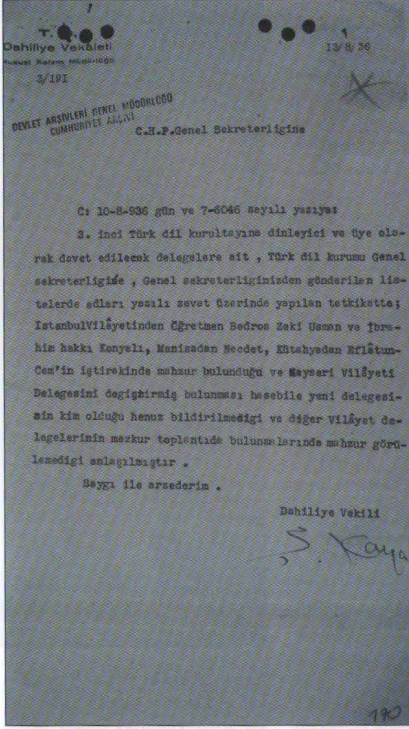
CHP'Lİ TEMSİLCİLERİN EMNİYET SORUŞTURMASI

Kurultaya katılacak CHP'li temsilciler, Dahiliye Vekâleti'nce yürütülen soruşturmaları geçtikten sonra kabul edilebiliyordu. Yürütülen soruşturma aşaması şöyledi: CHP Genel Sekreterliği kurultaya katılması için halkeverlerinden bir isim tespit etmelerini istedi. Tespit edilen kişinin kimliği halkeverleri tarafından CHP il başkanına/vilayetin valisine bildirildi. Valilik bu kişi hakkında gerekli tüm soruşturmaları yaptırdıktan sonra hazırlamış olduğu raporunu Emniyet Umum Müdürlüğü'ne sevk etti. Buradan çıkan netice en son olarak Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın önüne geldi. Şükrü Kaya bu konuda verdiği

1936 Parti-Devlet Bütünleşmesi Kararından sonra Dahiliye Vekâleti'nin yetki alanı genişledi. Dahiliye Vekâleti elde ettiği bu konumdan dolayı diğer Vekâletlerin desteğini almakta zorluk çekmedi.

CHP teşkilatının belirlediği delegeler, Dahiliye Vekâleti tarafından yürütülen geniş boyutlu soruşturma sürecini tamamladıktan sonra Türk Dil Kurultayı'na katılabildi. Bu iki yazışma örneğinde emniyet incelemesine ait tespitler yer almaktadır (solda).

Üçüncü Türk Dil Kurultayı uluslararası bir organizasyon olması sebebiyle hem Dahiliye Vekâleti'nin alt birimleri hem de CHP Genel Sekreterliği tarafından önemli görülmekteydi. Kurultaya katılımın yoğun olması yönünde genel bir eğilim söz konusuydu (sağda).

kararı CHP Genel Sekreterliği'nin ilgili bürosuna sundu. Şükrü Kaya bu sürecin tartışmasız en etkili kişilerinden biriydi ve dolayısıyla konuyla ilgili birçok kararın altında onun imzası yer almaktadır.

CHP'liler hakkındahazırlanan raporların büyük çoğunluğu olumlu içeriğe sahipti. Dosyalarda en sık kullanılan ifade "toplantıya iştirakinde mahzur bulunmadığı" veya "toplantıya iştirakine bir güne mahzur olmadığı" şeklindedir. Bunların dışında daha detaylı olarak hazırlanmış raporlar da mevcuttu. Örneğin Niğde Halkevi temsilcisi hakkında Niğde Valisi'nin sunduğu raporda, adı geçen temsilci hakkında "Genel ahvali düzgün ve bu işe ayrılmaya engel olabilecek bir kötülüğü bulunmadığı yapılan tahkikatın anlaşılmıştır" şeklinde bir değerlendirme yer almaktaydı. Yozgat Halkevi temsilcisi hakkında Yozgat Valisi'nin hazırladığı raporda ise sözü edilen temsilcinin "aslen Yozgatlı ve öz Türk kanından olup, genç yurt-

sever Cumhuriyet rejimine sadık ve şayanı itimat olduğu" ifadesine yer verilmektedir.

Partililer hakkında hazırlanan raporlarda olumsuz içeriğe sahip olanlar da bulunmaktaydı. Gerekçeli oldukları için doğal olarak daha uzun tutulan bu tür raporlarda "mazisi ve karakteri itibarıyla kurultaya iştiraki uygun olmayan kişi" şeklinde ifadeler yer almaktaydı. Bunlardan birisi Kayseri Halkevi temsilcisi hakkındaydı. Kayseri Valiliği tarafından gönderilen yazıda, "Dil kurultayı için başka bir temsilcinin seçilerek polisçe tezkियesi sonucu ile beraber adının hemen bildirilmesi" istendikten sonra hazırlanmış olan gerekçeli rapor şöyle sunuldu:

24/8/936 Dolmabahçe sarayında açılacak olan Üçüncü Dil Kurultayına Kayseri Halkevi namına iştirak edecek olan Hüseyin Hüsnü İrkal Ata dört senedir vilâyetimiz Maarif Müdürüdür.

Şimdiye kadar menfi ve rejime ve Hükûmete aykırı hareketi görülmemiştir. Çok çakışır ve heyecanlıdır. Yalnız bu adamın evvelce İngiliz Muhipler Cemiyetine girmiş olduğu hakkında bir malûmat varsa da bunun vilâyette ve partide dosyası ve vesakı yoktur.

Dahiliye Vekâletinin bu husustaki 19/7/936 gün ve Emniyet 8236 sayılı şifresine verilen 19/7/936 gün ve Emniyet 2994-1314 sayılı karşılıklı da arz edildi.

Bu adamın dil kurultayında bulunmasından fena bir hareket umulmazsa da evvelce böyle bir cemiyete intisap etmiş bulunması mahzur olarak mütalaaya alındığı halde hemen değiştirilmesine tevessül olunmak üzere işar buyurulması mezkûr vekâlete arz edilmiştir. Muamelemin cereyan ve bu adamın hali ve mahiyeti hakkında yukarıda tafsilat arz edilmiştir.

109

Üçüncü Türk Dil Kurultayı önceki yıllarda düzenlenenlerden farklıydı. İlk iki kurultayı düzenleyen kuruluş Türk Dili Tetkik Cemiyeti iken, 1936'daki bu kurultayı Türk Dil Kurumu düzenlemişti. Aradaki fark sadece isim değişikliğinden ibaret değildi. 1932'de Cemiyet olarak kurulan bu teşkilat, 1936'ya gelindiğinde her yönüyle resmî devlet kurumu haline gelmiş bir yapıya sahipti. Bu durum Türk Dil Kurumu'nun 1936 tarihli nizamnamesinin girişinden itibaren kendini göstermekteydi.

Bu hususta yapılacak başka bir muamele düşünülüyorsa hemen icabına bakılmak üzere tenvir ve ırcatı buyurulmaklağı saygıyla dilerim.⁹

Kütahya Valisi'nin hazırladığı raporda soruşturulan partili hakkında "bu yüksek toplantıya iştiraki mahzurlu görüldüğünden gönderilmesinden sarfınazar gönderilmesinden sarfınazar edildiği ve halen bu kurultaya iştirak ettirilecek gibi selahiyetli başka bir münasibinin bulunmadığı" ifade edilmektedir.

CHP'li temsilciler hakkında hazırlanan başka bir örnek Dahiliye Vekili Şükrü Kaya imzası ile doğrudan CHP Genel Sekreterliği birimine sunulan şu yazıdır:

Üçüncü Türk Dil kurultayına iştirak edecek zevata ait olup haklarında tetkikat yapılmak üzere Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğinden gönderilen listenin, İstanbulda oturan üye listesinin 18 inci sıra numarasında yazılı öğretmen Hidayet Yasin'in; Avusturya tebaasından olup karışıklığından ötürü sınırışı edilmiş olan Karl Hofmayan ile ilgili bulunduğu güvenilir bir kaynaktan bildirilmiştir. İkinci defa yapılmakta olan tetkikat neticesi ayrıca bildirilecektir.¹⁰

Olumsuz neticelenen diğer bir soruşturma Giresun Valisi'nin Dahiliye Vekâleti'ne gönderdiği yazıdır:

Üçüncü dil kurultayına dinleyici olarak iştirak etmek isteginde bulunan Tirebolu ilk okul öğretmeni Tevfik Durak'ın 935 yılın-

da Görele'ye tahvil edildiği ve Tirebolu'da bulunduğu zamanlarda kendisine yapılan idari tebligata rağmen bere kullanmakta teannud ederek İlçede softa geçinen eşhas nazarında suimsal uyandırdığı, ahlâk ve seciye itibarıyla eyi bir şahsiyetin sahibi bulunmadığı ahvalı sıhiyyesiyle ve ruhi temayülâtı hakkında henüz tesbit edilmemiş menfi hareketi mevcut değilse de vaziyeti ahlâkiyesi itibarıyla kurultaya devam ettirilmemesi daha muvafık olacağı maruzdur. Giresun Vali Vekili S. Yeldan¹¹

Dahiliye Vekâleti CHP teşkilatının tespit ettiği temsilciler konusunda oldukça dikkatli hareket etmekteydi. Bu konuda yapılan soruşturmalar bazen tekrar edilmekteydi:

C.H.P Genel Sekreterliğine

Malatya vilâyetinin işarına göre Dil Kurultayında bulunmasında mahzur görülmediği bildirilen

Hüsni Eke hakkında diğer bir kaynaktan alınan ve iştirakinde mahzur olduğu yolunda olan bilgi üzerine keyfiyet Genel Sekreterliğinizle birlikte berayı tetkik vilâyete yazılmıştır.

Adı geçen vilâyetten bu kerre alınan karşılıklı; bu adamın vilâyet ve muhitince milliyetperver olarak tanındığı ve yurduna sadık, namuslu bir vatandaş olduğu, idadî tahsilli bulunan Hüsni Eke'nin uzun seneler vaktini Dil tetkiklerine hasrettiği ve bundan evvelki Kurultaya da iştirak etti-ridiği ve kendisinin nüfus daire-sinden bilinmez bir sebeple istifa ederek ayrılmış olduğu, babası-nın şeyhliği ile alâkadar olmadığı gibi bundan ötürü de kusurlu addolunamayacağı bildirilmiştir. Arzederim.¹²

Dahiliye Vekâleti'nin CHP Genel Sekreterliği bürolarına gönderdiği "mahzurlu temsilci" konusundaki bir uyarı yazısı şöyleydi:

Dahiliye Vekâleti, Dolmabahçe'de düzenlenencek kurultaya katılacak halkevi delegelerinin tespit edilmesi konusunda oldukça dikkatli hareket etti. Fotoğrafta, Ordu Halkevi muallimleri bir arada görülmüyor.

Atatürk Kitaplığı koleksiyonu.

CHP Genel Sekreterliğine

3. üncü Dil Kurultayına Ankara Vilâyetinden üye olarak iştirak edecek olan Musiki Muallim Mektebi Muallimlerinden A. Adnan'ın Komünist fikirli bir kimse olması nazarı itibare alınarak mezkur Kurultaya iştirak

bulunmasından ötürü kurultayda bulunmasında mahzur görüldüğü ve yine aynı listenin 6 sıra numarasında kayıtlı Edebiyat Fakültesi talebelerinden 710 sayılı Gündüz hakkında da Kocaeli vilâyetinden sorulduğu ve listede yazılı diğer zevatın mezkûr toplantıda bulunmalarında bir mahzur mevcut

liler de soruşturma sürecinden geçiyordu. Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nden Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine gönderilen bir raporda adı geçen konuyu "karakteri itibarıyla bu kişinin rejime sadakati olmadığı ve Hükümeti tenkitten çekinmediği ve ilmi evsaf ve seciyesi itibarıyla Dil Kurumuna iştirakinin uygun görüldüğü" şeklinde bir değerlendirme yer almaktaydı.¹⁶

Kurultaya katılacak CHP'li temsilcilerin belirlenmesinde bu kişilerin mesleki yetkinliklerinin yanında 1919-1936 aralığındaki faaliyetleri de dikkate alındı. Partilerin, Milli Mücadele karşıtı gruplar ile hiçbir şekilde yakınlık kurmamış ve "siyasi seciyeleri itibarıyla menfi bir ruh taşımamış" olmaları konusunda yüksek bir hassasiyet söz konusuydu.

SONUÇ

1929 Dünya Ekonomik Buhranı bütün dünya ülkelerini etkilediği gibi Türkiye'deki yönetim anlayışını da yeniden belirledi. Bu süreçte devletin denetim gücü her alanda artırdı. Devlet gücünün artırılması bir anlamda CHP üzerindeki bürokratik etkinin yoğunlaşmasına neden oldu. CHP teşkilatı kuruluştan beri devlet bürokrasisinden destek alarak çalışmalarını sürdürse de gene de bazı aşamaları başarıyla geride bırakabilmiş bir teşkilattı. Örneğin köklü bir örgütsel yapıya sahip olan Türk Ocaklarını denetlemesi ve sonrasında bu kuruluş yerine halkevierini yerleştirmesi önemliydi.¹⁷ Bu dönemde kapatılan cemiyetler sadece Türk Ocakları da değildi. Mason locaları ve Türk Kadın Birliği gibi birçok kuruluşun faaliyetine son verildi. Spor örgütleri ve esnaf dernekleri bile CHP teşkilatı ile kurdukları yakınlık oranında hayatta kalabili. Böylece faaliyet gösteren birçok toplumsal kuruluş CHP'nin çatısı altında toplandı.¹⁸ Partinin 1930-1935 aralığında elde ettiği bu güç bile devlet teşkilatı karşısındaki konumunu kuvvetlendirmeye yetmedi. 18 Haziran 1936'ya gelindiğinde ise devletin denetim sahası parti teşkilatını da kapsayacak şekilde genişledi.

Dolmabahçe'deki kurultay görüşmeleri, halkevierinde kurulan radyo düzeninin yardımıyla yakından takip edilebildi.

Atatürk Kıtıplığı
koleksiyonu

ki mahzurlu görüldüğü, Ankara Vilâyetinin iş'arına atfen İstanbul Vilâyetinden 14-8-936 gün ve Emniyet 23309-21924 sayılı yazı ile bildirilmiştir. Saygı ile arz ederim. Dahiliye Vekili.¹⁹

olmadığı ve keyfiyetin vilâyetçe Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine de bildirildiği İstanbul vilâyetinin iş'arından anlaşılmıştır.¹⁴

CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen ve olumsuz neticelenen başka bir soruşturma dosyası şuydu:

CHP Genel Sekreterliği

10/8/936 günlü ve 785 sayılı yazıya ilişik listede adları bulunan ve İstanbul'da oturan zevat hakkındaki yaptırılan tahkikat sonunda, bunlardan davetli listesinin 16 sıra numarasında yazılı Edebiyat Fakültesi Türkoloji idremenlerinden 849 numaralı Kadri Ziya'nın 933 yılında Sivas Lisesinde okuduğu sırada komünistlik suçundan öğretmen Ruşen Zeki ve arkadaşları ile birlikte mahkemeye verilmiş ise de beraat ettiği ve bunun üzerine Balıkesir Lisesine nakledildiği ve halen Ankara ceza evinde bulunan Çorum Ortaokul öğretmeni Ruşen Zeki ile temasi

Dahiliye Vekâleti kurultaya katılacak kişiler hakkında yaptığı soruşturmalarda uygun görmediği temsilcilerin yerine yeni isimlerin seçilmesini sağlayabiliyordu. Vekâlet sahip olduğu müdahale yetkisini sonuna kadar kullanıyordu. Bu süreçte sadece CHP'li temsilciler değil aynı zamanda kurultaya katılacak konuklar da incelemeye takıldı. Soruşturulan isimlerden biri de Sabiha Gökçen'di:

24/8/936 tarihinde Dolmabahçe sarayında toplanacak olan üçüncü Türk dili kurultayında davetli ve dinleyici olarak bulunmak isteyen İstanbul'dan Sabiha Gökçen'in mezkûr toplantıda bulunmasında mahzur olmadığı Vilâyetin iş'arından anlaşılmıştır. Dahiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü.¹⁵

Devlet teşkilatına mensup görev-

OSMANLI/TÜRK SİNEMASINDA İLK KURMACA FİLMLER VE İLK SİNEMA ELEŞTİRİLERİ (I)

İ. ARDA ODABAŞI

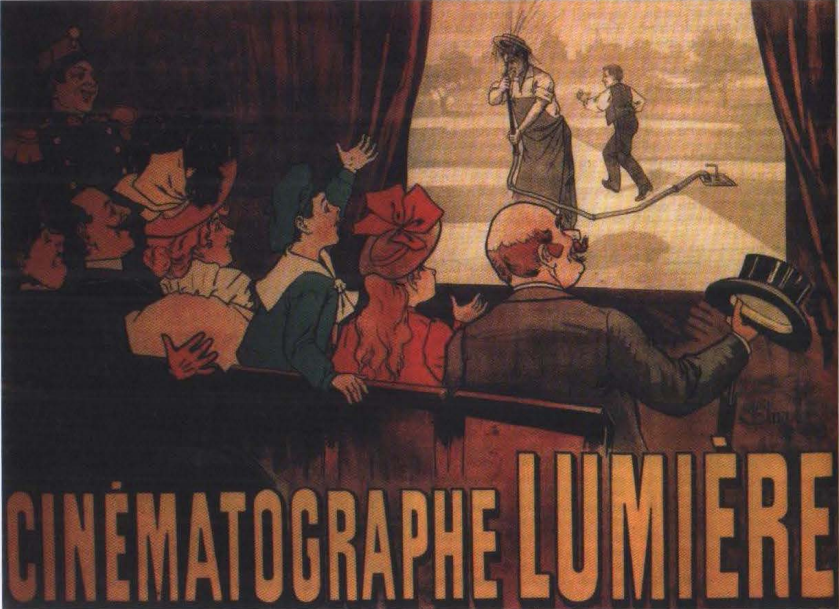
Türk sinemasının ilk kurmaca (hikâyeli) filmlerinin yapımı ve seyirciyle buluşmasının üzerinden tam bir yüzyıl geçmiş olduğu halde, bu süreç hakkında bilinenler hâlâ fazlasıyla sınırlıdır. Üstelik ilgili anlatımlar maddi hatalar da içermektedir. Bu makale, söz konusu sürecin biraz daha aydınlatılması ve kimi inatçı hataların düzeltilmesi yönünde bir girişimdir. Makalenin ikinci bölümünde, 1917 senesi sonlarında Osmanlı'da sinemanın durumu değerlendirilecek ve yerli film yapımına geçişin ardındaki dinamikler irdelenecektir.

Osmanlı/Türk sinemasında kurmaca film yapımına geçiş sürecinin aydınlatılabilmesi için, sinema tarihi çalışmalarının sorgulanması, eleştirel bir perspektifle değerlendirilmesi¹ ve birincil/orijinal kaynaklara² inilmesi

gerekmektedir. Birincil kaynakların, sadece söz konusu filmler düzeyinde değil, toplumsal yapı içinde şekillenen genel sinema hayatı düzeyinde de alana kimi önemli katkılar sağladığı görülecektir.³

Böylece tarihten söz edilebilecek denli "eski" ama 20. yüzyıl başlarının "yeni medya"sı olan sinemanın Osmanlı'daki erken görünümlerine biraz daha açıklık kazandırmak mümkün olur..

Lumière kardeşler halka açık ilk film gösterimini 28 Aralık 1895'te Paris'te gerçekleştirdiler.

**İlk kurmaca
filmlerin
yönetmeni Sedat
Simavi Bey
(1918).**

Muzaffer Göktan,
Sedat Simavi
(İstanbul, Apa Ofset
Basımevi, 1970)

**Erotik içeriği
nedeniyle
tepkiler
doğuran Pençe
piyesinin yazarı
Mehmed Rauf
(1910).**

mesidir. Gerek propaganda gerekse sinema alanında fazlasıyla gerisinde olduğu müttefikini (Alman ordu sinemasını) örnek alarak Merkez Ordu Sinema Dairesi'ni (MOSD) kurar. Daire'nin başlıca amacı, propaganda ve halkla ilişkiler nitelikli askeri belge filmler çekip göstermektir." Harbiye Nezareti gibi resmi kurumlardan başka, bazı dernekler de bu dönemde sinemayla ilgilenmişlerdir. Bunlardan biri, film gösterimleriyle yetinmeyip yapım/üretim aşamasına da geçecek olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'dir.

**MÜDAFAA-I MİLLİYE CEMİYETİ
VE SİNEMA FAALİYETLERİ**

Müdafaa-i Milliye Cemiyeti (MMC), Balkan Savaşı günlerinde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önyak olmasıyla ama partiler ve siyaset üstü nitelikte bir örgüt olarak resmen

Şubat 1913'te İstanbul'da kurulmuştur. Geniş kapsamlı bir faaliyet alanına sahip bulunan Cemiyet, yardım toplamak, sağlık hizmetleri vermek, gönüllü asker toplamak, konferanslar ve vaazlar düzenlemek, yayıncılık gibi amaçlar gütmüş ve faaliyetler yürütmüştür.¹² Hükümetle uyumlu bir ilişkiye sahip olan yarı resmî nitelikli bu kuruluş, özellikle savaş ortamında propaganda faaliyetlerinde bulunmuş ve savaş için kitlelerin mobilizasyonunu sağlamak üzere çalışmıştır.¹³

Ağustos 1914'ten itibaren gelirlerini ağırlıklı olarak kültürel faaliyetlerle sağlamaya yönelik MMC, müsamere, konserler, tiyatro ve sinema filmi gösterileri düzenlemiştir. 1914'te Şehzadebaşı'nda ve Rumelihisarı Gazinosu'nda Müdafaa-i Milliye Sineması'nı kurarak çeşitli filmler gösterir. 1916'ya gelindiğinde gelir kaynaklarını artırmak amacıyla film yapımına da başlar. İlk ürünleri aktüel belge filmlerdir.¹⁴ MMC böylece MOSD'dan sonra film yapım sürecine geçen ikinci yerli kuruluş olur.¹⁵ Ama Cemiyet bir başka noktada MOSD'un önüne geçecektir: kurmaca/hikâyeli film. Osmanlı/Türk sinema tarihinin ilk kurmaca filmlerinin yapımcısı 1917'de Müdafaa-i Milliye Cemiyeti olacaktır.¹⁶

İLK KURMACA FİLMLER

Türkiye iletişim/medya tarihinin iyi tanınan simalarından Sedat Simavi, ilk yerli kurmaca filmlerin de kahramanıdır. Sinema tarihine hâkim anlatıma göre, genç Sedat Simavi, MMC reisi Dr. Hikmet Hamdi Bey'e başvurarak kısa belge filmler yerine hikâyeli uzun filmler çekmeyi teklif etmiş, yönetim kurulunun akli bu işe yatanca onun rejisörlüğünde bir ekip kurularak çalışmalara başlamıştır. Böylece hikâyeli ilk filmler Simavi'nin yönetiminde 1917'de çekilmiş ve seyirciyle buluşmuştur.¹⁷

Osmanlı/Türk sinema tarihi çalışmaları veya ilgili anlatımlara bakılacak olursa, çekimi tamamlanmış ilk yerli kurmaca film *Pençe*'dir.¹⁸ Çoğu kez iki film, *Pençe* ile *Casus* birlik-

Sedat Simavi'nin *film*i Mehmed Rauf'un piyesinin bir adaptasyonu sayılacaksa bile, bunun fazlasıyla "serbest" bir uyarlama olduğu, eserin ve bir kahramanın isimleri dışında tiyatro oyunu Pençe ile sinema filmi Pençe arasında neredeyse hiçbir benzerlik bulunmadığı belirtilmelidir. Dolayısıyla Osmanlı/Türk sinema tarihi literatürüne hâkim olan, Pençe piyesi üzerinden Pençe filmine dair yapılan tüm okumaların ve yorumların da tartışmalı ve hatta anlamsız olduğu açıktır.

MMC filmlerini kıyasıya eleştiren Ertuğrul Muhsin Bey (1920).

Pençe filminin oyuncularından Raşid Rıza Bey Temaşa dergisinin kapağında (1920).

(Ertuğrul Muhsin)³³ imzalı iki yazı olsa gerektir. MMC'nin sinemacılık faaliyetlerinin ağır şekilde yerildiği bu yazıların ilkinde yazar, evvela birden fazla film den genel olarak bahsediyor olsa da az sonra *Pençe*'den "ilk milli şerit ve mevzu" diye söz eder.³⁴ 1919'da yayımlanan diğerinde Muhsin Ertuğrul, *Pençe*'yi MMC'nin "ilk eser-i sanatı" şeklinde anar.³⁵ Bu iki metin ilk kez – Türk sinema tarihinin esas kurucu babası– Özön tarafından, ilk baskısı 1962'de yapılan kitabında değerlendirilmiş,³⁶ ondan sonra araştırmacıların kullanımına girmiştir. Bu örneğin herhangi bir tarihsel olgunun tespitinde tek bir kaynağa dayanmanın sakıncalarını ortaya koyması bir yana, Muhsin Ertuğrul'un, bu yazılarında gayet hırçın ve özensiz bir üslup tutturduğunu da akılda tutmak gerekir.³⁷

Halbuki Muhsin Ertuğrul'dan birkaç sene sonra (1926'da), Türkiye'de sinemacılığın nasıl başladığının ele alındığı bir gazete yazısında, ordunun ardından MMC'nin de "milli film" yapımına giriştiği ifade edildikten sonra, "ilk milli kurdelelerin" "*Casus*" ve "*Bican Efendi Belediye Müfettişi*" namıyla meydana çıktığı belirtilmiştir.³⁸

PENÇE FİLMİ PENÇE PİYESİ MİDİR?

İlk sinema filmleriyle ilgili bir diğer problematik de *Pençe*'nin konusu/senaryosuna ilişkindir. Anılan sinema tarihi çalışmalarına ve tabii ki bunların kaynak alındığı başka eserlere³⁹ bakıldığında, *Pençe* filminin

Casus (dört kısımlık, 1200 metrelilik dram) ile *Bican Efendi Belediye Müfettişi*'dir (iki kısımlık komedi). İkinci ise, 5 Kasım 1917'de gösterime giren *Pençe* (beş kısımlık dram) ile *Bican Efendi Tebdil-i Havada*'dır (iki kısımlık komedi). Sinema tarihi literatüründe çoğunlukla Bican Efendi komedi serisinin birinci halkası sayılan *Bican Efendi Vekilharf*, aslında serinin –en erken– beşinci filmidir.³²

İlk kurmaca filmin *Pençe* olduğu yanlışlığının muhtemel kaynakları üzerinde durmak gerekir. Bu konuda 1940'lar ve 1950'lerde kalem oynatan Çalalpa ve Tilgen gibi erken "kurucu babalar" bir yana bırakılacak olursa, yanlışlığın temel kaynağı herhalde, Ağustos 1918 ve Ocak 1919'da *Temaşa* dergisinde biri imzasız ama muhtemelen Muhsin Ertuğrul tarafından kaleme alınmış, diğeri "E.M."

Mehmed Rauf'un 1909'da kaleme aldığı *Pençe* piyesinden⁴⁰ uyarlandığının vurgulandığı görülür. *Pençe* filmi kayıp (bilindiği kadarıyla günümüze ulaşmamış) ve dolayısıyla araştırmacılar tarafından izlenememiş olduğundan, söz konusu çalışmalarda film piyes üzerinden okunup anlatılmakta ve yorumlarda bulunulmaktadır. Aslında anlatılan ve üzerinden filme dair değerlendirmelerde bulunan metin tümüyle piyestir. Tiyatro sahnesi için kaleme alınmış basılı bir metnin, filmin görsel diliymiş gibi okunmasının yaratacağı analitik "boşluk" bir yana, gerçekte filmin senaryosu da *Pençe* piyesinden büyük oranda farklıdır. Hatta denebilir ki piyesin ve piyesin başkahramanının isimleri dışında piyesle film arasında hiçbir koştuluk yoktur.⁴¹

Pençe'nin gösteriminin ertesi gün *Sabah* gazetesinde filmin konusu aktarılmıştır. *Pençe*'de, devr-i sabıkta, yani II. Abdülhamid döneminde cereyan eden bir olay konu edilir. Pertev Bey isimli bir genç, tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelmiş, Moda'da bir otele yerleşmiştir. Bir gün Moda'da nişanlısı Necmiye Hanım'la gezerken Şekib Paşa isminde nüfuzlu bir zat Necmiye Hanım'ı görür ve pek beğenir. Pertev Bey'i evrak-ı muzır (sakıncalı evrak) taşımakla itham ederek tutuklatır. Pertev Bey'in ağzından yazılmış bir mektupla genç kadını kendi evine getirtmeyi başarır. Necmiye Hanım'ın komşusu Küçük Cemal isminde bir külhanbeyi vardır. Pertev Bey'in tutuklanmasından haberdar olan Cemal, Necmiye Hanım'ın namusuna taarruz için vuku bulan teşebbüsü hisseder. Dostu Eftalya vasıtasıyla Necmiye Hanım'ı takip ettirerek Şekib Paşa'nın evine girdiğini öğrenir. Birkaç arkadaşıyla birlikte evi basarak Necmiye Hanım ve Şekib Paşa'nın tutuklu tuttuğu Pertev Bey'i kurtarıp kaçırmayı başarır.⁴² Bir başka gazeteden de filmde nişanlı kıza (Necmiye Hanım olsa gerek) görücü geldiği, görücünün hakaretle kovulduğu öğrenilebilmektedir.⁴³

Pençe filminin konusu, tiyatro oyununa *Pençe*'nin konusu değildir.⁴⁴ İki

eserde, başkahraman (Pertev Bey) dışında hiçbir şahıs da uyuşmamaktadır.⁴⁵ Aslında başkahramanın da bir "tip" olarak kendisinin değil, sadece isminin piyes kahramanıyla örtüştüğü anlaşılmaktadır. Üstelik *Pençe* filmiyle ilgili dönem gazete ve dergi yazılarının hiçbirinde bu eserin Mehmed Rauf'un piyesinin uyarla-

de vermemiştir. Bu makalenin ikinci bölümünde görüleceği üzere, *Pençe* filmi sert eleştiriler almıştır ama bu eleştirilerin hiçbirisi "muzırlığı" noktasında değildir. Hatta filme dair en ağır eleştirilerin yapıldığı *Temaşa* dergisinde bile bu husus mevzu bahis edilmez.⁴⁷ "Fransız natüralistlerinin yapmadıkları bir skandal" şeklinde

Pençe filminin oyuncularından Hekimyan Hanım (1909).

اقتریس شهر حکیمیان خاتم
Madame Héquimian'

ması olduğuna işaret edilmez. Bütün bunlara ilaveten, "evlilik dışı veya serbest aşk" konusunun işlendiği, cinsel, erotik –ve hatta kimi araştırmacılara göre pornografik– unsurlar içerdiği için "muzır" sayılarak yayımlandığı dönemde ciddi eleştirilere maruz kalıp tartışmalara sebep olan⁴⁶ *Pençe* piyesinin aksine, *Pençe* filmi bu tür bir tartışmaya sebebiyet

nitelenebilmiş⁴⁸ bir eserin sadece sekiz sene sonra çekilen sinema filmi uyarlamasının bu türden hiçbir tepki doğurmaması, ancak piyesle senaryonun büyük oranda ve hatta tümüyle farklı olmalarıyla açıklanabilir.

Kısacası, Sedat Simavi'nin filmi Mehmed Rauf'un piyesinin bir adaptas-

Pençe filminin oyuncularından Muvahhid Bey Temaşa dergisinin kapağında (1920).

yonu sayılacaksa bile, bunun fazla-
sıyla "serbest" bir uyarlama olduğu,
eserin ve bir kahramanın isimleri
dışında tiyatro oyunu *Pençe* ile sine-
ma filmi *Pençe* arasında neredeyse
hiçbir benzerlik bulunmadığı belirtil-
melidir. Dolayısıyla Osmanlı/Türk si-
nema tarihi literatürüne hâkim olan,
Pençe piyası üzerinden *Pençe* filmi-
ne dair yapılan tüm okumaların ve
yorumların da tartışmalı ve hatta an-
lamsız olduğu açıktır. Bu literatürden
beslenen spekülasyonlar da eksik
olmamaktadır. Öyle ki *Pençe* için, bu
yönde hiçbir somut veri bulunmama-
sına karşın, "açık-saçık sahneleriyle

dönemin ilk tepki alan filmi oldu"⁴⁹
bile denebilmiz.

İlk filmlerde Darülbeyazî⁵⁰
sanatçıların rol aldıkları bilin-
mektedir. Bazı çalışmalarda *Pençe*
filminin oyuncuları olarak Eliza Bi-
nemeciyan, Nureddin Şefkati, Raşid
Rıza ve Muvahhid isimleri sayılmış-
tır.⁵¹ Dönem gazetelerinden, filmin
oyuncuları arasında Muvahhid ve
Raşid Rıza Beyler ile Hekimyan ve
Suzan Hanımların bulunduğu öğre-
lebilmektedir.⁵²

Pençe'nin konusunun aktarıldığı ga-
zete yazısında *Bican Efendi Tebdil-i*
Havada'nın konusu da özetlenmiş-
tir: Bican Efendi rahatsızlığında
bahisle müdüründen izin ister ve bu
arada kendisine bir iki maaş veril-
mesini rica eder. Doktor tarafından
muayene edilir ve izni alır. Bican
Efendi hava tebdilini Büyükkada'da
geçirirken adarın zevkusefası içinde
izin süresini aşar. Bir gün çamlar al-
tında sevgiliyle gezerken tesadüfen
eline geçen gazetenin tarihini göre-
rek durumu fark eder. Sevgilisini,
zevkusefayı, her şeyi bırakarak kale-
mine (çalıştığı daireye) koşar. Fakat
izin süresini geçirdiği için istifa etmiş
sayıldığını kalem müdürü kendisine
bildirir.⁵³

İLK FİLM/SİNEMA ELEŞTİRLERİ

İlk yerli filmler dönem başında il-
giyle karşılanmış, başkentin hemen

tüm günlük gazeteleri bu girişi-
mi sütunlarına taşımıştır. 1 Ekim ve 5
Kasım gösterimlerinin ardından bu
gösterimler gazeteler ve dergilerde
haber olmaktan başka, çeşitli değer-
lendirmelere ve eleştirilere konu da
olmuştur. Bunlar aynı zamanda Os-
manlı/Türk sinema tarihinde ilk yerli
film eleştirileri ve kaleme alanlar da
ilk eleştirmenleri sayılmalıdır. Ne
yazık ki yazıların biri dışında tümü
imzasızdır⁵⁴ ve dolayısıyla kimler ta-
rafından kaleme alındıkları henüz
tespit edilememektedir.

Söz konusu metinler, ilk kurma-
ca filmler hakkında bilgi vermenin
yanı sıra Osmanlı'da sinemaya ilgi-
nin düzeyi; dönem sahneleri, konuları,
oyuncuları, seyircisi, seyir kültürü ve
koşulları; sinema afişleri; sessiz sine-
manın film müziğini üreten orkest-
ralar; çekim teknikleri ve koşulları;
dönem gazetecilerinin/aydınlarının
sinemayı nasıl algıladıkları, ondan
neler bekledikleri ve nasıl bir sinema
arzuladıklarına dair ilginç ve değerli
ayrıntılar da sunmaktadır. Bu neden-
le söz konusu metinleri kapsamlı şe-
kilde ele almakta fayda vardır. Eliniz-
deki makalenin ikinci bölümünde bu
yapılacak, ilgili metinler üzerinden
1917 senesi sonlarında Osmanlı'da
sinemanın durumu değerlendirilecek
ve yerli film yapımına geçişin ardın-
daki dinamikler irdelenecektir.

İ. ARDA ODABAŞI

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİ
RADYO TELEVİZYON VE SİNEMA BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

- 1 Bu eleştiri burada mikro düzeyde (ilk kurmaca filmler noktasında) kalacaktır. Sinema tarihi literatürünün makro düzeyde birer eleştirisi gibi bkz. Emrah Özgen, "Özgen'in Pallosundan Kurtulmak: Türkiye Sineması Tarihî Çalışmalarının Eleştirel Bir Deęerlendirmesi", *İletişim Araştırmaları* 7/1-2 (2009): 17-47.
- 2 Emrah Özgen, "Geçmiş Bakmak: Sinema Tarihî Çalışmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme", *Kebkeç* 27 (2009): 131-56.
- 3 Sinema tarihi çalışmaları için birincil/örjinal kaynaklar arasında film şerhleri, film afişleri, fotoğraflar, ele ilanları, dönem süreli yayınları (gazeteler, dergiler, yıllıklar), devlet ve kurum arşiv belgeleri, dönem kitap ve risaleleri ve hatıratlar sayılabilir ki bu çalışmada esas olarak süreli yayınlardan faydalanılacaktır. O nedenle bu makalenin başlığında "film eleştirileri" değil, "sinema eleştirileri" tabiri tercih edilmisdir.
- 4 Hobsbawm'ın deyişleyle, dünyanın çoğu bölgesinde sadece küçük bir elitin ilgilendiği basın aksine, pek az okuryazarlık gerektiren sinema neredeyse başından itibaren uluslararası bir kitle aracı olmuştur. Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl* 1914-

1991 *Aydınlıklar Çağı*, Yavuz Alogan (çev.)

(İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996), s. 229.

- 5 Bu dönemde süremizin İstanbul'daki genel görünümü; için bkz. Öзде Çekmekle-Thomen, "Hayaller Hakkında Olursu: Osmanlı İstanbul'unda Filmler, Gösterimler, İzlenimler (1896-1909)", *Doğu Batı* 75 (Kasım, Aralık, Ocak 2015-16): 125-179.
- 6 Osmanlı vatandaşları Manalı kardeşlerin 1908 (veya belki de 1905-1911) çekimleri günümüze ulaşmıştır ve bunların ilk yerli belge filmler sayılması lazım gelir. Manalı filmleri hakkında bkz. Saadet Özgen, "Bir Tarih Matemesi Olarak Film: Manalı Kardeşlerin Hürriyet Çekimleri", *Toplumsal Tarih* 255 (Mart 2015): 65-71. Yabancı firmalar ve özellikle de Fransız Pathé Frères şirketi için İstanbul temsilcisi Sigmund Weinberg'in çektiğı ve 1908-1913 senelerinde gösterilen belge filmler ile Donanma Cemiyeti'nin 1910'da ürettii gösterimini yaptığı askeri belge filmler de anılmalıdır. Sırasıyla bkz. Mustafa Özgen, "İl. Meşrutiyet Döneminde Belgesel Sinema ve Propaganda 1908-1914", *Tarih ve Toplum*, Yeni Yaklaşımlar 3 (Bahar 2006): 94-99; Selahittin Özpelik, *Donanma-yı Osmaniye Muavemet-i Milliye Cemiyeti* (Ankara: TTK Yayınları, 2006), s. 184.

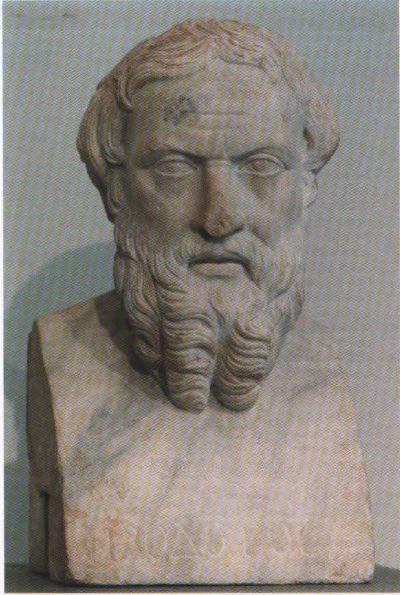
- 7 Nijat Özön, *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*, 4. basım (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2003), s. 39-44; Mustafa Çökmen, *Gök İstanbul Sinemaları* (İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yayınları, 1991), s. 20-23.
- 8 Arşev Bektaş, *Siyasal Propaganda Tarihçesi* (Evlm: de Demokrasi Toplumda Uygulamaları (İstanbul: Bağlan Yayınları, 2002), s. 102-104, 125-138. Hobsbawm'ın deyişleyle, "kamera" 1914'ten sonra ezilbilmiş bir alın çağı almış, sinema evrensel düzeyde yayılmıştır. "Telalet çağı" aynı zamanda büyük sinema perdesi çağıdır. Hobsbawm, *age*, s. 225-227.
- 9 Alman film tarihçisi Martin Loiperdingen'den akt. Mustafa Özgen, *age*, s. 91-92.
- 10 "Ayastefanos'taki Moskof Heykelinin Tahriri", *İkdam*, Sayı 6411, 12 Kânunuevvel 1330/25 Kânunusıvvel 1914, s. 2; "Ayastefanos'taki Moskof Heykelinin Tahriri", *Taşılar* 1 (Çikiz, Sayı 1301, 13 Kânunuevvel 1330 / 26 Kânunusıvvel 1914, s. 4).
- 11 Özön, *age*, s. 51-52 ve Özön, *İlk Türk Sineması: Fuat Uzkunay* (Türk Sinemaeik Derneği Yayınları, 1970), s. 10-11, 42-43.
- 12 Cemiyet hakkında kapsamlı bilgi için bkz. Nâzım H. Polat, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*

- (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991).
13. Nadir Özбек, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Değişiklikler, İktidar ve Meyruzî (1876-1914)*, 4. basım (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 305-306.
14. Polat, a.g.e, s. 96-101. Polat, her ne kadar Müdafaa-i Milliye Sineması'nın 1915 senesi başlarında kurulduğuna söylüyorsa da Aralık 1914'te Şehzadebaşı Müdafaa-i Milliye Sineması'na Örneğin bkz. "İlan Şehzadebaşı Müdafaa-i Milliye Sineması", *Sabah*, Sayı 9056, 20 Teşrinisani 1330/3 Kânunuevvel 1914, s. 4. İlanlar için Sabah'ın ve başka gazetelerin ertesi günlerde çıkan nüshalarında da bakılabilir.
15. Yukarıda da belirtildiği gibi, Donanma Cemiyeti daha 1910'da bazı çekimler yapmıştır ama bunların münferit kaldığı, arkasından gelmediği anlaşılmaktadır. Bkz. Özçek, a.g.e, s. 184.
16. Aslında bu tür film çekimlerine ilk kez MOSD'un yaparıcılığı ve Şigmund Weinberg'in rejisörlüğünde 1916'da başlanan ama *Lebeledi Horhorve Himmet Ağa'nın İzdıvacı* isimli bu seritler için kalır. İkincisi, ancak 1918'de Fuat Uzunay tarafından tamamlanan çekimdir. Bkz. Özön, *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*, s. 53-54.
17. Özön, a.g.e, s. 54-55; Muzaffer Gükman, *Sedat Sineması* (İstanbul: Apa Öset Basımevi, 1970), s. 14.
18. Literatürde bir istisna oluşturan Onaran'a göre Himmet Ağa'nın İzdıvacı tamamlanmıştır ve Türkiye'nin ilk kurnaca filmidir. Alim Serif Onaran, *Türk Sineması*, c. 1 (Ankara: Kite Yayınları, Şubat 1994), s. 14. Sözün edilişine, ilk basım tarihlerine göre kronoloji asarları şunlardır: Râkım Çalapa, "Türkiye'de Filmcilik", *Kehekeş* 28 (2009): 106-107; Nurullah Tügen, "Buğüne Dair Filmcilikimiz", *Kehekeş* 38 (2009): 46-48; Zahir Güvemli, *Sinema Tarihi Başlangıçlardan*, *Buğüne Türk ve Dünya Sineması* (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1960), s. 232-235; Özön, *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*, s. 55-55, 68-69; Özön, *Türk Sineması Kronolojisi (1895-1966)* (Ankara: Bilgi Yayınları, 1968), s. 14, 47-53; Giovanni Scognamiglio, *Türk Sineması Tarihi*, 3. basım (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001), s. 25-30; 33. Ağış Özgüç, *Kronoloji Türk Sineması Tarihi 1914-1918* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Sinema Dairesi Başkanlığı Yayını, 11), s. 8-9, Onaran, a.g.e, s. 14-17.
20. Sayısı çoğaltılabilecek örneklerden birkaçı için bkz. Rekin Teksoy, *Rekin Teksoy'un Türk Sineması*, 2. basım (İstanbul: Öğlak Yayınları, 2007), s. 12-14; Çelikkentli "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda (1908-1922)", *Kuşçu Online International Journal of Communism and Studies*, 2 (Haziran 2010): 3, 12. Feyza Kurnaz Şahin, "Cumhuriyetin Kuruluşuna Dair Sinema'nın Yardım Cemaatelerinin Sinema Fıayaleleri ve Kamuoyunda Sinema Algısı (1910-1923)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dersisi*, 30/88 (Mart 2014): 7-8, 11-12; Ağış Özgüç, *Anaokulopod Türk Filmileri Sözlüğü 1914-2014* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2014), s. 23, 26.
21. MMC üzerine çalışmasında Cemiyet'in kültürel faaliyetleri arasında film yapımı da ele alan Polat, konuyla ilgili sağlıklı bilgiler içeren bazı dönem gazete yazılarını tespit edip kullandığını olmasına karşın, sinema tarihi kanonunun nüfuzu altında kimi hatalı önelemlere yer edebileceği, anlatımda yanlışlarla doğrular birbirine karışmıştır. Bkz. Polat, a.g.e, s. 101-109. İlgili bilgileri ve Osmanlıca metinleri Polat'tan aktaran ama dipnot olarak orijinal gazete nüshalarını vererek Özyay da geleneksel hataların bizi süründür. Esas kaynağı Polat'ın çalışması olduğundan, onun anlatımında da yanlışlar ile kimi doğrular iç içe geçmiştir ve üstelik bundan doğan çelişkiler de öznel yorumlarla doldurulmaya çalışılmıştır. Osmanlıca metinlerin hatalı ve hatta defoome edilerek verilmesi ve yanlış dipnot düğmeleri ise işin cabasıdır. Bkz. Ali Özyay, *Sinemamız Osmanlıca Serüveni* (Ankara: De Ki Basım Yayın, 2008), s. 19-133; Ali Özyay, *Türk Sinema Tarihinden*
- Fragmanlar (1896-1945)* (Ankara: Phoenix Yayınları, 2013), s. 204. Polat (ve dolayısıyla Özyay), Bican Efendi serisiyle ilgili doğru verilere ulaşmıştır.
22. Bu vesileyle erken döneminde sinema terimolojisinin, üzerinde ayrıca durmayı gerektirecek özgüllükler gösterdiği belirtilmelidir. Burada 1910'tan itibaren Osmanlı Türkçesi unsuru yanında, söz konusu dönemde sinemanın Türkiye'de çok yeni ve Batı'dan geliyor oluşunu, sinemanın henüz tiyatroyunun kuvvetli şekilde nüfuzu altında bulunduğunu ve tiyatro terimlerinin sinema için çokça kullanıldığını belirlemeyle yinelemi Erken dönem sinema terimleri konusunda da herhalde ilk kez yine Özön el atmıştır. Bkz. Nijat Özön, *Sinema Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDK Yayınları, 1963), s. xiv-xvii.
23. "İlan: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisinden", *Sabah*, Sayı 10060, 24 Eylül 1331/1917, s. 4. (Başlıksız). İkdâm, Sayı 7497, 24 Eylül 1331/1917, s. 2. Ayrıca bkz. "Süün: Milli Sinema Atölyesi", *Tanin*, Sayı 3160, 28 Eylül 1331/1917, s. 3.
24. "Tiyatro ve Konser: İlk Milli Sinema", *Sabah*, Sayı 10014, 2 Teşrinievvel 1331/1917, s. 3; "Milli Sinema", İkdâm, Sayı 7413, 2 Teşrinievvel 1331/1917, s. 2. Bu yazıların ikinde komedinin dört kısım olduğunu bildirmiştir ki bu bir dizi hatası olsa gerekir. Komedinin ismi ikinci yazıda zikredilmez, ikinde "Bican Efendi'nin Belediye Müfettişliği" şeklinde geçer. Muallim dergisinde de aynı şekilde anılmıştır. Bkz. "Maarif Şûnu: Milli Sinema", *Muallim*, c. 2, Sayı 16, 6 Teşrinievvel 1331, s. 584; Halukü 24 Eylül tarihli ilanlarda ve aşağıda 26 v-c-57 dipnotlarda yer alan ilanlarda "Bican Efendi Belediye Müfettişliği" şeklinde dir.
25. (Başlıksız). İkdâm, Sayı 7413, 2 Teşrinievvel 1331/1917, s. 2. Eski Varyete (Variété) Tiyatrosu 1912'de İdeal Sineması, 1915'te Royal Sineması olmuştur. Bkz. Gökmen, a.g.e, s. 20, 26. İlanda bu nedenle "Varyete Tiyatrosunda Royal Sineması'nda" denmektedir.
26. "Şehzadebaşı'nda Hilal Sineması'nda", *Tanin*, Sayı 3168, 8 Teşrinievvel 1331/1917, s. 2; "Şehzadebaşı'nda Hilal Sineması'nda", *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 1955, 8 Teşrinievvel 1331/1917, s. 2. Aynı ilan bu iki gazetenin 9 ve 10 Ekim, Tanin'in ayrıca 11 Ekim tarihli nüshalarında da mevcuttur.
27. "Mür-e-i Askeri Sineması", *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 13200, 22 Teşrinisani 1331/1917, s. 2; "Mür-e-i Askeri Sineması", *Sabah*, Sayı 10066, 23 Teşrinisani 1331/1917, s. 2; "Mür-e-i Askeri Sineması", *Tesvir-i Çikâr*, Sayı 2289, 23 Teşrinisani 1331/1917, s. 2. Aynı ilan *Tercüman-ı Hakikat*, *Sabah* ve *Tesvir-i Çikâr* gazetelerinin 24-29 Kasım tarihli muhtelif nüshalarında da görülmüştür.
28. "Tiyatro ve Konser: Müdafaa-i Milliye'nin Yeni Filmleri", *Sabah*, Sayı 10049, 6 Teşrinisani 1331/1917, s. 1-2; "Milli Sinema", *Tesvir-i Çikâr*, Sayı 2272, 6 Teşrinisani 1331/1917, s. 2; "Milli Sinemanın İkinci Temsili", İkdâm, Sayı 7443, 1 Teşrinisani 1331/1917, s. 2; "Milli Sinemanın İkinci Temsili", *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 13180, 2 Teşrinisani 1331/1917, s. 2.
29. "Sinema ve Sinemacılığa Dair: Milli Kurdeleler", *Vakit*, Sayı 31, 21 Teşrinisani 1331/1917, s. 2.
30. "Ayasofya'da Alemdar Sineması'nda", İkdâm, Sayı 7454, 12 Teşrinisani 1331/1917, s. 2; "Ayasofya'da Alemdar Sineması'nda", *Tesvir-i Çikâr*, Sayı 2281, 15 Teşrinisani 1331/1917, s. 2. 1917'den önceki dönem Mayıs 1918'de Bican Efendi Zengin ve Bican Efendi Para Peşinde isimli iki filmi daha çekilip gösterildiği bilinmektedir. Bkz. Polat, a.g.e, s. 115; "Şûm-i Muhallife: Müdafaa-i Milliye Sinema Şerhleri", *Sabah*, Sayı 10230, 9 Mayıs 1334/1918, s. 2.
31. Metnin altında imza yoktur. "E.M.", derginin kapışında yer verilen "mündericat" kısmında görülmektedir.
32. "Memlekette Sinema Hayatı", *Temaşa*, Sayı 6, 15 Ağustos 1334/1918, s. 7.
33. E.M., "Bir İlah: Selahattin Ali Beyefendisi", *Temaşa*, Sayı 13, 16 Kânunusani 1335/1919, s. 7. Özön, *Türk Sineması Tarihi 1896-1960*, s. 56-59.
34. Özön'e göre, Berlin'de sinema çalışmalarına katılmış olan Muhlis Ertuğrul'un, bunun reklamını yaparak MMC'nin sinema çalışmalarını kendine almak istediği bu yazılarında anlaşılmaktadır. Özön, a.g.e, s. 55. MMC'yi yeni mi, bilimsel eğitimi mahiyetini haiz olmak'tan pek uzak bulduğu bu eleştirileri, istediği duruma değmez bulur ve "oldukça küstahane" olan üslubu da teessüfle karşılar. Bkz. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Riyaset-i Merkez-i Umumisi Namına, "Temaşa Gazetesine", *Temaşa*, Sayı 10, 17 Teşrinievvel 1334/1918, s. 6n kapak 1, yüz.
35. Elif. Şin. "Çihan Sanat Aleminde Filmcilik Büyük Bir Savaş ile Kalkacaktır Türkiye'de Sinemacılık Nasil Başladı, Nasil Durdu?", *Vakit*, Sayı 2948, 14 Mart 1926, s. 3.
36. Örneğin bkz. Gökman, a.g.e, s. 14. Efdal Sevinç'ti. *Meyruzüyet'in Cumhuriyet'e* (Snemadın Tiyatroya Muhlis Ertuğrul (Broj Yayınları 1987), s. 104.
37. Önce Seru-i Fühün dergisinde tefrika edilen piyes, aynı senite kitap olarak da basılmıştır. Bkz. Mehmed Rauf, *Pence-Oyun 4 Fasıl* (İstanbul: Matbaacılık Osmanlı Anonim Şirketi, 1925).
38. *Pence* filminin konusunun özletildiği gazete yazısını aktaran Polat, bu özeti Pence piyesiyile alakasının olmadığını değil olarak tespit eder. Ancak bu durum karşısında beklenmedik ve özel bir yorumda bulunarak, Pistas'a alı olmayanın özünü muhtemelen Pistas'a alı filmlle ilgili olduğunu öne sürer. Polat, a.g.e, s. 102-103.
39. "Tiyatro ve Konser: Müdafaa-i Milliye'nin Yeni Filmleri", *Sabah*, Sayı 10049, 6 Teşrinisani 1331/1917, s. 1-2. Filmin konusuna şu yazıda çok kısaca değinilir. "Milli Sinema", *Tesvir-i Çikâr*, Sayı 2272, 6 Teşrinisani 1331/1917, s. 2. Buna göre konu, birinin evine kasten suzuz evrak konularak veyahut cebinden sahur mektup pıkarılarak sürsüne gönderilmesiyle neticelenen kederli olaydır.
40. "Sinema ve Sinemacılığa Dair: Milli Kurdeleler", *Vakit*, Sayı 31, 21 Teşrinisani 1331/1917, s. 2.
41. Karşılaştırmak üzere piyesin özletici izni bkz. Metin Ad. *Meyruzüyet Döneminde Tiyatro Tiyatrosu (1908-1923)* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970), s. 234. Alemdar Yalçın, *İ. Meyruzüyet Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, 2. basım (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002), s. 227-230; Enver Türe, *İ. Meyruzüyet Tiyatrosu (Yazarlar Piyesleri)* (İstanbul: Duyuş Yayıncılık, 2006), s. 37-40.
42. Pertev Bey dışında piyesin şahıs kadrosu şu isimlerden oluşurdu. Ferit Bey, Seniya Hanım, Leman, Vasili Bey, Seniya, Feride, Cübeyr Bey, Reşit Bey, Beşir ve Harlan. Bkz. Mehmed Rauf, a.g.e, s. 8. Ayrıca 44. dipnottaki kaynaklara bkz.
43. Söz konusu eleştirilere ve polemiklere dair bkz. Yalçın, a.g.e, s. 228. Türe, a.g.e, s. 40. Bkz. "Memlekette Sinema Hayatı", *Temaşa*, Sayı 6, 15 Ağustos 1334/1918, s. 7. (Başlıksız). *Temaşa*, Sayı 10, 17 Teşrinievvel 1334/1918, s. 6n kapak 1, yüz ve ark kapak 1, yüz. E.M., "Bir İlah: Selahattin Ali Beyefendisi", *Temaşa*, Sayı 13, 16 Kânunusani 1335/1919, s. 7. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çoşad* *Diğünce Tarihi*, 7. basım (Ülken Yayınları, 2001), s. 231.
44. Nedim Hazar, "Türk Sinemasında Yerel Arayışların Kisa Tarihçesi", *Türk Sinemasında Yerel Arayışlar*, Abdurrahman Şen (ed.) (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), s. 179.
45. İstanbul Belediyesi bünyesinde 27 Ekim 1914'te konservatuvarı olarak açılan Darülfedaiyye-i Osmani, tiyatroyu ve müzik olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı. 1916'da okul olanaktan çok profesyonel bir tiyatro topluluğuna dönüştü. *And*, a.g.e, s. 44-45.
46. Gökman, a.g.e, s. 14. Özgüç, a.g.e, s. 23. Teksoy, a.g.e, s. 19.
47. "Sinema ve Sinemacılığa Dair: Milli Kurdeleler", *Vakit*, Sayı 31, 21 Teşrinisani 1331/1917, s. 2.
48. "Tiyatro ve Konser: Müdafaa-i Milliye'nin Yeni Filmleri", *Sabah*, Sayı 10049, 6 Teşrinisani 1331/1917, s. 2.
49. O tek imza da bir "Ş" (şin) harfinden ibarettir.

"İKLİM-İ CAZİBEDARIMIZ" AKDENİZ

ARDA EKŞİGİL

Düşünür ve kuramcı Gayatri Spivak (d. 1942) geniş, karmaşık ya da müphem bir zümreyi tanımlamak için kullanılan muğlak kavramları katakresis, yani "gerçek bir karşılığı olmayan retorik imgeler" olarak tanımlıyor. Bu yazıda, günümüz tarihyazımında ana hatlarıyla kabul görmüş Akdeniz ve Akdenizlilik fikrini bir katakresis, yani sabit ve belirli bir karşılığı olmayan, koşullara ve kişilere göre anlamı kayabilen, değişken bir kavram olarak düşünecek ve bu kavramın 20. yüzyılda bazı Doğu Akdenizli entelektüeller tarafından nasıl yorumlandığını, kurgulandığını ve kullanıldığını ele alacağız.

Bir "Akdenizli":
Herodotos.

Başıyla ontarı, çünkü
Akdenizliler...
Elio Petri, *Todo Modo*

"Bu kıyılar bize dinimizi, sanatımızı, edebiyatımızı ve kanunlarımızı sundu. Eğer Akdeniz kıyılarından aldıklarımız insanın belleğinden si-

linmiş olsaydı, vahşilerden farkımız kalmazdı."

19. yüzyıla damgasını vuran İngiliz devlet adamı Benjamin Disraeli'nin (1804-1881) yazdığı sayısız romandan biri olan *Venetia*'nın (1837) başkarakterlerinden Marmion Herbert'in ağzından Akdeniz'in önemi ve değerinin yukarıdaki sözlerle vurgulandığı yıllarda, Carl Ritter (1779-1859) ve Élisée Reclus (1830-1905) gibi Alman ve Fransız coğrafyacılar Bahri Sefid'in sahil ve hinterlandını titizlikle inceleyerek özelliklerini ve sınırlarını belirlemeye çalışıyor, dönemin Romantik şairleri Akdeniz insanı, iklimi ve doğasına methiyeler düzüyor, gezginler Akdeniz havzasının etrafında yaptıkları zorlu yolculuklarını anlatan seyahatnameler kaleme alıyordu.¹ 19. yüzyıl, Akdeniz'i tarihi, coğrafi ve kültürel bir birim olarak kavramsallaştıracak ve bu alanın günümüz popüler kültürü ve akademik çalışmalarında neredeyse sorgulanmadan kabul görececek bir gerçeğe dönüşmesinin yolunu açacaktı.² Hegel (1770-1831), Akdeniz'i "dünya tarihinin eksen"i olarak tanımlayacak, Paul Valéry ise (1871-1945) onun "Avrupa ruhunun rahmi ve medeniyet yaratan bir makine" olduğunu ileri

sürecekti. Maupassant'dan anarşist Kropotkin'e birçok entelektüel Akdeniz'i özgürlük ve çevreyle uyumla özdeşleştirecek, Albert Camus (1913-1960) ve Gabriel Audisio (1900-1978) gibi Akdenizli yazarlar Kuzey'in materyalist ve ideolojik aşırılıklarına karşı sıra dışı bir Akdeniz sağduyusuna tutunacaktı.³ Akdeniz'in neredeyse tamamını dolaşarak romanlarının ana öğelerinden biri haline getiren Lawrence Durrell (1912-1990), özgül bir Akdenizlilik bilinci ve zaman mefhumundan bahsedecekti.⁴

Bazıları, Akdeniz'i dünya barışının tertibini mümkün kılacak bir alan olarak düşünecekti. Alman mimar Hermann Sörgel (1885-1952), Avrupa ve Afrika'yı birleştirecek köprüler inşa ederek bir *Atlantropa* yaratma hayalleri kuracak, Michel Chevalier (1806-1879) gibi Saint-Simoncu idealistlerle Akdeniz'i "Doğuyla Batı'nın zıfıf odası" olarak kurgulayacak ve dünyada kalıcı bir barışın tesis edilmesinin ancak bu alanı çevreleyen toplulukların iletişime geçmesi yoluyla sağlanabileceğini öne sürecekti.⁵

Akdeniz'in coğrafya, edebiyat ve şirde nevi şahsına münhasır çevresel ve "kültürel bir fenomen" olarak

ele alınması, çok geçmeden tarih yazımını da etkileyecekti. Fernand Braudel (1902-1985), tüm Akdeniz havzasını tarihsel bir araştırma alanı olarak ele aldığı devasa yapıtı *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*'nın yayımlanmasını izleyen yıllarda Akdeniz'in çevresel, tarihsel ve kültürel bir bütün olarak tahayyül edildiği tarihi, antropolojik ve sosyolojik çalışmaların sayısı hızla artmış ve Akdeniz araştırmaları merkezleri Avrupa'nın ve dünyanın çeşitli kentlerinde kurulmaya

başlamıştı.⁶ Braudel'den önce Henri Pirenne (1862-1935) ve daha sonra Andrew Hess gibi önemli tarihçilerin İslam'la Hristiyanlık, Doğu'yla Batı veya Kuzey'le Güney'in karşı karşıya geldiği bir ihtilaf alanı olarak okuduğu Akdeniz'i, Goitein ve Braudel gibi birçok araştırmacı da ekonomik, kültürel, çevresel ve zihinsel bir bütün olarak ele almıştı.⁷

Hangi yaklaşım öne çıkarsa çıksın, sınırları kesin olarak belirlenemeyen bu alan, üzerinde ve çevresinde ya-

şamış insan topluluklarının tarihini anlamlandırmak için uygun ve birleştirici bir araştırma birimi olarak genel kabul görmüş ve değişik araştırmacılar tarafından inançların, devletlerin, toplumların çatıştığı veya tersine, işbirliği yaptıkları—veya her ikisini birden yaptıkları— bir alan olarak tasavvur edilmeye devam etmiştir.

Öte yandan, Akdeniz ve Akdenizlilik kavramının hem popüler hem akademik düzlemde geniş yankı bularak bu

Jean-François Roussin'in haritasında Akdeniz, 17. yüzyıl.

Bibliothèque nationale de France arşivi

İngiliz yazar Lawrence Durrell (1912-1990) Akdeniz'i romanlarının merkezine oturtmuş edebiyatçılardan yalnızca biridir.

Yahya Kemal,
Madrid elçiliği
günlerinde.

İstanbul Şehir
Üniversitesi arşivi.

derece kabul görmesi "hiçbir kavramın masum olmadığı" ve kavramların var olan bir gerçeği anlatmaktan çok kurgulanmaya çalışılan bir gerçekliği inşa etmeğe katkıda bulunduğu fikrini savunan poststrüktürel anlayışın yükselişiyle beraber yeni nesil araştırmacılar tarafından kuşkuyla karşılanmış ve eleştirilere de maruz kalmıştır. Antropolog Michael Herzfeld'in başını çektiği bazı akademisyenler, belli kalıplara sıkıştırılmış bir *Uomo Mediterraneo* (Akdeniz insanı) veya Camus'e özgü bir lirizmle ifade edilebilecek bir *Esprit Méditerranéen*'in (Akdeniz ruhu) var olduğu fikrine karşı çıkmıştır.⁸ Akdeniz toplumlarına geleneksel olarak atfedilen Güneyli yaşam tarzı öğelerinin—*dolce vita*, sıcaklık, misafirperverlik veya tembellik, fevrlük ve maçoluk gibi olumlu veya olumsuz klişelerin— Batılı gezgin ve bilginlerce üretilip onlardan etkilenen yerliler tarafından benimsenen imgeler olduğu öne sürülmüştür.⁹ Benzer şekilde, tarihçi Salvatore Bono, 19. yüzyılda Avrupa'da üretilen ana akım Akdeniz söyleminin Akdeniz'in bütününe kapsamayıp "Avrupalı sa-

yılmayan" toplum, tarih ve ülkeleri dışlayarak, yalnızca Avrupa'nın inşa etmekte olduğu kimliğe ayna tutmak için kullanılan bir araç olduğunu belirtmiştir.¹⁰

Yunan ve Roma kültürünün yeşerdiği topraklar olarak tasavvur edilen Akdeniz havzası, kimliğini Helen ve Latin klasisizmi üzerine bina eden Batı tarafından "medeniyyet beşiği" olarak düşünülüp özel bir konuma oturtulmuştu.¹¹ Her ne kadar Braudel gibi tarihçiler "Türk Akdeniz'i'nin Hristiyan Akdeniz'iyle aynı ritimde yaşayıp nefes aldığını ve tüm denizin ortak bir kaderi paylaştığını" düşündüğünü belirtse de, Akdeniz ya da Akdenizlilik kültürü denince akıllara Libya, Lübnan veya Suriye gibi Güneydoğu Akdeniz ülke ve halklarının gelmemesi, Akdeniz'in güney ve doğu kıyılarının sakinlerinin Batı'da üretilen genel Akdenizlilik söyleminden tecrit edilip sessizliğe bürün(dürül)mesi Akdeniz fikrinin temelde İtalya, Yunanistan, İspanya ve Güney Fransa'dan ibaret bir alana sınırlandırıldığını gösteriyordu.¹² Bu yazıda, halkları Batı'da üretilen ana

akım Akdeniz ve Akdenizlilik söyleminin dışında tutulan bazı Doğu Akdenizli—Türk, Hristiyan/Müslüman Arap, Yahudi—entelektüellerin Akdeniz'i düşünme, yorumlama ve sahiplenme biçimleri ve sebepleri üzerinde duracağız.

OSMANLI-TÜRK DÜŞÜNCESİNDE AKDENİZLİLİK

Akdenizlilik fikri, Osmanlı-Türk düşüncesinde ilk olarak 20. yüzyılın ilk yıllarında Yahya Kemal ve Yakup Kadri'nin eserlerinde görünür bir hal almıştır. 1912 yılında Balkan Savaşı'ndan hemen önce Paris'ten İstanbul'a dönüş yapan genç şair Yahya Kemal, Fransa'da Hugo, Verlaine ve Baudelaire'i "tattıktan" sonra Jose Maria de Hèrèdia'ya hayranlık beslediğini anlatır ve "Heredia'yı severken, eski Yunan ve Latin şiirinin zevkini almıştım" der.¹³ Onun klasik edebiyata olan bu düşkünlüğü çevresini de etkiler. Halit Fahri (1891-1971) Yahya Kemal'e ilgili "O tarihte Paris'ten yeni gelmiş ve André Chenier tarzında Yunan mitolojisinden alınmış ilhamlarla yazdığı

msraların dil sadeliği ve ahenk beraklığı o zamanki biz gençleri hayran bırakıyordu" der.¹⁴ Yahya Kemal'i o yıllarda meşgul eden meselenin kökleri Fars edebiyatına dayanan Türk şiirini arkaik divan modellerinden "kurtarmak" ve edebiyatta yeni referans noktaları oluşturmak olduğu anlaşıyor.¹⁵ Hasan Âli Yücel'in (1897-1961) aralarında geçen bir konuşmadan aktardığı kadarıyla, bu ilginin yalnızca şiir ve edebiyatla sınırlı kalmadığını, Yahya Kemal'in Batı'nın sahiplendiği Yunan ve Latin mirası üzerinden "Avrupa'ya ulaşmayı" amaçlamış olduğunu anlıyoruz:

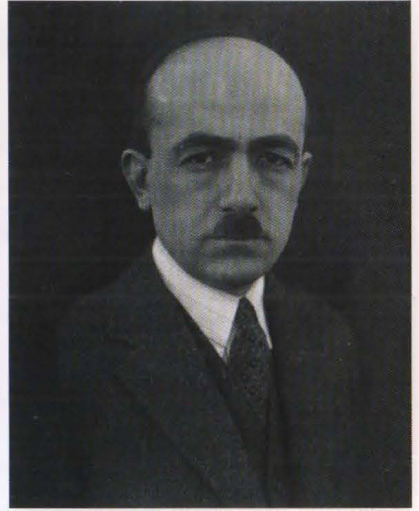
1912 Balkan harbinden önce İstanbul'a gelmiştim. Yakup'la tanıştım. O, metinden Fransız edebiyatını okumuştı, okuyordu. İkimiz de bir hülyaya kapıldık: İran'dan Yunan'a geçmek... Eski edebiyatın mihrağı, İran'dı. Geç olmakla beraber Yunan klasiklerine dönecektik. Nazariye şuydu: Modern edebiyatımız, gerçi Avrupa'ya dönmüştü. Fakat bu model, Fransızların son şiiri ve son nesri idi. Bu kâfi olamazdı. Bütün Avrupa'yı anlamak için ancak Yunanlılardan başlamak lazımdı. Biz coğrafyaca, kısmen de medeniyetçe Yunanlıların varisiyiz. Bu verasete din, mani olmuştur. (...) Bütün Fransızların ve onlarla beraber Avrupalıların menbaı olan Yunanlılara dönmeliyiz ki, tam manasıyle bir edebiyatımız olabilsin. Binaenaleyh şiir ve fikir telakkimizi değiştirmek, onların telakkisini almak lazımdır. Dövizimiz olarak Eflatun'un şu sözünü almıştık: "Biz medeniler, Akdeniz etrafında bir havuzun kenarlarındaki kurbağalar gibiyiz."¹⁶

Yahya Kemal ve Yakup Kadri, Kasım 1913'ten itibaren Ali Kemal'in gazetesini *Peyam* ve edebiyat eki *Peyam-ı Ebedî*'de Nev-Yunanilik adıyla ünlenecek yeni bir akım başlattı. Amaçları, Batı kültürünü gerçek anlamda içselleştirebilmek ve kavrayabilmek için onu besleyen kaynağa, Antik Yunan ve Latin kültürüne vâkıf olmaları. "Yunan-ı kadim" tarihsel olarak Ak-

deniz sahillerinde filizlendiğinden, yeni bir Akdeniz "havza edebiyatı" meydana getireceklerdi. Türk milleti Batı'nın çok önceden yaptığını şimdi yapacak, Asya'dan uzaklaşarak ve Akdenizliliğine sarılarak Batı'ya kavuşacaktı. Mehmed Tefvîk Paşa'nın 1913'te basılan *Esatir-i Yunaniyan* (Yunan Mitolojisi) adlı eseri için yazdığı tanıtım yazısında, Yahya Kemal şöyle der:

Seksen sene evvel, dokuz asırdan beri dimağımızın keskin bir buhur kokusuyle bunalan Asyalılık-tanhicret eden biz, Şark Türkleri, Bahr-ı Sefid sahiline çömelmiş, münici şairin gemisini bekliyoruz. (...) Bir gün gelecek (...) Cermen, Got, Vandal, Lombar, Çelt göçebelerin evladı gibi biz de uyanacağız. Bu toprağa onlardan sonra vardık. Nasıl ki onlar, İntibah devrine kadar eski Barbar medeniyetlerini götüler, bizim cedlerimiz de Asya medeniyetini göttü. Tarihte hayy ve muhyi bir insaniyet var: Bahr-ı Sefid havzası. Hayata susayanlar, o havzanın sahiline doğru koşuyor.¹⁷

Yahya Kemal, başını çektiği Nev-Yunanilik akımını Akdenizlilikle özdeşleştirmiş ve Türk ulusunun da Batı halkları gibi Akdeniz kıyılarında oluşan Yunan ve Latin kültürünü yeniden keşfederek bir Rönesans yaşayaca-

cağını umut etmişti. Yakup Kadri de benzer şekilde 1912'de Yahya Kemal'e ithaf ettiği *Kır Mektupları*'nda "Çamlica'dan Olympos'a" sefer edilmesi gerektiğini ince bir üslupla ima etmişti. Hasan Âli Yücel'in ifadesiyle, "mesele Garp medeniyetine Eski Yunan kapısından" girmekti.¹⁸

Yakup Kadri, Yahya Kemal'le birlikte "Nev-Yunanilik" adlı akımı başlattı.

"[Akdeniz] Havza edebiyatı" olarak ünlenecek bu akım, aktif ve pasif bir takım destekçileri olsa da, dönemin sosyopolitik koşulları (Balkan Savaşları) ve etnik gerilimleri arasında ciddi taraftar bulmakta zorlanmış ve ilk

Mehmed Tefvîk Paşa'nın *Esatir-i Yunaniyan* adlı eserinden iki tasvir. "Artemis sanemi" (solda) ve "Zeus'un hâkimiyet-i mutlakasını gösteren sanemi" (sağda).

bakışta kısa soluklu bir edebi macera olarak kalmış gibi gözükmektedir. Ömer Seyfettin (1884-1920), *Boykotaj Düşmanı* adlı öyküsünde Yahya Kemal ve Yakup Kadri'yi Yunanperest neo-Bizanslılar olarak tasvir etmiş ve "Yunana duydukları aşkı" alaya almıştı. Yahya Kemal'den esinlenerek kurguladığı Mahmud Yüstri karakteri

yordu. İkisi de "Yunanilerden ve Türk düşmanlarından başka kimseyi sevmiyor, kimse ile münasebette bulunmuyorlardı. Fakat mesleklerini henüz meydana vuramıyorlardı. Daha muhit buna müsait değil. Şimdi yalnız milli bir edebiyat, yani Arapça, Acemce kelimeler ve terkiplerle bir Bizans, bir Yunan edebiyatı

tün medeniyet, insaniyet, şiir, musiki, hayat, oradan çıkmıştır."¹⁹

Ömer Seyfettin gibi birçok Türk milletçisinin Yeni Yunancılık ve onun üzerinden kurgulanan Akdenizlilik hareketini Türkçülüğün temellerinin sorgulanması hatta inkâr edilmesi gibi algıladıkları aşîkardır.²⁰ Sonraki yıllarda Cemil Meriç "Bakî'leri, Galib'leri, Hamid'leri yetiştiren bir şiiri Yunan-ı kadime bağlamak, ummanı ırmağa bağlamaktır" diyerek bu teşebbüsü başka bir açıdan eleştirir.²¹ Rıza Tevfik, Akdenizlilik hususunda Yahya Kemal'e arasında geçen konuşmayı Hasan Âli Yücel'e aktardığı kapsamlı bir mektupta, Yahya Kemal'in ortaya attığı "méditerranéenne [Akdenizli] vasfını pek müphem bulduğunu" ifade ediyor, "İtalya'nın cenubi kısmı, bütün Anadolu'nun garbi kısmı, Sicilya ve Girit adalarıyla beraber bütün Ege denizi adaları(nın) (...) Yunan kültürünün hem menşei, hem sahası" olduğunu kabul ediyor, Avrupa'nın "zevk ve üslub-u eda ve tavr-ı teffekkür itibarıyla hellenisme demek" olduğunu vurguluyor ve fakat Yahya Kemal'e bir havza edebiyatı oluşturma "tasavvur ve arzusunun (...) bu memlekette kök tutabileceğine" inanmadığını belirtiyordu.²²

Edebi bir hareket olarak Bahr-ı Sehid hareketi görünürde kısa soluklu olmuş olsa da, Osmanlı-Türk entelektüelleri Akdeniz'i düşünmek, yorumlamak ve kurgulamaktan vazgeçmedi. Halikarnas Balıkcısı (1886-1973) ve Mavi Anadolu akımının Azra Erhat (1915-1982) ve Sabahattin Eyüboğlu (1908-1973) gibi önde gelen temsilcilerinin resmettiği Akdeniz bunların en belirgin, kapsamlı ve parlak örneklerini oluşturur.

bir yandan likörünü yudumlarken bir yandan şöyle diyordu: "Medeniyet, insaniyet, edebiyat, ilim, felsefe ve fen, Yunan ve Rum muhitinden başka bir şey miydi?" Aynı Mahmud Yüstri, "aziz arkadaşlarından ve neo-bizantınlerin ileri gelenlerinden Nihad'la" (Yakup Kadri) beraber hareket edi-

yapmağa çalışıyorlardı. (...) Lakin henüz 'Biz Türkçe ile bir Yunan edebiyatı yapacağız' diyemiyorlardı. Soranlara evvela herkesin hür olduğunu hatırlatırlar, sonra İskenderiye edebiyatından, Yeni-Eflatunilikten bahsederler, nihayet 'Bahr-ı sefid edebiyatı yapıyoruz', derlerdi. 'Bü-

Sedat Nuri'nin *Peyam-ı Edebi* dergisinin 26 Ocak 1914 nüshasında Yahya Kemal'i Yunanperest olarak resmettiği karikatür. Altında, "Bir şair-i Nev-Yunani. Eş'arı matbu değildir. Omiros gibi kendi okur..." yazıyor.

20. yüzyılın ilk sancılı yıllarında Yeni Yunancılık üzerinden kurgulanan Bahr-ı Sefid ya da Akdenizcilik hareketinin görece etkisizliğiyle ilgili Hasan Âli Yücel, "Genç Yakub'un sesi o zaman sağır bir ufka aksetti, yine kendine döndü" demiş, fakat ilerleyen zamanla farklı entelektüellerin benzer nedenlerle bu bayrağı devraldıklarını da eklemişti.²³ Nev-Yunaniler o dönem klasisizmle 'Akdenizlilik' arasında bir bağ kuran ilk Türk yazarlardı. Batı'nın Yunan ve Latin mirasını sahiplenerek kendisiyle özdeşleştirdiğinin farkındaydılar. Ortak bir Akdenizli kimliği, Batı'yla "aynı babadan" olduğunun, aynı soydan gelindiğinin, aynı kökten beslenildiğinin bir göstergesi olacak, farklı ve gayriolarak resmedilen iki ayrı dünyanın aslında kültürel, entelektüel ve manevi bir bağının olduğunu kanıtlayacaktı. Bu bakış açısını, hatıratında Yahya Kemal'in o dönemki düşüncelerine yer veren Yakup Kadri özetliyor:

[Yahya Kemal] Kendisini ve Türk milletini ne Asyalı, ne de Şarklı telakki ediyordu. "Biz, Akdenizliyiz, bugünkü medeniyet ilk ışıklarını bu denizin kıyısından saçmaya başlamış; insan ve insanlık tam ölçüsünü, tam değerini ilk defa burada bulmuştur. Garplılar bu hadiseye 'Yunan Mucizesi' adını veriyorlar. Halbuki buna bir 'Akdeniz mucizesi' demek daha doğru olur. Zira, Yunanlılara mal edilen fikir, sanat ve medeniyet unsurlarında, Mısırlılar başta olmak üzere, Akdeniz kıyılarında yerleşmiş bütün milletlerin payı vardır."²⁴

Akdeniz, Garp'a uzanan kestirme bir yol olmuştur.

HALIKARNAS BALIKÇISI VE MAVİ ANADOLU

Edebi bir hareket olarak Bahr-ı Sefid hareketi görünürde kısa soluklu olmuş olsa da, Osmanlı-Türk entelektüelleri Akdeniz'i düşünmek, yorumlamak ve kurgulamaktan vazgeçmedi. Halikarnas Balıkcısı (1886-1973) ve Mavi Anadolu akımının Azra Erhat

Halikarnas Balıkcısı
(Cevat Şakir Kabaağaçlı).

İstanbul Şehir Üniversitesi Arşivi.

(1915-1982) ve Sabahattin Eyüboğlu (1908-1973) gibi önde gelen temsilcilerinin resmettiği Akdeniz bunların en belirgin, kapsamlı ve parlak örneklerini oluşturur.

Girit'te doğan ve üniversite eğitimi Oxford'da tamamlayan Cevat Şakir, 1925'te asker kaçaklığıyla ilgili yazdığı bir makale yüzünden kalebant olarak sürgün edildiği Bodrum'u çok severek, cezası bittikten sonra da orada kalıp yaşamaya karar verir. Yazdığı sayısız roman, öykü ve denemede, Bodrum ve Akdeniz'i son derece renkli tasvirler ve büyük bir coşkuyla resmeder. Akdeniz, sadece roman veya öykü karakterlerinin balık avına çıktığı, boydan boya aşığı, dalgalarıyla boğuştuğu, farsalık veya korsanlık yaptığı bir deniz değil, hikâyelerinin eksenini oluşturan bir karakter gibidir. Tasvirlerin ötesinde bir düşünce, canlı bir varlıktır. Dünyanın geri kalan bölgelerinden farklıdır. Balıkcı külliyatında Akdenizlilik kimliğinin ve mirasının eşsiz zengin-

liği ve günümüz toplumlarına kazandırdıklarını kapsamlı bir şekilde ele alır. "Akdeniz, Ege ve Arşipel" başlıklı bir yazısında, Akdeniz'in sınırlarını yeniden tasarlar ve Doğu Akdeniz'in de Akdeniz'e ait olduğunu belirtir:

Akdeniz'de üç anakarının yani Afrika, Asya ve Avrupa'nın kıyıları vardır, denir. Bu kesinlikle doğru değildir. Buna inanmak coğrafi bir ham hayale inanmaktır. Tanca, Cezayir, Fas, Trablus ve Mısır Afrika değildir. (...) Türkiye ve Suriye Asya değildir (...). Bu ülkelerin topu da İspanya, Fransa, İtalya ve Yunanistan'ıyla birlikte ne Asyalıdır ne de Afrikalı, bunlar öz be öz Akdenizlidir.²⁵

Balıkcı, içinde yaşadığı toplumla –Türk toplumu– Akdeniz havzasının geçmiş sakinleri arasında tarihsel bir bağ kurarak onların Akdenizliliğini pekiştirir. "Halikarnas" isimli bir hikâyesinde, anlatıcı ilk kez geldiği

Halikarnas Balıkcısı pek çok öyküsünde Bodrum ve Akdeniz'i coşkuyla tasvir eder.

SALT Galata arşivi

Bodrum'da halkın konuştuğu Türkçeyle ilgili şu yorumda bulunur:

Konusulan Türkçenin hangi yildan gelerek bu şiveye büründüğünü bulmak güçtür. Çünkü burada Türkçe, şiveye değil, musikiye bürünmüştür. Ahalisi Lelegler, Helenler, Fenikeliler, Lidyalılar, Karyalılar, Selçuk Türkleriyle adamakilli harman olmuştur. Portakalı erdiren güneş burada güzel insan yetiştiriyor. (...) Bütün Akdeniz kıyısının —Yunanistan, İtalya, Güney Fransa, İspanya ve Güney Anadolu— sıpsıcak kanı hep birdir. Portakal ağacı nerede büyüyeceğini pek iyi bilir.¹⁶

Balıkcı'nın "ataları" yalnızca Selçuk Türkleri değil, aynı zamanda Helenler, Lidyalılar ve Karyalılarıdır. Akdeniz, yalnızca İspanya'dan Suriye bir kültür birliği değil, aynı zamanda çevresinde yaşayan insanların maharetlerini en uygun bir şekilde sergilemelerini sağlayan, yaşamın ve medeniyetin yeşermesi için en uygun iklimi sunan bölgedir. Akdeniz'in bu istisnai statüsü, yüzyıllar içinde Yunan tragedya yazarlarından Rönesans ressam ve heykeltıraşlarına kadar bin bir yeteneğin kendini

ifade etmesini sağlamıştır. Akdeniz tutkusu, son birkaç yüzyılda üstünlük kurmuş Kuzeylileri bile kendine çeker. Balıkcı, 1969'da Dünya Düşünce Adamları Komitesi "L'ASTRADO" genel sekreteri Louis Bayle'e yazdığı bir mektupta "Soğuk iklim insanlarını alin. Bunları Akdeniz'e yerleştirin. Beş yıl sonunda kemiklerinin iliklerine dek Akdenizli olacaklardır. (...) İnsanoğlu, Akdeniz'de anasının kucagındaki kadar rahattır" der.¹⁷ "Koca Orföz" isimli bir başka öyküde Akdeniz, Kuzey'in tüm kudret ve şatafatına tercih edilen bir serbestlik ve ferahlama alanı olarak tasvir edilir. Başkarakterlerden Deli, "balıkları pişirip yerken" arkadaşlarına sorar:

Acaba İngiltere kralı Jorj, balığın böylesini, yerin böyle güzelinde yiyebilir mi?

Ötekiler koyu seyre dalmışlardır. Cevap vermediler.

"Acaba şehirdekiler neyle uğraşıyorlar? Ne yapıyorlar?" diye sordu. Yine sözüne kulak veren olmadı. Yaratılış umursamadan bütün rüzgârlarıyla ılık çalıyor; dalgaları kumsallara yayarken o işsiz yerde usulcacak, "Ben ne

dersem onu yaparım" diye fısıldıyordu.¹⁸

Balıkcı, kurguladığı "kozmpolit" Akdenizlilik kimliğinin toplumda genel kabul gören Türk "milli" kimliğiyle bağdaşmadığının farkındaydı. Akdenizlilik, Anadolu'nun Türk olmayan —veya Türk sayılmayan— unsurlarının benimsenmesi ve içselleştirilmesini öngörüyordu ve bu bağlamda kapalı ve keskin Türk milliyetçiliği yorumlarıyla çatışyordu. Balıkcı ve Mavi Anadolu hareketinin diğer temsilcileri, tarihsel devamlılık ve coğrafi konum üzerinden yeni bir tarih okuması yapıyor ve Türklerin Asya —veya yalnızca Asya— değil, renkli ve zengin Akdeniz uygarlığının varisleri olduğunu iddia ediyorlardı. Sabahattin Eyüboğlu, *Bizim Anadolu* isimli denemesinde ilkçağlarla bugünü birbirine bağlayan bu tarihsel perspektifin bir örneğini sunar:

Halkımızın tarihi Anadolu'nun tarihidir. Paganmışız bir zaman, sonra Hristiyan olmuşuz, sonra Müslüman. Tapınakları kuran da bu halkmış, kiliseleri, camileri de. Bembeyaz tiyatroları doluduran da bizimiz, karanlık kervansarayları da. (...) Yetmiş iki

dil konuşmuşuz Türkçede karar kılmazdan önce.²⁹

Türk toplumunun kökenleriyle ilgili bu tartışmaya Balıkcı da katılır. Klasik kültürün Türkler tarafından reddedilmesini ve yalnızca Batılılar tarafından sahiplenilmesi eleştirir *Anadolu Tanrıları*'nda:

Biz bir yandan Batı kültürünü benimsemeye kalkışırız. Batı ise klasik kültürünü benimser ve kendisini o asıldan bilir. Ama biz, vaktiyle Anadolu'da yaşamış olan atalarımızın yarattığı o kültürü yadigar ve yabansız. Dudaktan olarak Batılılaşmaktan söz ederiz. Ne var ki, Anadolu'daki eski kültürün sözü geçtikçe, "Adam sen de! Yunan kültürü!" diye omuz silker ve konuyu baştan savarız. Bunun nedeni, Batının kendisini sütbesüt klasik aslından, bizi ise barbar aslından Aşyatik sayması, bizim de Batının bu kanısına içten içe katılmamızdır. Evet, bu noktayı ağzımızla ıkrar etmiyoruz, ama kalbimizle tasdik ediyoruz.³⁰

HİRİSTİYAN-ARAP ÇEVRELERDE AKDENİZLİLİK KİMLİĞİ VE İSRAİL AKDENİZCİLİĞİ

Coğrafi konum ve tarihsel süreklilik yoluyla yerel/Akdenizli bir klasik geçmişti günün koşullarına uyarlayarak kendisini Yunan-Latin arasında gören Batı'yla kültürel ve manevi bağları sıkılaştırmak, yalnızca Osmanlı-Türk entelektüelleri tarafından kullanılmış bir yöntem değildi. Akdeniz'in çeşitli bölgelerinde, tekdüz ve kapalı bir milliyetçi/dinci ideolojiyi reddetmenin yolu açıklık, sıcaklık ve Batı'yla yakınlık olarak hayal edilen bir Akdenizlilik kimliğine sarılmaktı. Bunun en ilginç örnekleriyle, 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren daha sonra modern Lübnan'ın kuruluşunda yer alacak frankofon Hristiyan-Arap çevrelerde gelişen Fenikecilik akımının ürettiği eserlerde karşılaşıyoruz. Fenikecilik, 20. yüzyılın başında Lübnanlı Hristiyan Arapların köklerinin –Müslüman Arapların aksine– an-

tık Fenike uygarlığına dayandığını öne süren bir *genesis* hikâyesiydi.³¹ Tıpkı Nev-Yunanilik ve Mavi Anadoluculuk gibi, Fenikecilik de daha kapsayıcı bir Akdenizcilik kimliğine eklenerek inşa edilmişti. Fenike kimliği üzerine birçok eser verecek olan ve Lübnan'da adalet bakanlığı da yapacak olan Yusuf Al-Sawda

Batı'nın sahiplendiği klasik Akdeniz kültür mirasından "pay alma" ve Batı'yla manevi ve entelektüel bir köprü oluşturma kaygısı okunur. Aynı dönemde paralel görüşler, kimliğini Afrika'yla Akdeniz, Araplık/Müslümanlık ve bir Mısırlılık arasında sıkışarak inşa etmeye çalışan Mısır'dan seslendirilir. On dört kez

Akdeniz, sınırları ve özellikleri tanımlanamayan, içi değişik koşullara göre doldurulup boşaltılan esnek ve muğlak bir tabir olarak kurgulandığı sürece, tarihçiler yalnızca bir denizin değil bir kavramın, bir fikrin, bir hülyanın da izini ve evrimini sürmeye devam edecektir.

(1887-1969), 1919'da basılan *Fı Sabil Lübnan* (Lübnan için) adlı kitabında bu konuyla ilgili düşüncesini açma fırsatı bulur:

Medeni dünya, İtalya ve Yunanistan'a teşekkür ediyor ve atalarının büyüklüğünden dolayı torunlarına saygı duyuyor... her millet nasıl kökeniyle iftihar ediyor ve ahlakının temellerini köklerinde buluyorsa, Lübnan da medeniyetin beşiği olduğunu hatırlamak ve hatırlatmaktan gurur duyuyor. (...) Avrupa, nasıl İtalya ve Yunanistan'a bağlılık göstermek durumundaysa Roma'nın hocası ve Yunanistan'ın anası olan topraklara da aynı bağlılığı göstermek zorundadır.³²

Benzer bir anlayış ve üslup, yirmi yıl sonra, 1939'da Suriye Milliyetçi Partisi'nin kurucusu Antun Sadı'nın (1904-1949) bir konuşmasında sezilir:

[Suriye Milliyetçi Partisi'nde] Doğulu olduğumuz ve kaderimizin doğu toplumlarımızinkilere bağlı olduğu masalından tamamen koptuk. Biz Suriyeliler doğulu değiliz. Tersine, Akdeniz kültürünün pinarı ve bu denizin yarattığı uygarlığının bekçileriyiz.³³

Tıpkı Balıkcı'da olduğu gibi, Sadı ve Al-Sawda'nın söylemlerinde de

Nobel edebiyat ödülüne aday gösterilen ve bir dönem eğitim bakanlığı da yapan ünlü Mısırlı akademisyen Taha Hüseyin, 1937 yılında kaleme aldığı *Kültürün Geleceği* isimli çarpıcı eserinde, ülkesinde bir milli şuur oluşturulup Batı'yla irtibata geçilmesi için eski Mısır uygarlığına dönüşüp Yunan-Latin mirasının diriltilmesi gerektiğini söylemişti. Hüseyin, Mısır'ın kendini İslami veya Doğulu olarak değil, Akdenizli olarak tanımlaması gerektiğini belirtmişti.³⁴ İlerleyen yıllarda Yahya Kemal'e benzer bir yol izleyip fikirlerini değiştirerek daha katı bir Arap milliyetçiliğine yönelecekse de, başka önemli yazarlar Mısır'ın Batı'ya dönük Akdenizli karakterinin altını çizmeye devam edecekti.³⁵ Oyun ve roman yazarı Ali Scim'in (1936-2015) *Tuhaş Adam ve Deniz* isimli öyküsünde iki karakter arasında geçen bir diyalog, bu fenomene dair basit bir örnek sunuyor:

- Niçin boş boş oturuyorsun?
- Düşünüyorum efemim.
- Neyi?
- Denizi, Akdeniz'i.
- Niçin Kızıl Deniz'i düşünmüyorsun?
- Kızıl Deniz'i tanımıyorum. Birkaç kere gittim, ama beni çekmedi.
- Akdeniz seni çekiyor mu?
- Evet, denizi sevmek insan haklarından birdir (...).

- Kendini Akdeniz'e mi ait hissediyorsun?
- Mısır'ın kendisi Akdeniz'e aittir.³⁶

Akdenizlilik Mısır, Lübnan, Suriye ve Türkiye gibi ülkelerin dışında, çağdaş İsrail toplumunda da ragbet gören ve zaman zaman İsrailli kim-

lere (sıcakkanlılık vs.) sahip olduğunu öne sürer.³⁸ Mısırlı Yahudi yazar Jacqueline Kahanoff (1917-1979) gibi aydınların 1950'lerden itibaren kaleme aldığı "Levantinist" (Doğu) yazılar, İsrail toplumunun yıllar içinde süregelen homojenleşme ve içe kapanması karşısında renkli ve kozmopolit, alternatif bir İsrailli

olarak kucaklayıcı ve birleştirici bir rol üstlenmiştir. Fakat diğer taraftan, Lübnan'da gelişen Fenikecilik hareketine benzer şekilde, Akdenizliliği dış dünyayı —bu bağlamda Arap Müslüman dünyasını— dışlamanın ve ona karşı üstünlük kurmanın bir aracı olarak da kavramsallaştırır.⁴¹

BİTİRİRKEN...

Verilen çeşitli örnekler, Akdeniz ve Akdenizlilik fikrinin son derece değişik dönem ve koşullarda, değişik saiklerle ve değişik şekillerde yorumlanmış ve kurgulanmış olduğuna işaret etmektedir. Dimitar Bechev ve Kalypso Nicolaidis, Akdeniz kavramının masum bir tabir olmadığını, Akdenizcilik söylemlerinin Fas, İsrail ve Türkiye gibi değişik yerlerde Batı'yla sembolik bağları güçlendirmenin yanı sıra kendi yaşam alanlarında geri kalmış saydıkları topluluklardan uzaklaşmanın bahanesine dönüştüğünü vurgulamıştır.⁴² Gerçekten de, Akdenizlilik bir yandan bir evrensellik ve kozmopolitlik iddiası taşıırken, diğer taraftan bir ötekileştirme ve ayrıştırma aracı olarak kullanılabilir. İlk görüşte masum bir plü-

"Portakalı erdiren güneş burada güzel insan yetiştiriyor. (...) Bütün Akdeniz kıyısının —Yunanistan, İtalya, Güney Fransa, İspanya ve Güney Anadolu— sıpsıcak kanı hep birdir. Portakal ağacı nerede büyüyeceğini pek iyi bilir."

liğine eklemlenen bir öge olarak ön plana çıkıyor.³⁷ Yaşayan en ünlü İsrailli yazarlardan biri olan Amos Oz (d. 1939), "Bugün, muhtemelen yarın ve öbür gün de, İsrailliler sıcak kalpli ve mizaçlı, Akdenizli bir halk olacaktır. Yaşamdan keyif alan ve duygusal. Bu etnik bir karikatür değil, millî bir profilin her gün daha da belirginleşen genel hatlarıdır" diyerek, İsraillilerin de geleneksel olarak Akdeniz'e atfedilen özellik-

kimliği inşa etme çabasının bir başka tezahürüdür.³⁹ İsrail toplumunun kendisini "Akdenizli bir toplum" olarak tanımlamasının bir "kurgudan" ibaret olduğunu vurgulayan Yaakov Shavit, bu tür anlatımların reel bir karşılığı olmasa da "zararsız" tasavvurlar olduğunu belirtir.⁴⁰ Gerçekten de, İsrail Akdenizciliğinin (Yam Tikhoniut) bir yüzü, Batı'yla Doğu, Aşkenaz ve Sefarad kültürleri arasında bir bağ oluşturma aracı

Pablo Picasso, Akdeniz Manzarası, 1952.

ralizm ve çokkültürlülük çağrısı olarak algılandığı bile, zararsız ve popüler bir kişiler manzumesinden ideolojik bir silaha dönüştürülecek kadar dalı budaklı ve çetrefilli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Akdeniz'in

bu "kullanışlılığı", Gayatri Spivak'ın belirttiği gibi, bir *katakreia*, yani "gerçek bir karşılığı olmayan retorik bir imge" olmasından kaynaklanır.⁴¹ Akdeniz, sınırları ve özellikleri tanımlanamayan, içi değişik koşullara

göre doldurularak boşaltılan esnek ve muğlak bir tabir olarak kurgulandığı süreçte, tarihçiler yalnızca bir denizin değil bir kavramın, bir fikrin, bir hül-yanın da izini ve evrimini sürmeye devam edecektir.

DİPNOTLAR

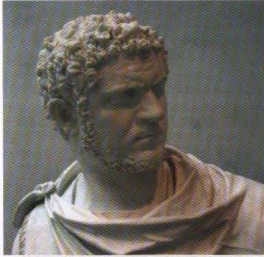
1. Sir David Scott Fox, *Mediterranean Heritage* (Londra: Routledge, 1978), s. 8. Coğrafya biliminin Akdeniz ikrinin ilugumundaki rolü üzerine bkz. Yossi Ben-Arzi, "The Idea of a Mediterranean Region in Nineteenth to Mid-Twentieth-Century German Geography", *Mediterranean Historical Review* 19 (2004): 2-15.
2. Peter Miller, Nicolas Fabri de Persec (1580-1673) ve Joseph Pitton de Tournefort (1656-1708) gibi ilim ve gezginlerin 19. yüzyıldan çok önce Akdeniz'i bir bütün olarak tasavvur etmiş olabilecekleri söylüyor. Bkz. Peter Miller, *Princes of the Mediterranean World* (Cambridge: Harvard University Press, 2009). Aktaran Cornel Zwielen, "Early Modern History", *Handbuch der Mittelmeerforschung*, yay.haz. Miran Dabag vd. (Münih: Fink, 2015), s. 97.
3. Norma Bouchard, "Dreaming the 'Great Sea': European Discourses on the Mediterranean and their Reception in the Arab and Islamic World", *Mediterranean Review* 7/2 (Aralık 2014): 53-82. Akdeniz'in az Camus kadar düşünün bir başka düşünür de Franco Cassano'dur. Bkz. *Southern Thought and Other Essays on the Mediterranean*, yay. haz. Norma Bouchard (New York: Fordham University Press, 2012).
4. Miriam Cooke, "Mediterranean Thinking: From Netten to Medizen", *Geographical Review* 89/2 (Nisan 1999): 290-300. Gülselma Benolita, "Insularity and Cosmopolitanism: Islands of the Mediterranean - a Carusell in the Memory of Lawrence Durrell", *Journal of Global Cultural Studies* (2008): 134-148.
5. Sörgel için bkz. Consanthe Gühenke, "Watching the Great Sea of Beauty: Thinking the Ancient Greek Mediterranean" (Mart 2006), s. 2. Michel Chevalier ve Saint-Simoncular için bkz. Jerome Debrune, "Le Systeme de la Méditerranée de Michel Chevalier", *Confluences Méditerranée* 36/1 (2008): 187-194.
6. Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Paris: Armand Colin, 1949). Akdeniz (çalışmalarını yıllar son altmış yıldıkı yükseliş için John A. Marino, "Mediterranean Studies and the Remaking of Pre-modern Europe", *Journal of Early Modern History* 15 (2011): 385-412.
7. Henri Pirenne, *Mohamed et Charlemagne* (1937) adlı eserinde Akdeniz'in Roma döneminde gerçek bir bütünlük yakaladığını (mare nostrum) fakat 7. yüzyılda başlayan Arap akınlarının bu bütünlüğü bozduğunu ve Akdeniz'in bir ihilaf denizine dönüştüğünü savunmuştu. Armand Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier* (Chicago: The University of Chicago Press, 1978); Shelomo Dov Goitein, *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza* (California: University of California Press, 1967).
8. Michael Herzfeld, "Practical Mediterraneanism: Excuses for Everything from Epistemology to Eating", *Reviewing the Mediterranean*, yay.haz. W.V. Harris (Oxford University Press, 2005), s. 4-64. Peregrine Horden, "Mediterranean Excuses, Historical Writing on the Mediterranean since Braudel", *History and Anthropology* 16/1 (2005): 25-30. Henk Driessen, "People, Boundaries and the Anthropologist's Mediterranean", *The Mediterranean: Reworking the Past Shaping the Present, Considering the Future*, haz. Ina-Maria Greverus ve Regina Romhild (Berlin: LIT Verlag, 2002), s. 11-24.
9. Henk Driessen, Pre- and Post-Braudellian Conceptions of the Mediterranean Area: The Puzzle of Boundaries, konferans tebliğı, 1999, s. 53-63. Akdeniz ve Akdenizlilik kurgusunu Fransızan 19. yüzyıl boyunca yürüttüğü emperyalist politikalarla ilişki için. Frenech Mediterranean: Transnational and Imperial Histories, yay. haz. Patricia Lorcin ve Ted Shepard (University of Nebraska Press, 2006).
10. Salvatore Bono, *Un Altro Mediterraneo* (2008)'dan aktaran, Bouchard, "The Great Sea", s. 77.
11. Bkz. *Modern Art and the Idea of the Mediterranean*, yay. haz. Jirai-Wasutynski vb. (University of Toronto Press, 2007), s. 10-11.
12. Braudel, *age*, s. 14. Benzer bir ifadeyi inli sanat tarihçisi Jacob Burckhardt da kullanmıştı: "Süreklikli mühtesem. Akdeniz'den Basra Körfezi'ne insanlar tek bir canlı varlık" Akt. Peregrine Horden ve Nicholas Purcell, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History* (New Jersey: Wiley-Blackwell, 2000), s. 1.
13. Şevket Toker, *Türk Edebiyatında Nevi-Yunanlilik*, s. 18. <http://www.egse-edebiyat.org/docs/582.pdf>
14. Mehmet Özdemir, "Yahya Kemal ve Gelenegi Yanlıs Yerde Arayan İki Edebi Topuluk: Nev-Yunanlılar ve Nayitler", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 14 (Ekim 2007), s. 255. Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimat ve Humanizma" adlı yazısında Yahya Kemal ve Yakup Kadri'den başkalarının da benzer düşünce ve niyetlerinin olabileceğini dair bir ipucu sunuyor: "Bununla beraber bizde humanizmanın mübessirleri vardı (...) Bunlardan biri -belki en mühimi- Hüseyinzade Ali'dir. Yunan-Latin kültürüne bağlanmayı kendi nesline aşlamak isteyen bu zat, aynı zamanda mazimiz yeni zavıyeden görülecek kadar Fars-Arap humanizmasını da biliyordu. Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp üzerine tesir etti. Fakat kıtımaları nın kıfayetsizliği, onu genis bir fikir hareketini başına getirmedir." Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013), s. 45.
15. Hasan Ali Yücel, *Edebiyatı Tarihinde* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), s. 255.
16. Yakup Kadri-Yahya Kemal buluşması Yakup Kadri'den dinlemek için bkz. aynı eser, s. 262. Hasan Ali Yücel'in bu eseri Nev-Yunanlık ve Yahya Kemal ve Yakup Kadri'nin Akdenizcilikle ilgili en önemli kaynağı teşkil ediyor.
17. Yücel, *age*, s. 257.
18. *Age*, s. 288. Kır Meklupları için bkz. s. 289-291.
19. *İkdam*, 17 Mayıs 1930 (1912). Metin için Yücel, *age*, s. 278-286. Ömer Seyfettin'in bu konudaki görüşleri -belki de ağır politik koşulları da nispeten iyileşmesiyle- değişektir. 1919'da kaleme aldığı "Garp Edebiyatı ve Yunan Klasikleri" başlıklı yazısında "Sınamı sırtı Yunan-Latin kaskidenmdedir. Sadelik, sağlık, samimilik, vuzuh bu büyük eserlerin esaslarıdır" der. Bkz. Yücel, *age*, s. 288.
20. Yücel, *age*, s. 257. Celal Sahir'e (1883-1939) Yahya Kemal arasında kereyan eden tarihsel örnek veriyor. Cemil Meriç, *Bu Ülke* (İstanbul: Ötügen Yayinevi, 1976), s. 59.
21. Yücel, *age*, s. 271-276.
22. *Age*, s. 296.
23. Yakup Kadri Karasmanoglu, *Gençlik ve Edebiyatı İstisnaları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), s. 122-123. Akt. Betti Öztelci, "Türk Edebiyatında Humanist Eleştiri Anlayışının Temelleri", 38. *Uluslararası Aya ve Kültür Akademi Çalışmaları* (CANAS, 10-15 Eylül 2007 Bildiri Kitabı) (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2008), s. 127-127.
24. Furkan Özkur, "Halikarnas Balıkcısı'na Doğa, Estetik ve Akdeniz Uygarlığı'nın Kaynağı Arşipel", *Mediterranean Journal of Humanities* 4/2 (2014), s. 209.
25. Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Akdeniz* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2014), s. 116.
26. Halikarnas Balıkcısı, *Altın Kır Akdeniz* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2008), s. 23-24. Benzer bir yorum, Capri Adası'ndaki bir konferansta Jacques Derrida konuşmacılara yapar: "Büyük kırsızlık köken olarak Akdeniz'izi, fakat her birimiz manyetik bir çekimle Akdeniz'i sayılırız."
27. Halikarnas Balıkcısı, *Merhaba Akdeniz*, s. 47.
28. Sıbahattin Eyüboğlu, *Mavi ve Kara Akdeniz*, İş Bankası Yayınları, 2014), s. 1.
29. Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Tanrıları* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2015), s. 13. Benzer bir yaklaşım için bkz. Azra Erhat, *Mitologie Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi), s. 8. "Aslında bir Akdeniz çevresi olanlar topluluğu vardır, onu Yunanistan ve Roma'ya mal etmemiz, bu edelerinin Yunanistan ve Roma uyruklu yazarların kalemiyle Yunusca ve Latince olarak yazılmış olmasından ileri gelir. Oysa bu edelerinin çıkış yeri ne Yunanistan'dır ne de İtalya. Anadolu'dur, Girit'tir, Mezopotamya'dır. Fenike, Misir'dir (...) Akt. Öztelci, *age*, s. 122.
30. Bu hareketle ilgili kapsamlı bilgi için bkz. Asher Kaufman, *Revising Phoenicia: The Search for Identity in Lebanon* (Londra: I. B. Tauris, 2004).
31. Bkz. Asher Kaufman, "Phoenicianism: The Formation of an Identity in Lebanon in 1920", *Middle Eastern Studies* 37/1 (2001): 161.
32. Franck Salameh, *Language, Memory, and Identity in the Middle East: The Case for Lebanon* (Linham: Lexington Books, 2010), s. 133.
33. İrad Malkin, "Önsöz", *Mediterranean Paradigms and Classical Antiquity* (Londra: Routledge, 2005), s. 1.
34. Sami Solim, "The New Phoenicianism: Nationalist Thought and the Egyptian Village Novel, 1967-1977", *The Arab Studies Journal*, 8/1, 2/1 (2000-2001): 10-24. Hasan Ali Yücel, Yahya Kemal'deki keskin değişim "Marifet üfatafa tabidir/Müsteriz me'ta zavıdır gerçeyne übidir" diyerek açıklar. *Age*, s. 277.
35. Bkz. Salameh, *age*, s. 23.
36. Alexandra Nodke, *The Place of the Mediterranean in Modern Israeli Identity* (Londra: Brill, 2009).
37. Bkz. Gil Z. Hochberg, "The Mediterranean Option: On the Politics of Regional Affiliation in Current Israeli Cultural Imagination", *Journal of Levantine Studies* 1/1 (Yaz 2001): 41-65.
38. Rachel S. Harris, "Israel: Finding the Levani within the Mediterranean", *The Levantine Review* 1 (2002): 10-18.
39. Bkz. Hochberg, *age*, s. 57.
40. Harris, *age*, s. 111-112 ve Hochberg aynı yerde.
41. Bkz. *Mediterranean Frontiers: Borders, Conflict and Memory in a Transnational World*, yay.haz. Dimitar Bechev ve Kalyso Nicolaidis (Londra: Tauris, 2010), s. 8 ve Driessen, *age*, s. 55.
42. Bkz. *Mediterranean Frontiers* ..., s. 8 ve Driessen, aynı yerde.

ÖLDÜRÜLMESİNİN 1800. YILINDA ROMA İMPARATORU CARACALLA

MUSTAFA H. SAYAR

Marcus Aurelius Antoninus (Caracalla), dokuz yaşında tahta çıkan bir çocuk imparator olarak Roma tarihinde ilk örneği oluşturdu. Babasının Roma imparatoru olmasından tahta ortak imparator yapılınca kadar geçen dört yıl içinde iç savaşın acımasızlığını doğrudan izleyecek, imparatorluğun Balkanlar, Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki eyaletlerini görecekt, babasının düşmanlarına karşı üstün savaş gücüne sahip birlikleriyle nasıl savaş kazandığının ve yenilen rakiplerine karşı nasıl gaddarca davrandığının görgü tanığı olacaktı.

Resim 1
İmparator
Marcus Aurelius
Antoninus
(Caracalla)
(4 Nisan 188 -
8 Nisan 217)

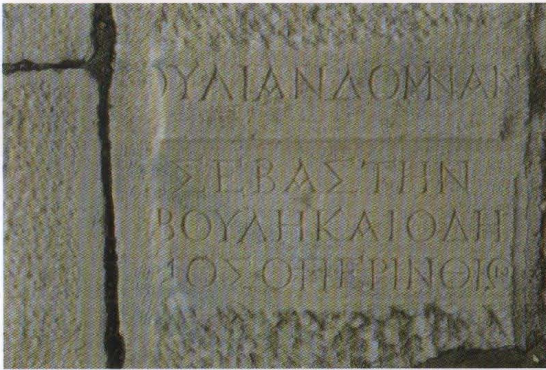
Gallia Lugdunensis eyaletinde M.S. 186 yılından 189 yılına kadar valilik yapan Lucius Septimius Severus ve karısı Iulia Domna'nın eyaletin başşehri Lugdunum'da (bugün Lyon/ Fransa) bir oğulları dünyaya geldi. Lucius Septimius Bassianus adı verilen bu çocuğun kesin doğum tarihi hakkındaki bilgiler eski çağ kaynaklarında çelişkilidir.¹ Roma tarihini yazmış olan Cassius Dio'ya göre, Lucius Septimius Bassianus 4 Nisan 188'de dünyaya gelmiştir; (Resim 1) *Scriptores Historia Augusta* başlıklı anonim kaynak ise bu yılı 186 olarak aktarmaktadır. Ancak "Bassianus"un Iulia Domna'nın babasının adı olduğu ve Septimius Severus'un ilk eşinin Lugdunum'da ölümünden sonra 187 yılında Suriye'de 182/183 yıllarında IV. İskit lejyonu komutanıyken tanıştığı Iulia Domna ile evlendiği dikkate alındığında, söz konusu tarihin Cassius Dio'da belirtildiği gibi 4 Nisan 188 olarak kabul edilmesinin daha doğru olduğu anlaşılmaktadır.

Lucius Septimius Bassianus, önceki imparatorların aksine gerçek bir Romalı kökenden çok, eyaletlerde sonradan Roma bürokrasisinde görev yapan bir aileye mensuptu. Babası Lucius Septimius Severus,² Kuzey Afrika'da bugünkü Libya topraklarında bulunan Leptis Magna şehrinde 146 yılında Publius Septimius Geta'nın oğlu olarak, annesi Iulia Domna'da Suriye'nin Emesa şehrinde 170 yılında Iulius Bassianus'un kızı olarak doğmuştu. Aynı zamanda Romalı bir senatör ve konsül olan Nikaia (İznik) doğumlu tarihçi Lucius Cassius Dio (doğ. 155-öl. 235), Lucius Septimius Bassianus'un imparator olduktan sonra yaptığı gaddarlıklarını Afrika ve Asya kökeninden ve ilk çocukluk yıllarını Gallia'da geçirmiş olmasından kaynaklandığını yazar.³

Daha bir yaşındayken babasının Sicilya valisi olması nedeniyle onunla birlikte 189 yılında Lyon'dan Sicilya'ya giden, oradan da 190 yılında Roma'da konsül olarak görev yapan babasıyla Roma'ya gelen Bassianus burada annesi Iulia Domna ile ve 7 Mart 189'da doğan kardeşi Geta ile birlikte babasının 9 Nisan 193 yılında askerleri tarafından imparator ilan edilmesine kadar sakin bir çocukluk dönemi yaşadı.⁴ Sadece babasının Pannonia Superior eyaletinin valisi olarak 191 yılından başlayarak Tuna Nehri kıyısındaki eyalet

başşehri Carnuntum'da bulunduğu sırada, Roma'da 180 yılından beri imparator olan Commodus'un 192 yılında öldürülmesi ve onu yerine imparator ilan edilen muhafız alayı komutanı Pertinax'ın öldürülmesi sırasında annesi ve kardeşiyle birlikte güvenlik nedeniyle Roma'dan ayrıldı.

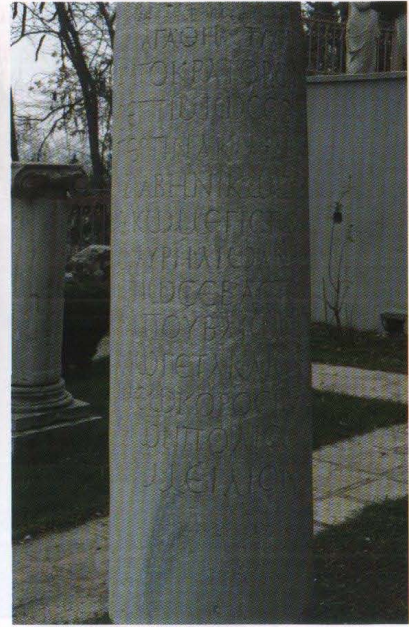
193 yılı Nisan ayında Pannonia'da babası Septimius Severus'un imparator ilan edildikten sonra Roma'ya gelişyle birlikte Bassianus için de hayatın akışının artık tamamen değiştiği anlaşılmaktadır. Annesi Iulia Domna 193 yılında Augusta unvanını aldı; babası Septimius Severus ilk olarak tahta göz diken eyalet valileri olan Pescennius Niger ve Clodius Albinus'u ortadan kaldırmak üzere harekete geçti.⁵ Suriye valisi Pescennius Niger'e yönelik yaptığı harekât sırasında kendisine yardımcı olan ve emirindeki birliklerin Asya kıyısına geçmesi için limanını hizmetine veren Perinthos (Marmara Ereğlisi) şehrinde 193/194 kışını geçirdi. (Resim 2) 4 Nisan 194 tarihinde oğlu Bassianus'un 6. yaş gününü Perinthos'ta kutladuktan sonra⁶ 194 yılı Nisan ayı başında Roma imparatorluğu tahtına göz dikmiş olan Pescennius Niger'i Issos (Payaş-İskenderun) yakınlarında yapılan meydana savaşında emirindeki lejyonların üstün muharebe azmiyle yenmesi ve sonrasında Niger'in idam edilmesiyse

birlikte tüm Roma İmparatorluğu'nun tek başına egemeni oldu ve kendisinin kurduğu bir hanedan oluşturmaya başladı. Bu amaçla ilk olarak 161 ile 180 yılları arasında Roma imparatoru olan Marcus Aurelius ile akrabalığı olduğunu iddia ederek, aynı soydan geldiklerini vurgulamak üzere 195 yılında kendisinin ve ailesinin *gens Aurelia*'nın mensubu olduğunu resmen ilan etti. Bundan böyle Septimius Severus tanrılaştırılmış imparator Marcus Aurelius'un oğlu ve onun tanrılaştırılmış oğlu Commodus'un da kardeşiydi.

Bu durumda 192 yılında öldürüldüğünde, daha önce hakkında lanet-

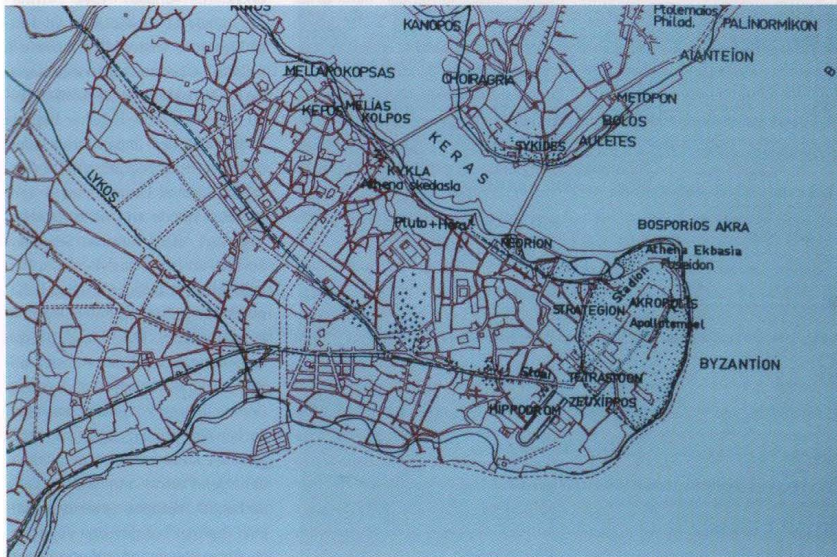
leme kararı alınmış olan Commodus 196 yılında Septimius Severus tarafından Senato'ya verilen bir değişiklik önergesiyle tanrılaştırıldı. Böylece Bassianus 8. yaş günü olan 4 Nisan 196'da Moesia superior eyaletindeki Viminacium'da (Stari Kostalac/Sırbistan) Marcus Aurelius Antoninus adıyla *Caesar* unvanı verildiğinde hem tanrılaştırılmış bir imparator olan Marcus Aurelius'un torunu oluyor ve hem de onun adını taşıyordu.⁶ 196 yılında Septimius Severus iki buçuk yıllık bir kuşatmadan sonra Pescennius Niger'in tarafını tutmuş olan ve onun idam edilmesinden sonra da iki yıl kuşatmaya direndikten sonra açlık nedeniyle teslim olan

Byzantion'u ele geçirdi ve ağır şekilde cezalandırmak için bu şehri batıdaki komşusu olan Perinthos'a bağlı bir köy haline getirdi; şehrin surlarını ve önemli kamu yapılarını tahrip etti.* (Resim 3) Ancak bir yıl sonra 197 yılında şehrin yeniden imarına ve bu kapsamda sütunlu cadde ve hipod-

Resim 2
Iulia Domna'yı
onurlandırma
yazıtı Perinthos
MS 193-217
(solda).

Resim 3
Septimius
Severus ve
Caracalla'nın
ortak
imparatorluk
döneminden
mil taşı,
Perinthos
MS 198-209
(sağda).
(Tekirdağ
Müzesi)

Resim 4
Roma
imparatorluk
devrinde
Byzantion
(İstanbul).

Resim 5
Byzantium
Hippodromu
Sphendone
kalıntıları.

romun inşa edilmesine karar verdi. Güney yamacında bulunan tiyatroyun ve hamamların da tamir edilmesi sağlandı. (Resim 4-5)

Septimius Severus'un başlattığı bu imar faaliyetleri ve Byzantium'un güneye ve güneybatıya doğru genişlemesi, oğlu Marcus Aurelius Antoninus'un tek başına Roma imparatoru olduğu 211 ile 217 yılları arasındaki dönemde de devam ettirildi. Bu dönemde şehrin adlarından birinin de Antoniniana olduğu anlaşıyor. 197 yılı Şubat ayının 19'unda Britannia valisi Clodius Albinus'u Lugdunum (Lyon) yakınlarında yenen Septimius Severus bu tarihten sonra artık Roma İmparatorluğu'nun tek hakimi olmuştu.¹⁰ 197 yılında 9 yaşındayken Augustus unvanı verilen Marcus Aurelius Antoninus artık Roma İmparatorluğu'nu babasıyla birlikte yöneten bir çocuk imparator olarak Roma tarihinde ilk örneği oluşturdu.¹¹ Roma imparatorluk tarihinde tanındığı takma ismi olan Caracalla ona ordugâhta giydiği Keltlere özgü kapüşonlu mantodan ötürü verilmiştir. Ancak tarih yazımında genellikle Antoninus ve resmi tüm belge ve yazıtlarda Roma devlet pro-

tokolünde geçerli olan "Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus" adıyla anılmıştır.

Caracalla 193 yılında 5 yaşındayken babasının Roma imparatoru olmasının senato tarafından onaylanmasından başlayarak 197 yılında 9 yaşında babası tarafından tahta ortak imparator yapıncaya kadar geçen dört yıl içinde babası, annesi ve kardeşiyle birlikte bir taraftan iç savaşın acımasızlığını doğrudan izlemişti. Bu arada Roma İmparatorluğu'nun Balkanlar, Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki eyaletlerini görmüş, diğer taraftan da babasının düşmanlarına karşı üstün savaş gücüne sahip birlikleriyle nasıl savaş kazandığının ve yenilen rakiplerine karşı nasıl gaddarca davranıldığının görgü tanığı olmuştu.

İmparatorluğun yönetimine yeni bir hanedanın geliş sürecini takip eden 197 ve 198 yıllarında yapılan Parth Savaşı sırasında Caracalla babası, annesi ve kardeşiyle birlikte Antiokheia'da (Antakya), daha sonra 198 ile 202 arasında Suriye ve Mısır bölgesinde kaldı. 199 yılında *pater patriae* (vatanın babası) unvanını aldı. (Resim 6)

Bu dönemde imparatorluğun iktidar merkezi artık Roma şehri olmaktan çıkmış, imparatorun bulunduğu yer neresi ise orası olmuştu. Doğudaki Roma eyaletlerinde geçen dört yıl Caracalla için çok etkili olmuştu. 13 yaşına bastığı 201 yılında babası Septimius Severus ona yetişkin erkeklerle sunulan *toğa virilis*'i Antiokheia'da sundu. Aynı yıl konsüllüğe aday gösterildi ve babasıyla birlikte 1 Ocak 202 tarihinden başlayarak Antiokheia'da ilk konsüllüğünü üstlenmiş oldu. İlkbahar başında Roma'ya dönen imparatorluk ailesi 9 ile 15 Nisan 202 arasında bir taraftan Severus hanedanının 9. tahta çıkış yılında 10. yıl kutlamaları yaparken, diğer taraftan Septimius Severus'un zorlamasıyla Caracalla, muhafız alayı komutanı Gaius Fulvius Plautianus'un kızı Fulvia Plautilla ile evlendirildi. Plautilla, düğünden hemen sonra kendisine Augusta unvanı verilmesiyle kayınvalidesi Iulia Domna ile aynı konuma gelmiş oldu. Zorlamayla yapılan düğün ve muhafız alayı komutanının kızının hanedana gelin olarak alınması Caracalla ile babası Septimius Severus arasındaki ilişkinin bozulmasına yol açmış ve Caracalla ilk kez babasına karşı

cephe almıştı. Septimius Severus'un Leptis Magna şehrinde hemşeri ve hatta uzaktan akrabası da olan Plautianus çok zengin bir askeri ve siyaseten güçlü bir kişilikti. Bu özelliklerinden cesaret alarak tahta hak iddia etmeye başladı ve bu nedenle Caracalla ile arası giderek bozuldu. 203 yılında imparatorluk ailesi Africa eyaletini ziyaret ederken çok sayıda onurlandırma ile karşılandılar. Bu karşılama törenleri sırasında yaptırılan anıtlara aile içindeki çekişme ve görüş ayrılıkları yansımamıştı.

204 yılı kışı Caracalla ile Plautianus arasındaki iktidar kavgasının iyice kızıştığı yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Caracalla 205 yılı başında 17 yaşında ilk kez siyasi rakiplerine karşı nasıl acımasız olacağını gösterdi. Kendisi tarafından hazırlanmış olduğu anlaşılır Septimius Severus'a karşı düzmece bir siyasi suikast iftirasıyla Plautianus'un görevinden azledilmesini sağladı. Plautianus derhal idam edildi ve kızı Plautilla ile Caracalla'nın evliliği feshedilerek, Plautilla erkek kardeşi Plautius ile birlikte Lipari adasına sürüldü. Caracalla bu olaydan sonra babasının gözünde onun ardılı olarak tek başına tahta hazırlanan kişi olma özelliğini artık yitirmişti. Septimius Severus 205 yılından başlayarak büyük oğlu Caracalla'nın bundan sonra hem devlet ve hem de ondan bir yaş küçük olan ikinci oğlu Geta için çok tehlikeli olduğundan artık iyice emindi.

208 yılında Septimius Severus her iki oğlunun konsül olmasını sağladı. Aynı yıl imparatorluk ailesi Britannia seferine çıktı. Bu iyi hazırlanmış ve başarılı sefer sırasında Geta daha çok sivil işlerle ilgilenirken Caracalla babasıyla birlikte askeri sefere katıldı. Bu arada babası ve kardeşine yönelik birçok suikast girişimini de önleyerek ordunun desteğini kazandı.

Büyük ihtimalle bu sefer sırasında Marcus Aurelius Antoninus bir Kelt mantosu olan *caracalla* adı verilen giysiyi ilk kez gördü. Rüzgâr ve yağmurdan bedeni koruyan ve topuklara

208 yılında imparatorluk ailesi Britannia seferine çıktı. Büyük ihtimalle bu sefer sırasında Marcus Aurelius Antoninus bir Kelt mantosu olan *caracalla* adı verilen giysiyi ilk kez gördü. Rüzgâr ve yağmurdan bedeni koruyan ve topuklara kadar inen bu manto askerler arasında yaygın olarak kullanılmaktaydı. Marcus Aurelius Antoninus kendisini daima basit bir asker olarak göstermek istediğinden sakal tıraşı olmuyor, sık yıkanmıyor ve mantosunu hava şartlarına da bağlı olarak neredeyse her gün kullanıyordu.

kadar inen bu manto askerler arasında yaygın olarak kullanılmaktaydı. Marcus Aurelius Antoninus kendisini daima basit bir asker olarak göstermek istediğinden sakal tıraşı olmuyor, sık yıkanmıyor ve bu mantoyu hava şartlarına da bağlı olarak neredeyse her gün kullanıyordu.

209 yılı sonbaharında Geta'nın Augustus yapıldığı anlaşıyor. Böylece Roma devleti ilk kez üç imparator tarafından yönetilmeye başlandı. Bu gelişme, tahtı kendisi için hak olarak gören Caracalla'nın nezdinde bir yenilgi anlamı taşıyordu. Roma ordusunun başarılı bir şekilde Britannia

Resim 6
Septimius
Severus ve
Caracalla'nın
ortak
imparatorluk
döneminden
mil taşı
Nikomedia
(İzmit)
MS 197/198.
(İstanbul
Arkeoloji
Müzeleri)

adasının tamamını işgal etmesi üzerine her üç Augustus da 210 yılında *Britannicus maximus* unvanını aldı ve dışarıya karşı aralarındaki uyumu göstermek için *concordia Augusti* propagandası yaptılar, fakat bu, iki kardeşin arasındaki iktidar savaşını yavaşlatmadı. 211 yılının 4 Şubat günü Septimius Severus, Eburacum (bugün York) şehrinde öldü. Cassius Dio'nun aktardığına göre, ölüm döşegindeki son sözleri "Birlik olun ve askerlerin maaşlarını ödeyin" şeklindeydi.¹⁴ Caracalla artık "Imperator Caesar Marcus Aurelius Severus Antoninus Pius Augustus" olarak anılacak, 211'den başlayarak Parthicus Maximus ve Adiabenicus Maximus Arabicus Maximus zafer unvanlarını da alacaktı.¹⁵

Septimius Severus'un ölümü sonrasında iki kardeş önce birlikte imparatorluğu yönetmeye devam etti, ancak birbirlerine karşı önmek almayı da ihmal etmemişlerdi. Kardeşler arasındaki iktidar mücadelesi bütün yıl devam etti. Geta bu dönemde yumuşak bir politika izlemesi nedeniyle daha fazla senatörü yanına yer almaya ikna edebilmişti, ancak artık tanırlaş-tırılmış olan babasının resmi ile kendi portresini aynı konuma getirme giri-

şiminde bulununca, bunu bardağı taşıran son damla olarak gören ağabeyi 211 yılı Aralık ayının ortasında bir akşam annesi Iulia Domna'dan onu bir barışma konuşması için çağırmasını istedi. Iulia Domna'nın bu önerinin samimi olduğuna inanması üzerine iki kardeş annelerinin huzurunda bulundu. Konuşma sırasında odaya daha önceden gizlenmiş olan muhafız alayı mensubu subaylar tarafından Geta annesi Iulia Domna'nın kollarında öldürüldü.¹⁶ Bu cinayet sonrasında Caracalla hemen muhafız alayı kışlasına ve Roma dışında bulunan Geta taraftarı ikinci Parthica lejyonunun karargahına gitti, onları kendisinin haklı olduğuna inandırmaya çalıştı. Eğer önce davranmasaydı kardeşinin kendisini öldüreceği, bu nedenle kendisini savunmak zorunda kaldığı yönünde gerçek dışı ifadelerle askerleri yanına çekmeye çalıştı. Babasının vasiyetine uyarak askerlerin maaşlarını artırmaya söz verdi. Askerler bu şekilde Caracalla'nın tarafında kalmaya karar verdiler, ancak senatörler onun kendisini savunduguna inanmadı. Cassius Dio'nun belirttiğine göre, Roma ve eyaletlerde Geta yanlısı 20.000 kişi idam edildi.¹⁷ Ayrıca eski eşi Plautilla ve erkek kar-

deşini de Lipari adasında öldürttü; annesi Iulia Domna'yı sıkı bir gözetim altına aldı. Annesine kardeşinin yasını tutma yasağı getirdi. Geta'nın anısı lanetlendi, adını tüm yazıtlardan sildiren heykellerinin ve diğer her türlü resimlerinin imha edilmesi emrini verdi.

Caracalla halkın olup bitenleri kolay kabullenmesi ve kendi tarafını tutması için vahşi hayvan dövüşleri ve gladyatör oyunları düzenledi. Ayrıca babasının zamanında Roma'da Circus Maximus'un yanında başlanmış olan ve Caracalla Hamamları olarak bilinen *thermae Antoninianae* yapısını 211 yılından 217 yılına kadar geçen süre içinde tamamlattı.

Hem gladyatör ve vahşi hayvan dövüşleri, hem oyunlar ve hem de imar faaliyetleriyle askerlere ödenen maaşların artması Roma devletinin hazinesinin boşalmasına sebep olmuştu. Bu nedenle Caracalla bir taraftan vergileri artırırken bir taraftan da yeni bir para birimi olan ve çifte *denarius* olarak da tanımlanan Antoniniana'yı tedavüle çıkardı; fakat bu para birimi sadece yüzde 51 oranında gümüş içermekteydi.

Resim 7
MS 3. yüzyıl
başında Roma
İmparatorluğu.

Caracalla, Britannia seferinden beri hava şartlarının gerektirmesi halinde sürekli giydiği *caracalla*'yı Roma şehrinin sakinlerine dağıttı ve başkent halkı tarafından Caracalla lakabıyla anılmaya başlandı. Bu ismi kendisi de kabullendi, çünkü bu uygulamayla tüm halkı kendi taraftarı ve askeri yapmayı hedeflemekteydi.

Caracalla'nın imparatorluk döneminin en önemli ve kendisinden sonra da en fazla iz bırakan icraatı Roma İmparatorluğu sınırları içerisine yaşayan tüm hür insanlara Roma vatandaşlığını alma hakkını vermesiydi. 212 yılında yayınladığı *Antoniniana* kararnameyle (*Constitutio Antoniniana*) vergi mükelleflerinin sayısını artırarak devlete ek gelir sağlama olanakları yaratmayı hedeflemişti.¹⁶

Caracalla'nın Roma imparatorları arasında en gaddarlarından biri olarak tanınmasının tek nedeni 211 yılı sonunda kardeşi Geta'yı tuzak kurup öldürmesi değildi. 213 yılında Germania seferi sırasında Roma'nın müttefiki olan bir Germen kabilesinin eli silah tutan erkeklerini bir görüşme yapma bahanesiyle yanına çağırıp, onları da yanında bulunan askerlerine öldürmüştü. 213 yılından başlayarak yazıtlarda *MAGNUS* unvanıyla anılırken, Germenlere karşı kazandığı zaferden dolayı da *Germanicus Maximus* zafer unvanını aldı. (Resim 7)

214 yılında Balkan eyaletleri üzerinden Bithynia'ya vardı ve 214/215 kışını Nikomedia'da (İzmit) geçirdi. 215'te Nikomedia'da 4 Nisan'daki yağışının geçirdikten sonra yola çıkıp Kilikia kapılarında (Gülek Boğazı) geçerek (Resim 8) Tarsus üzerinden Antiocheia (Antakya)'ya vardı ve oradan 215/216 kışını geçirdiği Alexandria'ya (İskenderiye) ulaştı.¹⁷

Caracalla, Alexandria'da bulunduğu sırada yaptığı katliamlarla da tarihe geçti. İlk kez 201 yılında babası Septimius Severus ile geldiği bu önemli liman şehrinde ve çevresinde sürekli huzursuzluk olduğu anlaşılmaktadır. 215 yılında tekrar geldiğinde Ale-

xandrea halkının kendisiyle alay ettiğini öğrenmesi üzerine huzuruna gönderilen bir elçi heyetini yemek sırasında öldürmüştü, bu nedenle çıkan isyan sırasında¹⁸ şehirde eli silah tutan gençlerin Roma ordusuna mensup askerler tarafından öldürülmesini, sokağa çıkma yasakları uygulanmasını ve şehrin içinde du-

Makedonya kıyafeti giydiği, bir zamanlar İskender'in kullanmış olduğunu iddia ettiği, Makedonya silah ve teçhizatı kullandığı bu aktarımlardan anlaşılmaktadır.¹⁹ Parth seferi sırasında İskender'in Phalanx'ı adı verilen 16.000 kişilik bir birlik oluşturup onları Makedonya silah ve üniformalarıyla donatması da kendisinin

Resim 8
Gülek
Boğazı'nda
kayaaya oyulmuş
Caracalla
dönemi sınır
yazıtı, MS 215.

varlar yaptırılarak halkın birbiriyle görüşmesinin engellenmesini emretmişti.²⁰ Ayrıca bir emir yayınlarak Alexandria'da aralarında tüccarlar ve sanatçıların da bulunduğu tüm yabancıların şehri terk etmesini istedi.

Caracalla'nın dikkat çeken diğer bir uygulamasının da kendisini Büyük İskender ile özdeşleştirecek şekilde askerlerine ve gittiği bölgelerdeki halka sunma çabası olduğunu Cassius Dio ve Herodian aktarır.²⁰ Özellikle 214 yılından başlayarak Caracalla'nın

yeniden dünyaya gelmiş İskender olduğu yönündeki iddiasını doğrulamaktadır.

216 yılında tekrar Antiocheia'ya gelen Caracalla 27 Mayıs 216'da buradan Parth seferine çıkıp 216/217 kışını Edessa'da geçirdi.²² Herodian'ın aktardığına göre, bu bölgede Parth kralının kızı ile evlenecek ve bugün töreninde tüm davetlileri öldürecekti.²³

Caracalla, Edessa'dan (Urfa) Karrhai'a (Harran) doğru yol alır-

Resim 9
Harran'dan bir
görünüm.

ken¹⁴ 8 Nisan 2017'de etrafında bulunan muhafız alayı komutanı Marcus Opellius Macrinus¹⁵ tarafından tertip edilen bir suikastı Martialis ismindeki bir *centurio*'nun (yüzbaşı) gerçekleştirdiğini Herodian aktarır.¹⁶ Suikastın nerede ve kimler tarafından planlanıp gerçekleştirildiği bütün ayrıntılarıyla bilinmemektedir. Ancak muhafız alayı komutanı Macrinus ve atlı muhafızlar birliğinden tribün Aurelius Nemesianus'un bu suikastın düzenlenmesinde aktif rol aldıkları anlaşılmaktadır.¹⁷ *Scriptores Historiae Augustae*, Caracalla'nın Edessa ile Carrhai arasında öldürüldüğünden bahseder. Cassius Dio da ona

benzer biçimde Caracalla'nın Edessa ile Carrhai arasında yol alırken öldürüldüğünü yazmaktadır.¹⁸ Herodian ise Caracalla'nın ordusuyla Harran'da bulunduğunu ve buradan çıkarak Ay Tanrısı tapınağına gitmek isterken öldürüldüğünü yazar.¹⁹ Ancak bu tapınağın nerede bulunduğundan bilinmemektedir. (Resim 9)

Tapınağın yerinin tespiti için Caracalla'nın ölümünden sonra onun öldürüldüğü yere adının verildiği varsayımı üzerinden yorumlar yapan bazı tarihçiler Edessa'nın güneybatısında ve Carrhai'nın batısında bulunan ve bugün Mürşitpınar ola-

rak adlandırılan bölgede konumlandıkları Maropolis şehrinin aynı zamanda Caracalla'nın öldürüldüğü yer olduğunu da öne sürmektedirler. Burada Caracalla'nın çok saygı duyduğu Ay Tanrısı kültüne ait bir kutsal alan bulunduğu tahmin edilmektedir. Ay Tanrısı'nın en önemli kült merkezlerinden biri olan Harran'da²⁰ (Resim 10) 10. yüzyıla kadar her yıl 6 Nisan'da bu tanrıya bir boğa kurban edildiğine ilişkin bilgiler²¹ bu tarihin ilginç şekilde hem Caracalla'nın doğum günü olan 4 Nisan ve hem de öldürüldüğü 8 Nisan tarihiyle çok yakın olduğunu göstermektedir. (Resim 11)

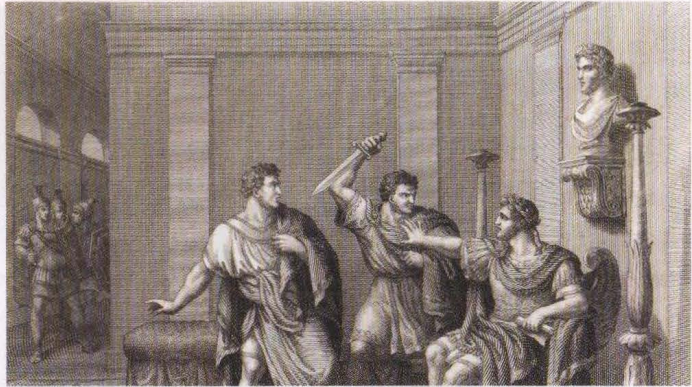
Resim 10
Harran Kalesi
kalıntıları.

Caracalla'nın cesedi yakıldı ve külleri Roma'ya götürüldü.¹⁷ Önce herhangi bir *consecratio* (tanrılaştırma) ya da *damnatio memoriae* (lanetleme) kararının alınmadığı, ancak imparator Elagabal döneminde (218-222) *Divus Antoninus Magnus* olarak Caracalla'nın Roma tanrıları katına alınmasını sağlayan *consecratio* kararının alındığı anlaşılmaktadır.¹⁸

Caracalla'nın sürekli kabus görüp depresyon içinde yaşadığı ve uyku düzeninin çok bozuk olduğu da Cassius Dio tarafından aktarılmaktadır.¹⁹ Bu nedenle Sağlık Tanrısı Asklepios, Mısır'ın baştanrısı Sarapis ve bilcilik tanrısı da olan Apollon'un kutsal alanlarını ziyaret ederek kurbanlar sunmaktaydı.

Caracalla'nın ölümünden sorumlu Macrinus 11 Nisan 217'de imparator ilan edildi ve hemen sonrasında Parth'lara yenilince askerlerin desteğini kaybetti. Antiocheia'ya gelen Macrinus orada bulunan Iulia Domna'ya saygı gösterdiyse de onun askerleri kendisine karşı ayaklandırma çabaları nedeniyle Antiocheia'dan sürüldü ve 217 yılı Nisan ayı sonuna doğru intihar etti. Bu

olaya birlikte Caracalla'nın ailesinden kimse hayatta kalmamıştı.

Macrinus 218 yılı Haziran ayında Iulia Domna'nın akrabası Iulia Soemias'in oğlu Varius Avitus'un askerlerine karşı yaptığı savaşı kaybedince kaçtı. Kaçışı sırasında Khalkedon'da (Kadıköy) yakalandı ve Antiocheia'ya getirilirken Kappadokia'da öldürüldü. 218 yılında Varius Avitus tipki Caracalla gibi Marcus Aurelius Antoninus adını alarak imparator oldu; ancak daha çok, rahibi olduğu Sol Elagabalus tanrısına göndermeyle

"Elagabal" adıyla tanındı. Severus hanedanı Elagabal ile devam etti ve 222 yılında onun öldürülmesiyle yine Iulia Domna'nın akrabası olan Iulia Mamea'nın oğlu Bassianus Alexianus 14 yaşında Severus Alexander adıyla Roma imparatoru oldu. 235 yılına kadar hüküm süren bu imparator döneminde de hanedan varlığını sürdürdü. 235 yılında Severus Alexander'in Mogontiacum'da (Mainz) öldürülmesiyle birlikte Roma İmparatorluğu'nda anarşi ve karmaşa dönemi olan asker imparatorlar dönemi başladı.

Resim u Caracalla'nın öldürülmesini temsil eden bir resim.

DİPNOTLAR

- Caracalla'nın doğum yılı hakkındaki tartışma hakkında bkz. G. Alföldy, *Nox dei filii* *Caracallae* Geburtsjahr, su yayında: G. Bonamente ve M. Mayer, *Historiae Augustae Colloquium Romanense. Historiae Augustae 'Colloquia'* (Bari, 1996), s. 9-36.
1. *Septimius Severus* hakkında bkz. A. Birley, *Septimius Severus, The African Emperor* (London, 2002); A. Lichtenberger, *Severus Pius Augustus. Studien zur sakralen Repräsentation und Rezeption der Herrschaft des Septimius Severus und seiner Familie* (MS 193-211) (Leiden-Boston, 2010).
- Iulia Domna hakkında bkz. E. Keitelhofen, *Die syriischen Augustae in der hionischen Überlieferung* (Bonn, 1979), s. 76 vd.; B. Levick, *Julia Domna. Syrian Empress* (London, 2007); Lichtenberger, *ade*, s. 391; J. Langford, *Material Metamorphosis. Julia Domna and the Imperial Palaces of Motherhood* (Johns Hopkins University, 2013); S. Nadin, *The seuerian Kaiserfrauen* (Stuttgart, 2016).
- Cassius Dio, 78, 6, 1.
- SHA Caracalla 1, 3-4.
- Suriye valisi Pescennius Niger'e ve Briannia valisi Claudius Albinus'a karşı yaptığı savaş hakkında bkz. Spielvogel, *age*, s. 75-108; Jordanes, *Getica* 82.
- Scriptores Historiae Augustae, *Septimius Severus* 10, 3.
- Cassius Dio 74, 6, 3 ve 74, 14, 2-3; Herodianus 6, 9; Suidas s.v. *Severus* ve *Perinthos*; Zonaras 12, 8.
- J. Spielvogel, *Septimius Severus* (Darmstadt, 2006), s. 98.
- Caracalla'nın Augustus olması hakkında bkz. Z. Rubin, *Dio, Herodian, and Severus' Second* Parthian War, *Chiron* 5 (1975): 431-437.
- Cassius Dio 77, 15, 2.
- Caracalla'nın resmi urvanları hakkında bkz., A. Mastino, *La ritrattura di Caracalla e Getta attraverso le iscrizioni* (Bologna, 1980).
- Cassius Dio 78, 2, 3-4.
- Cassius Dio 78, 4-6.
- Cassius Dio 78, 9-4; K. Buraselis, *Theia Dorea. Das göttliche kaiserliche Geschehen. Studien zur Politik der Severer* (Vienna, 2007), s. 67-157.
- Caracalla'nın izlediği yol hakkında bkz. H. Halimann, *Itinero principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im römischen Reich* (Stuttgart, 1986), s. 223-225.
- Cassius Dio 78, 22, 2-78, 23, 3; J. Sinske-Thompson, *Aufstände und Protektionen im Imperium Romanum* (Bonn, 1990), s. 35 ve 159-168; S. Pfeiffer, *Der römische Kaiser und das Land am Nil. Kaiserweihe und Kaiserkult in Alexandria und Ägypten von Augustus bis Caracalla* (30 v. Chr.-217 n. Chr.) (Zürich, 2002), s. 202 vd.
- K. Buraselis, *Zu Caracallas Straßenmaßnahmen in Alexandria* (215/216), *ZPE* 108 (1995), s. 166-188.
- Cassius Dio 78, 7, 2; Herodian 4, 8.
- Caracalla'nın kendisini Büyük İskender ile özdeşleştirmesi hakkında bkz. D. Bohrer, "Caracalla and Alexander the Great: a reappraisal", C. Deroux, *Studies in Latin Literature and Roman History VII* (Brussels, 1996), s. 521-557; v. *age*; Caracalla, Alexander the Great and education in Rome: in: P. Defosse, *Hommages à Carl Deroux III. Histoire et épigraphie*. *Orléans*, 2003, 27-36.
- Caracalla'nın 213 yılında Edessa'nı ziyaretini kaldırıp Osroene'ye atılma dahil ederek şehri şehir statüsü vermesi hakkında bkz. M. Sommer, *Roma orientalis* *Stippengrenze* (Stuttgart, 2005), s. 241-243.
- Cassius Dio 79, 1 Caracalla'nın evlenme teklifi reddi dildiğinden bahsederken, Herodian bir kiliam yapıldığına değinir; 4, 11, 3-7; Cassius Dio 79, 5.
- Marcus Opeilius Macrinus hakkında bkz. D. Kienast, *Römische Kaiserliste* (Worms, 2004), s. 169-170.
- Herodian 4, 13, 1; Scriptores Historiae Augustae, *Ant. Car.* 7, 1, 2.
- Aurelius Nemesianus'un bu olaya katılımı hakkında bkz. M.P. Speidel, "Aurelius Nemesianus and the murder of Caracalla", *Archäologische Korrespondenzblatt* 35/4 (2005): 549-551.
- Cassius Dio 79, 5, 3.
- Herodian 4, 13, 3-4; bu konu hakkında ayrıca bkz. O. Heister ve T. Kaizer, "An accidental Tourist? Caracalla's Fatal Trip to the Temple of the moon at Carnae/Harran", *Ancient Society* 42 (2012): 89-107.
- Harran'da tapınım gören ay tanrısı kültü hakkında bkz. T.M. Green, *The City of the Moon God: Religious Traditions of Harran* (Leiden, 1992) ve T.M. Green, "The presence of the goddess in Harran", *E.N. Lane, Cybele, Attis and Related Cults. Essays in Memory of M. J. Vermaseren* (Leiden, 1996), s. 87-100.
- Bu konu hakkında bkz. İbn an Nadim, *Kahire nüshası* 462.
- Cassius Dio 79, 9, 1.
- Caracalla'nın tanrılaştırılması sürecine ilişkin bkz. H. Gesche, *Die Divinisierung der römischen Kaiser*. *Chiron* 8, 1978, 387; P. Siméon, *Caracalla: entre apothéose et damnation*. *Latomus* 63, 2010, 792-810.
- Cassius Dio 78, 15, 3.

BURSA'DA ÖLÜM

NEDİM GÜRSEL

Ahmet Hamdi Tanpınar "Bursa'da Zaman" adlı şiirinde "Bir ilâh uykusu olur elbette / Ölüm bu tılsımlı ebediyette" diye yazar, söz konusu tılsımın gerçekte baba. kardeş ya da oğul katliamı olduğunu es geçerek. Keşiş Dağı'nın (Siz Uludağ da diyebilirsiniz) eteklerinden bakıldığında, Osmanlı'nın İznik'ten sonra ikinci başkenti Bursa'nın çarpık yapılaşmaya, rant hırsının egemenliğine rağmen hâlâ tarihsel mirasını koruyabildiği hemen göze çarpıyor.

Tekfur Sarayı da dahil, bu kentte hüküm sürmüş padişahların saraylarından bir iz, tek bir duvar bile kalmamış da olsa, erken Osmanlı mimarisinin ilk örnekleri arasında sayılan Ulu Cami başta olmak üzere içlerindeki serin havuzlarıyla çok kubbeli camiler, hanlar, hamamlar ve yatırırlar ayakta halâ. Türbeler de. Aslına bakarsanız Bursa'da tarih neredeyse Osmanlı hanedanının aile mezarlığıyla özdeşleşmiş, Fatih İstanbul'u alıncaya dek padişah ve şehzadelerin sonsuza göçtükleri bir mekâna dö-

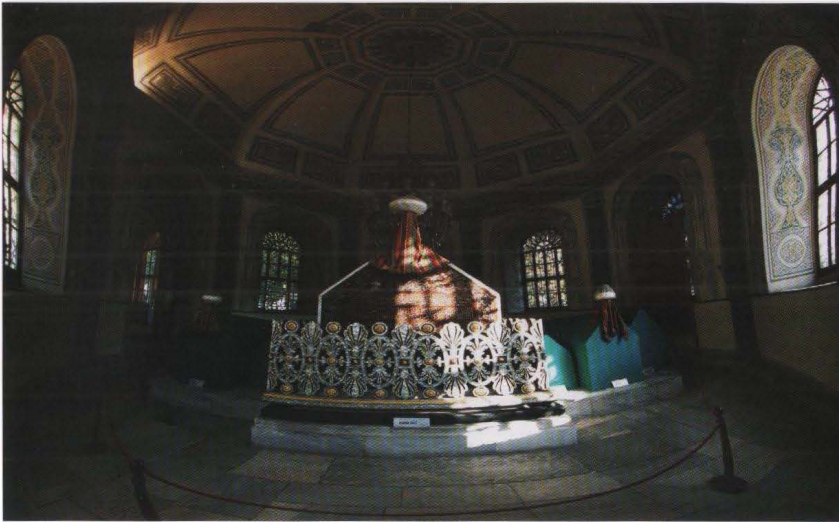
nüşmüş durumda. Yolum birçok kez düştü bu kente. Ulu çınarlarının gölgesinde dinlendiğim de oldu, Geyikli Baba, Somuncu Baba, Emir Sultan gibi evliyaların efsanelerini anlattığım da. Ama bu kez türbelerin, yani ölülerin peşine düştüm.

Bizans sınırında, Söğüt kasabası ve çevresindeki birkaç köyle çadırdan ibaret uç beyliğinden iki yüzyıl içinde üç kıtaya hükmeden bir cihan imparatorluğuna evrilen Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'nin

(1258-1326) türbesi, oğlu Orhan Bey'inkiyle birlikte Bizans'tan kalma Elias Manastırı'nda bulunuyor. Bursa kuşatmasında ömrünün son demlerini yaşayan Osman Gazi, bir söylenceye, daha doğrusu Neşri'nin aktardığına göre, Balabancık Kalesi'nden gözetlediği bu manastırın kubbesini, bir ışık yansımaya aldanarak gülmüşten zannetmiş ve kentin fethe-dileceği içine doğmuş gibi öldüğünde oraya gömülmesini vasiyet etmiş, Orhan Bey'e hitaben "Ey oğul, ben vefat idicek, beni Bursa'da şol gümüş

Bursa Ulu Camii.
Bursa Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi.

Osman Gazi Türbesi.

BursaBüyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi

kubbenin altına koyasın" diyerek. O günden bu yana adını altı yüzyıl yaşamış bir imparatorluğa veren Osman Bey, gümüş olmasa da bir kurşun kubbenin altında, sedef kakmalı parmaklıklarla çevrili, görkemli bir sandukanın içinde yatıyor. Yalnızca görkemli değil bu sanduka; bir başka özelliği de uzun ve derin olması. Eski kaynaklar, Bostanzade Yahya Efendi'nin deyişiyle "dürüst, dindar, yiğit ve adaletsever" olan Osman Bey'in çok uzun boylu olduğunu belirtiyor. Bir de parada pulda, şan ve şöhrette gözü olmayıp kendi koyunlarının geliriyle geçindiğini.

Türbenin içerisi, sarı duvarları ve kırmızı kadife perdeleriyle kuruluş dönemi Osmanlı zevkini yansıtmaktan çok uzak. Bursa üzerine ilginç kitaplar yazan Ramis Dara, *Saklı Zamanlar*'da bu aykırı durumu, yangın ve depremlerde yıkılan türbenin Sultan Abdülaziz tarafından 1868'de yeniden yaptırılmasına bağlıyor. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Osman Gazi türbesinin, moda deyimle "iç dizaynı" üzerine söyledikleriyle, yazarın pek alışık olmadığımız öfkesini dışavurması açısından alıntılanmaya değer:

Gümüslü adı bugün sadece tarih bilenler için bir hatıradır ve Osman Gazi ile Orhan Gazi, Tanzi-

mat devrinin o gülünç şekilde resmi üslûbuyla yapılmış, hiç bir ruhaniyeti olmayan binalarda, başlarının ucunda —talihin korkunç istihzası— Sultan Aziz'in ihdas ettiği birer Osmanlı nişanı, âdeta gurbette gibi yatıyorlar.'

Osmanlı tarihinde kardeş ve oğul katlinin Fatih döneminde yasalaştırıldığını biliyoruz ama bu acımasız uygulama devletin kuruluş yıllarından kaynaklanıyor. Aşiret geleneğinde saltanatın el değiştirmesini düzenleyen hiçbir kural yoktu çünkü. Şehzadeler arasında çok sık çıkan taht kavgalarını bu eksikliğe bağlayabiliriz. Osman Gazi'nin kardeş katli konusunda sicilî temiz; kendisi yalnızca doksan yaşındaki amcası Dündar Bey'i, akınlarına karşı çıktığı gerekçesiyle okla vurarak öldürmüştü. Dolayısıyla oğulları Alaaddin ve Orhan Bey'lerle birlikte yatması doğal. Ama aynı türbede yatan Savcı ve İbrahim Bey'lerin akıbetini anımsatmakta yarar var.

Savcı Bey, Hüdavendigâr lakabıyla anılan I. Murat'ın şehzadesiydi. Bu şehzade hakkında, henüz on dört yaşındayken babası tarafından boğdurulan ilk kurban olduğu için, epeyce bilgi sahibiyiz. Savcı Bey'in Bizans imparatoru V. İoannis'in büyük oğlu Andronikos ile anlaşıp, her ikisinin

de babalarına başkaldırdıklarını yazıyor tarihçiler. Murat Hüdavendigâr ikisinin de ordularını bozguna uğrattıktan sonra kendi oğlunun gözlerine mil çektiyip kör etmiş, ne var ki bununla da yetinmeyerek, öfkesini dindirmenin yolunu şehzadeyi boğdurtmakta bulmuş. Dostu ve müttefiki Bizans imparatoruna da oğlunu aynı biçimde cezalandırmasını tavsiye etmiş. Ama imparator,

Osman Gazi.

Orhan Gazi
ve I. Murad
Hüdavendigâr.

Andronikos'un bir gözünü sirkeyle kör ederek olayı kapatmış. Babayığıt Hüdavendigâr'ın, Osman Gazi türbesinde yatan kardeşi, Bizans imparatoru III. Andronikos'un kızı Asporçe'den olma İbrahim'i de, yine Bizanslı komutan Kantakuzen'in kızı Teodora'dan olma bir diğer kardeşi Halil'i de öldürterek "siyaseten katl" uygulamasını seri biçimde başlattığını söyleyebiliriz. Bu seri cinayetlerden pek söz etmeyen, genelde cengâverlik ve askeri zaferleri yü-

celten bir tarih anlayışına karşı yazma gereğini duyuyorum bu satırları. Oğuz töresince Kayı Boyu'na "baş ve buğ" olan Osman Gazi'nin kurduğu devletin harcına amca kanı karıştığını, "Diriliş" örneği dizilerin yol açtığı şahlanış ortamında, çoktan unuttuk, Bursa'da, başka isim yokmuş gibi, padişah ve şehzade türbelerini ziyaret etmemin bir nedeni de bu oldu; öte yandan Osmanlı mimarisindeki Türk geleneğinin önemini de yabana atmak gerek.

Bursa'nın simgesi Yeşil Türbe'nin görkemli kubbesi altında yatan Mehmed Çelebi'nin firuze çinilerle süslü sandukası, oğulları, kızları ve dadısının da dahil tam sekiz sandukayla birlikte ziyaretçileri bekliyor. Ne vardı, ben oradayken kimseler yoktu görünürde. Türbenin bahçesi ve içi, kış güneşinde ıssız, terk edilmiş gibiydi. Nâzım Hikmet'in deyişiyle "öz kardeşi Musa'yı ok kirişiyle boğup / yani bir altın leğende kardeş kanıyla abdest alan" Hünkâr Çelebi ebedi uykusunda yalnızdı. Fetret devri diye adlandırılan devletin çözülüp parçalanma sürecinde Musa'nın hakkından gelmişti ama, ondan önce de dedesi I. Murad, ağabeyi ve iki kardeşi İbrahim ile Halil'i öldürmüştü. Rum asıllı eşi Gülçiçek Hatun ve Mara Hatun'dan olan oğulları Savcı ve Yakub boğdurulunca "Yıldırım" lakabıyla tanınan Bayezid padişah olabilmış, Timur yenilgisinden sonra Bayezid'in saltanat sevdasına düşen şehzadele-ri İsa Çelebi, Süleyman Çelebi ve de Musa Çelebi'lerse ecel şerberini birbirleriyle savaşıırken içmişlerdi. Şimdi dede, baba ve oğullar hep birlikte, sandukalarının içinde upuzun yatmış, ailecek Bursa'da uyumaktalar.

Bütün bu ölümler, daha doğrusu öldürülenler içinde, I. Murad'ın şeh-

I. Murad
Hüdavendigâr
Türbesi.

Bursabüyükşehir
Belediyesi fotoğraflar
arşivi.

zadesi Yakub'un Kosova Savaşı'nda katledilmesi, sanıyorum en trajik olanıdır. Gerçek bir Shakespeare piyesi kıvamındaki bu siyasi cinayeti Uzunçarşılı'nın anlatımıyla hayali-mizde canlandırabiliriz:

Bayezid, babasının yanına davet edildiği zaman, diğer şehzade Yakup Çelebi, bozulmuş olan düşmanı takip etmekte olup, babasının yaralanarak ölümünden haberi yoktu. Kendisine, "Baban çağırıyor" diye haber gönderdiler ve gelir gelmez saltanat iddiasına kalkmasını diye devlet erkânının kararıyla boğduruldu.⁴

Sonuçta, kokmasın diye Hüdavendigâr'ın iç organları çıkartılıp savaş alanına gömülerek cenazesi, oğlu Yakub'unla birlikte Bursa'ya gönderilip sonradan kendi adını taşıyacak türbeye defnedildi. Hüdavendigâr'ın Kosova'daki türbesini de görmüştüm. Gazimestan denen yerde, Sırpların ortak belleğine dikilmiş gibi göğe yükselen taş kulenin yanında, bacaları hâlâ tüten az ilerdeki termik santrallere karşı aykırı bir görünümü vardı. İki mezarı olan tek padişah Hüdavendigâr namı I. Murad olsa gerek.

Osman, Orhan, Mehmed Çelebi'nin türbelerini ziyaret edip de, torunlarının Muradiye'deki türbelerine

uğramamak olmazdı elbette. Çünkü Muradiye, İstanbul'da kendi yaptırdığı camiye gömülen Fatih Sultan Mehmed'e dek Osmanlı hanedanının en büyük aile mezarlığı olmuş bir mekân. II. Murad'ın yaptırdığı camisi, servileri ve birbirini boğazlamış baba oğulların sandukalarıyla, Yeşil Türbe'den sonra Bursa'nın bir başka

şehr imiş bu şehri-ni Nitse / Ki kalır yanında her kim n'itse." Ağabeyi II. Bayezid'in ona yaptıkları yanında kalmadı ama. Oğlu Yavuz Selim onu tahtından zorla indirdiğinde, yenice-ninin yüz çevirdiği, yaşlı ve yorgun, sabık bir padişah'tı. Dimetoka'ya sürgün giderken yolda öldü. Oğlu tarafından zehirlenerek. Oğlu Yavuz

Muradiye, İstanbul'da kendi yaptırdığı camiye gömülen Fatih Sultan Mehmed'e dek Osmanlı hanedanının en büyük aile mezarlığı olmuş bir mekân. II. Murad'ın yaptırdığı camisi, servileri ve birbirini boğazlamış baba oğulların sandukalarıyla, Yeşil Türbe'den sonra Bursa'nın bir başka önemli simgesi.

önemli simgesi. Kardeşi II. Bayezid'e giriştiği taht kavgasında yenik düşen, Fatih'in sevgili şehzadesi Cem Sultan da burada yatıyor. Cem Sultan, malûm-ı aliniz, ağabeyinin buyruğuyla gurbette, Borgia'ların elinden çıkmıştı ecel şerbetini. Ve yine ağabeyinin büyük özverisiyle ta İtalya'dan getirilip Bursa'ya gömülmüştü. Avni mahlasıyla koskoca bir divana imza atan babası gibi o da şairdi. Rodos Şövalyelerine sığındıktan sonra demir attığı Nice limanı üzerine yazdığı dizeler sürgündeki ilk Osmanlı şairinin duygularını dile getirir: "Acayip

Sultan Selim'in de, cülusu ertesinde ilk işi, kardeşi Korkut'la diğer kardeşlerinin oğullarını ve şehzade Ahmed'i katletmek oldu. Vezir-i azam Makbul İbrahim Paşa iken, Kanuni Sultan Süleyman'ın marifetiyle Maktul İbrahim Paşa makamına yükselen Pargalı da dahil, bu maktullerden hiçbiri, bildiğim kadarıyla Muradiye'de gömülü değil. Buna karşılık, yine Kanuni'nin marifetiyle boğdurulan Şehzade Mustafa burada yatıyor. Ama ona gelmeden önce bir başka şehzadeden, yine burada yatan Fatih'in çok sevgili şehzadesi Mustafa'dan söz etmem gerek.

Yeşil Türbe.

Bursa'da Yeşil Türbe. Belezirli fotoğrafçı'nın.

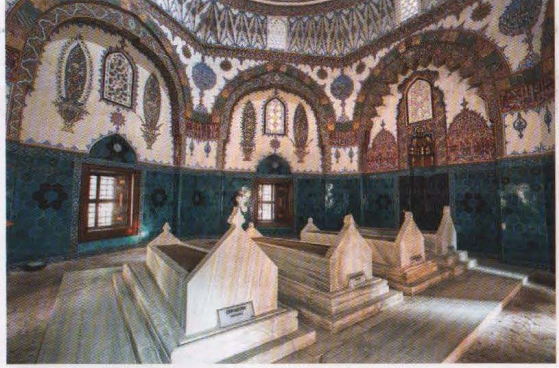

I. Mehmed.

Cem Sultan Türbesi (sağda).

Bursa Büyükşehir Belediyesi fotoğraf arşivi

Mustafa'lar karışmasın, "muhteşem yüzyıl"da değil, Fatih'in saltanat sürdüğü yıllardayız. Ve Konya'da bir hamam sefasında fenalaşarak öldüğü söylenen Şehzade Mustafa henüz yirmi beş yaşında. Onun fenalaşarak değil, babası tarafından da değil, ama kıskançlık nedeniyle babasının başveziri Mahmud Paşa tarafından bir dilsize boğdurulduğunu biliyoruz. Rahmetli Halil İnalçık, *Boğazkeşen*'i yazdığım yıllarda bu "romanesk" cinayete dikkatimi çekmiş, ben de hayalgücümü çalıştırarak romanım-

da bu yiğit şehzadenin acı akıbetini ballandıra ballandıra anlatmıştım.

Derken ve Bursa'nın ünlü keşane şekerini yerken, Kanuni'nin bir değil tam yedi dilsize boğdurduğu Şehzade Mustafa'nın trajik ölümüne geliyoruz; çünkü o da burada, sekizgen türbesinde, anneciği Mahidevran'ın yanbaşındadır. Bizat babası tarafından, diğer kardeşi Bayezid'in katlinden önce ya da sonra, şimdi pek iyi anımsamıyorum, pusuya düşürülüp çadırdan nasıl boğdurulduğunu "Muhteşem Yüzyıl"ı izleyenler anımsayacaklardır, bir de ben yazmayayım. Yazıp da pişmiş aşa su katmayayım.

Evet, Muradiye aslında bir aile mezarlığı. Ve "nizam-ı âlem" için, soylu kanları akmasın diye, dilsiz cellatlar tarafından ipek mendille ya da yay

kirişleriyle boğdurulan şehzadelerin sandukalarıyla dolu. Muradiye'den ayrılrken Ceyhan Atif Kansu'nun dizelerini mırıldanıyordum: "Ölmüşsünüz kiminiz zaferler içinde/ Kosova ovasında şafak! Sultan Murat / Ölmüşsünüz kiminiz ıslak bir ipe boğularak / Sultan Süleyman oğlu Mustafa / Emerken anasını şehzade küçük Ahmet." Meraklısına anımsatmamda fayda var. Şairin "Küçük Ahmed"den kastı, Fatih'in ikinci kez tahta çıkarılmaz daha süt emerken öldürttüğü kardeşidir. İktidardaki büyüklerimizin de, her fırsatta biz sıradan vatandaşlara anımsattıkları gibi, ecdadımızla ne kadar övünsek azdır.

DİPNOTLAR

1. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* (İstanbul: Milla Eğitim Basımevi, 1969), s. 116-117.
2. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1 (Ankara: TTK Yayınları, 2016), s. 257.

Muradiye Külliyesi'nde mezarlıklar.

Bursa Büyükşehir Belediyesi fotoğraf arşivi

AJANS PRESS

Medyadaki Gözünüz

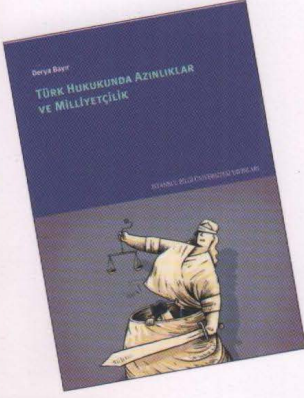
İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press**, ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

(0212) 370 11 00 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

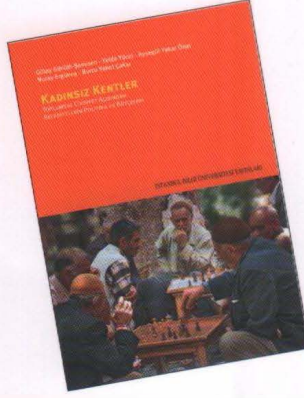

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

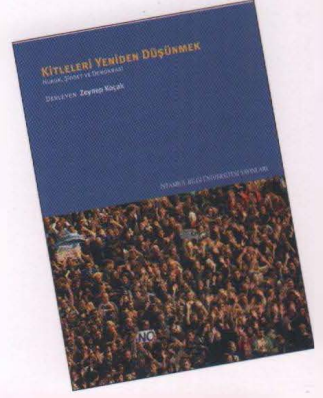
DERYA BAYIR
TÜRK HUKUKUNDA AZINLIKLAR VE
MİLLİYETÇİLİK

462 sayfa, ISBN: 978-605-399-478-7
Son yıllardaki hukuki ve siyasi gelişmelere ışık tutan bu çalışmada, Türkiye'de farklılıkların yönetilmesinde hukuk sistemi ve yargının rolüne odaklanılırken, bir yandan da devlet politikalarının yasamaya ve yargı kararlarına nasıl dahil edildiği inceleniyor.

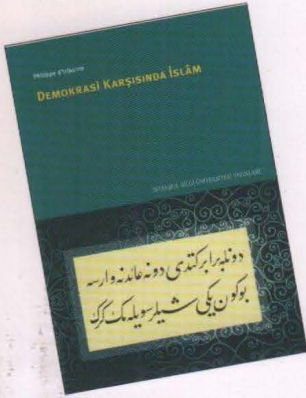
GÜLAY GÜNLÜK-ŞENESE,
YELDA YÜCEL, AYŞEGÜL YAKAR ÖNAL,
NURAY ERGÜNEŞ, BURCU YAKUT
ÇAKAR
KADINSIZ KENTLER

426 sayfa, ISBN: 978-605-399-468-8
Bu çalışma, Kadın Dostu Kent Projesi kapsamındaki illerde yürütülmüş araştırmanın verilerinden yararlanarak, bu kentlerde kadınların toplumsal yaşamdaki rolünü ve cinsiyet eşitsizliğini ortaya koyuyor.

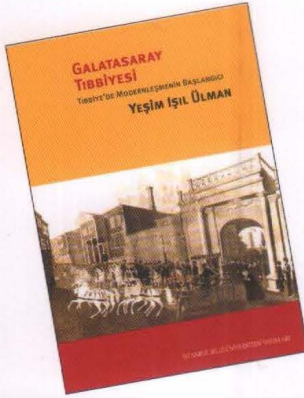
KİTLELERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK
HUKUK, ŞİDDET VE DEMOKRASİ
DERLEYEN ZEYNEP KOÇAK

180 sayfa, ISBN: 978-605-399-465-7
Aynı adla düzenlenmiş olan konferansta sunulan bildirilerden oluşan bu bu çalışma, okuru kitlelerin, kalabalkların her dönemde farklı olan görünümlemlerini, bunların iç dinamiklerini, dayandıkları değişken toplumsal koşulları da gözetenek yeni baştan düşünmeye yönlendiriyor.

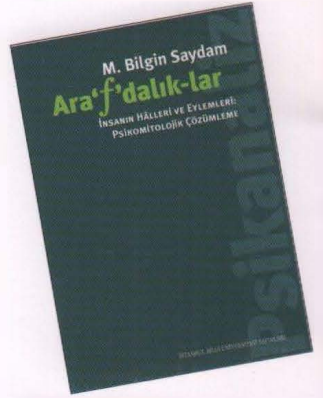
PHILIPPE D'IRIBARNE
DEMOKRASİ KARŞISINDA İSLÂM

158 sayfa, ISBN: 978-605-399-474-9
Philippe d'Iribarne bu kitabında, toplam on Müslüman ülkede yapmış olduğu araştırmalara dayanarak, bu ülkelerin Batı demokrasisi karşısındaki tutumlarını, bunun temellerini, ilginç gözlem ve değerlendirmelerle birlikte ele alıyor.

YEŞİM İŞİL ÜLMAN
GALATASARAY TIBBİYESİ
TIBBİYE'DE MODERNLEŞMENİN
Başlangıcı

364 sayfa, ISBN: 978-605-399-476-3
Çok tiz bir arşiv çalışmasını temel alan ve tıp tarihinde bugüne kadar hiç ele alınmamış orijinal kaynakların tarandığı bu eser, tıp eğitiminin modernleşme sürecinin başlangıcı yıllarını, Galatasaray Tıbbiyesi'nin çağdaşlaşma yolundaki ilk adımlarını ve sonrasını ele alıyor.

M. BİLGİN SAYDAM
ARA'f'DALIK-LAR
İNSANIN HÂLLERİ VE EYLEMLERİ:
PSİKOMİTOLOJİK ÇÖZÜMLEME

576 sayfa, ISBN: 978-605-399-479-4
Saydam bu kitabında, öykü-nme girişimini psikanalitik, psikiyatrik, mitolojik, tarihsel, edebi, sosyolojik ve antropolojik bilgi kaynaklarına başvurarak çözümlenmeye çalışılıyor. Bu çözümlenme projesinde hem derinlik hem genişlik anlamında oldukça zengin bir kapsam yaratılıyor.